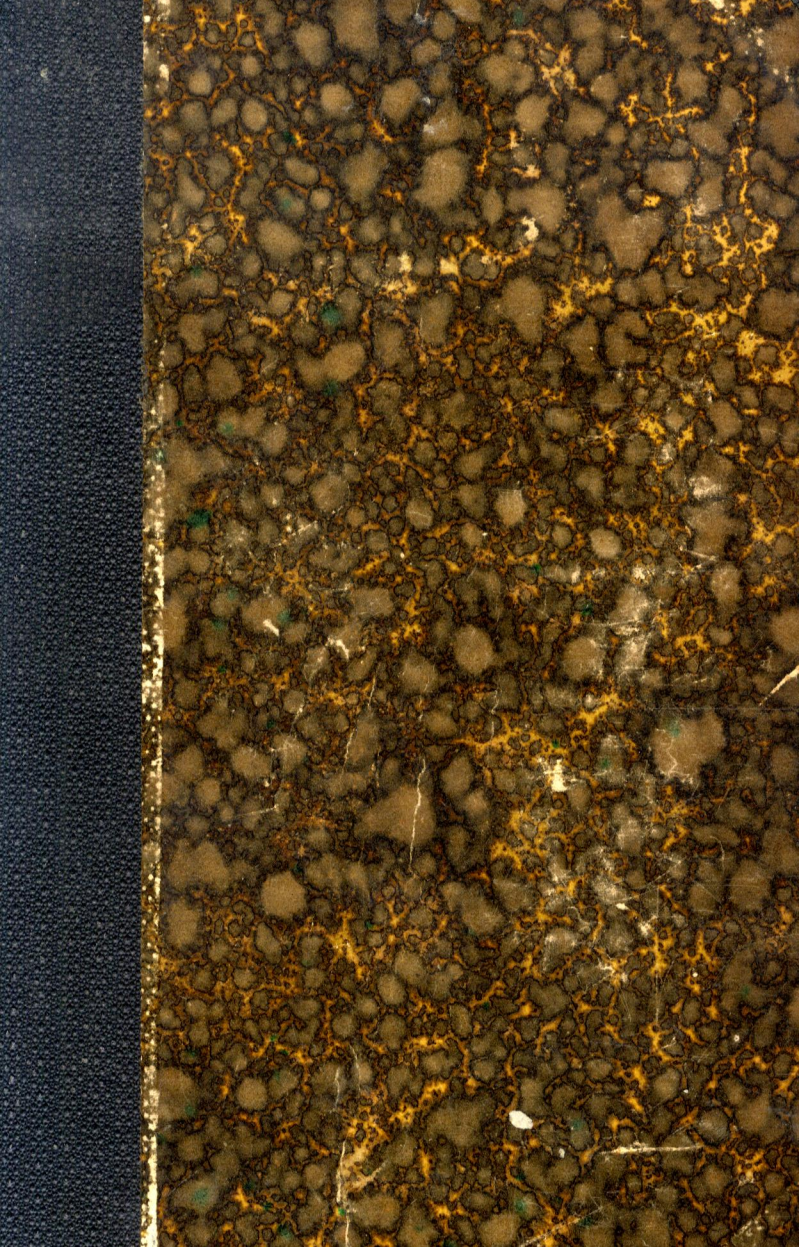

~~З БІБЛІОТЕКИ~~
~~НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА~~
~~імені~~
~~ШЕВЧЕНКА~~
~~У ЛЬВОВІ.~~

23 1921

12

~~23192~~ / 12

№ 12. Иванъ Франко.

Збирникъ творивъ.

т. II.

40 db

В бібліотеку
Наукового товариства
ім. Шевченка.

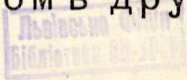
Результат

Збірникъ творивъ

Ивана Франка.

Томъ другый.

У Ъьивѣ, 1903.

31622/2
ор

Іванъ Франко.

ВЪ ПОТИ ЧОЛА.

ОПОВИДАННЯ.

ЧАСТИНА ДРУГА.

У КИЙВИ, 1903.

Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатикъ, № 40.

7

Власна Філія
Бібліотек

91-

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 27 Іюля 1903 года.

~~40 с/б~~
Львівська
Бібліотека

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 31 625

Φ / I
3-415 / 2

До свѣтла.

Оповідання арештанта.

I.

 оворять учени природознавци, що ти версты воды, котри лежать на самому дни найглыбшыхъ морськихъ глыбинивъ, се справдишняя „мертва вода“. Велычезный стовпъ горишнихъ верстовъ, що тяжыть на кожній частыни того нызу, позбавлюе її всякого жыття. Свѣтло сонця сюды не доходить, ніяки живы истоты тутъ не водяться, ніяки водяни протоки, ани бури, ани землетрясення тутъ навить легенькою луною не озываються. Одынокый рухъ, який тутъ можна запримитыты, се вичне й ненастанне спадування мильонивъ трупивъ и скелетивъ живыхъ истотъ, котри колысь, не разъ такы давненько, жылы й гулялы тамъ, вгори, пышались на сонци, купались у теплоты, гойдались на могучыхъ морськихъ хвляхъ. Погыбшы, вони

звильна-звильна спадають у-нызь—особливо ти манюсеньки фораминафери, діатомеи та другий дриб'язокъ, що становить головну масу морського життя,—звильна трупы ихъ продыраються кризь, де дали, то все густіши й багатши на кислородъ та вуглевый квась версты, розкладаються, неначе згорають у нихъ, и тилькы зъ часомъ, якъ микроскопични кульочки та дрибочкы, досягають дна й лягають на тимъ великимъ кладовищи, щобъ колысь, по тысячахъ литъ, утвориы крейдяну скалу.

Важко й сумно, мабуть, тимъ ныжнимъ верствамъ воды бовваниты й дубиты вично на мертвому дни, въ страшенній пильми, пидъ нечуванымъ тискомъ, середъ самыхъ трупивъ. Важко й сумно имъ, особливо колы въ нихъ скрыто видизветься та вична, непропаща сыла, безъ котрой нема ани одного атому въ природи. Жыва, непропаща сыла въ середини, а кругомъ пильма, тискъ страшенный и безмежне кладовище! И колы въ тыхъ нещасныхъ, на вичну смерть засудженихъ атомахъ заворушыться часомъ, разъ на тысячу литъ, легенький видтинокъ думкы—вы думаете, що се неможливо? адже жъ и нашъ думачый мозокъ, що жъ винъ инше, якъ не звязокъ тыхъ же атомивъ кислороду, вуглероду й другихъ елементивъ?—то гирка, важка мусыть буты ся мрія-дума!

— Мамо-природо! Видкы жъ така на насъ несправедливистъ? Невже мы гирши видъ тыхъ, що тамъ у-гори надъ нами гуляють, гойдаються та въ чудовому свитли пышаються? И чому бъ тоби не встано-

выты чергы, чому бѣ не пустыты насѣ хочѣ на часочокѣ туды, вгору?

Але мама-природа не знає сентиментальности й не слухає мрій.

— Буду я зѣ вами, дурнями, панькатысь!—воркоче вона.—Чуете вѣ соби силу, то пробуйте вырватися сами наверхѣ! Ще бѣ я не мала роботы та васѣ пидсажуваты!

Ба, пробуйте сами вырватися!

Вамѣ не лучалось бачыты подибни подіи вѣ жыттю людському? Ой, лучалось, любии мои, кому бѣ не лучалось таке бачыты! И видѣ кожного такого случаю щемило ваше серце, и до ныни шемить, колы спробуете перенестыся думкою вѣ становыще тыхѣ бидныхѣ живыхѣ атомивѣ людскои суспильности, засудженихѣ завислывою долею на вичну питьму, на тупу непорушнись, на смерть безвистну. Адже жѣ и вси мы—чы жѣ не така сама ныжня верства помижѣ народамы? Чы жѣ кожний крѣпкий, здоровый рухѣ тыхѣ вольныхѣ и щасливыхѣ народивѣ не видчуваємо якѣ биль, якѣ натыскѣ, якѣ штовхання на нашѣ организмѣ народный?

А кожний зѣ васѣ, хто, не разѣ коштомѣ страшенного зусылля й коштомѣ не одного истновання найблыжчихѣ намѣ людей, выдобувся зѣ того темного низу хочѣ трохи на выщый щабель—чы жѣ не почує не разѣ мимовильного жаху й болю на саму думку про той низѣ и про те, що не будь сеи або тои щасливои обставыны, винѣ бувѣ бы, може, й до ныни пропадавѣ у йому, темный, безпомичный, незвисный

никому, не чоловік, а частина масы людської? И чы не заболить наше сердце на згадку про тысячи й тысячи такихъ, що такъ само, якъ мы, сылувались вырватися зъ тои пильмы, тужылы до свитла, рвались до воли й теплоты—и все надармо? И чы не пройме насъ тремтиння перестрахи, колы прыгадаемо жыття й кинецъ такихъ незвисныхъ никому, забытыхъ, не разъ затоптанныхъ та опльованныхъ одыныць; колы стане намъ ясно передъ очыма, що не разъ тилькы найглупиша въ свити обставына, слипый случай, непорозуминня жарть, нерозважне слово, пылынка одна зипхнула ихъ зъ дороги и на-вики вкынула назадъ у ту пильму, зъ котрой вони вже от-отъ выбиралыся на вольную волю?...

Оттаки думкы вертили мій мозокъ и проганялы сонъ изъ моихъ повикъ пидъ часъ довгихъ-довгихъ ночей и днівъ, прожытыхъ у тюрми. Мои товариши недоли, у котрыхъ и самыхъ сверлувало та мулыло въ середныни, не могли найты для мене слова потихы,—навпаки, я бачывъ, що сами вони не разъ далеко бильше потребувалы такого циющого слова. Щобъ не здуриты середъ тои сутолоки горя, мы розмовлялы, оповидалы одни однимъ—не про себе, а про другихъ, далскихъ, и все-таки про горе. Одно зъ такихъ оповиданъ, яке глыбше, нижъ други, вразыло мене, подаю отсе чытачамъ. Той, що мени оповидавъ його, бувъ—не говорю про його „фахъ“ *)—парубокъ ще молодой, повный сылы та видвагы, не позбавлений доброго шыролюдського

*) Специальность.

чуття, вихований по-мищанськы, кинчывъ людову школу, вчывся ремесла,—однымъ словомъ, такожъ чы-мало потратывъ сылы й кошту, щобъ выдряпатысь на-верхъ, выйты въ люде—ну, а выйшовъ... Та не про се ричь!

Шостый разъ уже сидивъ винъ пидъ ключемъ и знавъ усю арештанську практику, трохи що не всю исторію кожної казни *): хто въ ній сидивъ, за що, на килька бувъ засуджений, якъ обходилися зъ арештантами давнише, а якъ теперъ и т. и. Була се правдыва арештанська литопысь. Дозорци вважали його за непосядуючого галабурдныка й давали се йому почувты частымы дисциплінарнымы карами. Але винъ не уймався й выбухавъ мовъ порохъ, скоро тилькы побачыть, що що-небудь діється не такъ, якъ повинно, що въ чимъ-небудь кривдять арештантивъ. Особливо часто мавъ винъ передырки зъ шельвахомъ **), що ходыть по-пидъ викнамы в'язныци й мае вважаты на те, щобъ арештанти не вызырали въ викно та не говорылы оденъ зъ однимъ. Килька разивъ воякъ грозывъ йому, що буде стріляты, колы не вступыться зъ викна, але винъ сидивъ спокійно, не кажучы ничего, и ажъ колы воякъ почынавъ кланцаты куркомъ, зискакувавъ зъ викна й крычавъ:—Ну, ну, адже жъ я знаю, що ты не смієшъ стріляты!

— А видкы вы се знаєте?—запытавъ я разъ.

*) Тюремна палата, камера.

**) Вартовый, часовый.

— Якъ то—видкы знаю? Самъ бувъ свідкомъ, самъ бачывъ!

— Що бачылы?

— Е, та се цила исторія, по якій шельвахамъ за-казалы стріляты! Отъ лише я вамъ роскажу, нехай тамъ бидный рекрутъ не бентежыться. Адже жъ и винъ бидолаха—щò йому скажуть, те й мусыть ро-быты.

II.

— Два роки тому буде,—почавъ винъ,—як-разъ отсе два роки. Сыдивъ я тоди въ отсій ями въ слидстви. Два насъ тилькы въ казни й було—я та якыйсь панысько, Журковський назывався. Що за оденъ бувъ и за що сюды попавъ, сього вже й не тямлю.

Ажъ ось разъ якось у-вѣчери, вже по вечірній визыти, вже мы пороздягались и спаты лягли,—неespoдивано чуемо крокы ключныка й голосный скрегить ключивъ видъ колодокъ *). Нарешти видимкнувъ и, впустывшы до казни снипъ жовтого свитла зъ своєї лихтарни, показавъ намъ у тимъ свитли якусь скорчену, на-пивъ голу, марну фигурку. Потрутивъ ии напередъ и увипхнувъ до казни, бо, выдно, сама не могла досыть скоро поспиты.

— Ось-де маешъ коць **)) и простырало,—крыкнувъ, кыдаючи ти ричи фигурци на голову й майже до

*) Замокъ.

**) Ковдра, укрывало.

земли іи прыгнитаючы.—Лягай та спы! Мыскы дистанешъ завтра.

Сказавшы се, ключныкъ двери замкнувъ и пишовъ. У казни стало темно, якъ у пывныци, й тыхо, якъ у гроби. Тилькы врыды-годы чуемо, немовъ бы хтось сикачама м'ясо на стильныци сикъ—то нашъ товаришъ зубамы дзвонить. Бачыте, осинь уже була пизня, дви недили по всихъ святыхъ, холодъ такый, що не дай Боже!

— Що ты за одень?—пытаю закостенилого товариша, не встаючы зъ лижка.

Вже чоловикъ бувъ нагрився й не хотилося мени вставаты, а въ казни було досыть холодно, бо викно мусило буты день и ничъ видчынене про задуху.

Товаришъ нашъ мовчыть, тилькы ще дужче зубамы дзвонить, а кризь той цокить чуты урыване хлыпанья. Жаль мени стало хлопця, бо я вже домиркувався, що то якийсь зовсимъ ще зеленый „фраеръ“ *). Отже вставъ я й постелывъ йому на-помацкы лижко.

— Ну, ну,—кажу,—будь тыхо, не плачь! Роздягнись та йды спаты.

— Не... не... мо... жу, —ледве пробубонивъ винъ

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерзъ.

Господы! Я до його, а винъ увесь якъ кистъ змерзлый—ани рукою, ани ногою рушыты не може. Якымъ дывомъ прийшовъ до казни—не розумію. Вставъ

*) Новакъ.

и паньсько, познималы мы зъ його лахмиття й роздяглы його цилкомъ до-гола, натерлы добре, обвылы просты-раломъ та коцомъ и поклалы на лижко. За якои чверть годины чую—зитхає, рушається.

— А що, липше тобі?—пытаю.

— Липше.

— Видійшылы руки, ноги?

— Ще не зовсимъ, але вже липше.

— А видкы ты?

-- Зъ Смерекова.

— То тебе, певне, жандармъ прививъ?

— А якъ же? Гнавъ мене сьогодні видъ рана майже голого й босого морозомъ. Десять разъ падавъ я на дорози, бо не мигъ иты. Бывъ мене реминемъ—и я мусивъ... Тилькы въ коршми, въ Збоиськахъ, трохи мы пропочылы, жыдъ горилкы мени давъ.

— А якъ же тебе зваты?

— Йосько Штернъ.

— А! То ты жыдъ?

— А якъ же, жыдъ.

— Нехай тебе чортъ возьме! Хочъ мене вбый, чы бувъ бы я зъ бесиды пизнавъ, що ты жыдъ, такъ чысто по-нашому говоришь!

— Що жъ, пане, я зрисъ на сели, межы хлопамы. Я пастухомъ бувъ.

— А килькы тобі литъ?

-- Шиснадцять.

— А за що жъ то тебе ажъ сюды до криминалу прытащылы?

— Ой, пане, я не знаю! Казавъ шандарь, що мій господарь прыскаржывъ мене за рабунокъ зо взломан-нямъ, але я бигме ничего не рабувавъ. Тилькы свои паперы, бигме, тилькы свои паперы!

И ставъ хлыпаты та ревты, якъ дытына.

— Ну, ну, цыть, дурный! — повидаю, — скажешъ те все завтра судіи, а мене те зовсимъ не обходять. Спы теперь.

— Ой, пане, а шандарь казавъ, що мене за те пови-сять!—заводывъ Йосько.

— Чы ты сказывся, дурный! — крыкнувъ я. — Смійся зъ того! Де жъ ты чувъ, щобъ за таки дурныши ви-шала?

— А мій господарь казавъ, що мене запакують на де-сять литъ до криминалу.

— Ну, ну, не журыся!—кажу.—Богъ мылосердный, якось то буде. Тилькы засны теперь, а завтра погово-рымо за дня!

Умовкы мы й незабаромъ я захрипъ. Тилькы й мого добра въ криминали, що сплю, якъ той заецъ у капусти.

III.

Тилькы другого дня могли мы добре оглянуты новака. Ажъ смишно мени стало, що я мигъ учора видразу не пизнаты въ нимъ жыда. Рудый, зъ пей-самы, нисъ выгнутый, якъ у старого яструба, постава скорчена, хочъ на свои лита зовсимъ не марна, и доброго

росту. Поглянувши на нього, бачилося, що на десять кроків видь нього чуєш запах жыда. А вчора, коли мы його натырали напотемкы й тилькы слова його чулы, зовсимь того не можна було домиркуватися! И винь такожь зь перелякомь ставь озираться по казни, якь сполохана билиця. Схопився, коли мы ще обидва зь паномь лежали; умывся, застеливь свое лижко й сивь на нимь у кути, та й уже ани щеберне, мовь заклятый.

— А що, ты голодный?—пытаю його.

Мовчять, тилькы ще якось дужче скорчився.

— Йивь-есь що вчора?—пытає пань.

— Та... вчора... якь мене мавь шандарь весты, вйтыха дала мени трохи борщу й кавалокь хлеба.

— Ага, теперь уже знаемо!—всмихнувся пань.

Давь йому поснидаты добрый кавалокь хлеба и вчорашній котлеть. Ажь затрясся неборакь. Хотивь щось дякуваты, але тилькы слёзы вь очахь йому стали.

И бачите, ще одна несподиванка вь тимь хлопчыськови. Постать наскризь жыдивська, ажь видразлива, а вь натури його бачылось, що ничего ани крыхоткы нема жыдивського. Тыхый, слухняный, безь жадной дрибочки тои жыдивської самохвальбы, до говиркы не охочый, але коли йому було сказаты що зробыты, то зывався, якь искра. Було щось таке натуральне, хлопське вь цилій його повединци. Якь не було що робыты—а що у насъ у казни за работа?—любовь сидиты вь кутыку мовчкы, скорченый, обчепывшы рукамы

колина та опершыся бородою обѣ коліна, тилькы очі йому блищать зъ темного кутка, якъ у цікавої мышкы.

— Ну, скажи жѣ намъ, що ты за рабунокъ такой страшный зробивъ, що жандармъ за нього ажъ шыбенницею тобі грозивъ?—спытавъ його разъ панъ, колы вже видно було, що хлопчысько трохи втыхомырився та освоився.

— Ой, пане,—сказавъ Йосько й затрясся всимъ тиломъ,—довго бы те розказуваты, а мало слухаты. То дуже глупа исторія.

— Ну, ну, розкажуй, послухаємо. И такъ не маємо тутъ ничего мудришого робыты, то можна й глупой исторіи послухаты.

— Рисъ я у Мошка, арендаря въ Смерекови,—почавъ Йосько.—Зразу грався я разомъ зъ його дитьмы й кыкавъ Мошка „тате,“ а Мошчыху „маме.“ Гадавъ я, що вони мои родычи. Але небавомъ завважывъ я, що Мошко своимъ дитямъ справляє гарни бекешкы, а Мошчыха дае имъ що-п'ятныци били сорочечкы, колы тымъ часомъ я ходивъ брудный та обдертый. Колы мени було симъ литъ, казали мени пыльнуваты гусей, щобъ не йшли въ шкоду. Мошчыха не пытала, чы холодъ, дощъ або спека, але гнала мене зъ дому на толоку даючы пры тимъ чымъ разъ менше йисты. Терпивъ я голодъ, плакавъ не разъ на толоци, але все те ничего не помагало. Сильськи хлопцы были липши для мене. Давали мени хлиба, сыра, допускалы мене до своихъ забавъ. Прывыкъ я до нихъ, а пизнише ставъ я ихъ

выручаты въ пыльнуванню гусей. Бувъ я, якъ на свій викъ, крепкій и зручный, то господини сильськи стали сами звиряты на мене гусей, а потимъ телять, колы ихъ диты мусилы йты до школы. За те дистававъ я видъ ныхъ хлиба, теплои стравы, а не разъ у свято й пару крейцаривъ. Мошчыха була дуже скупа, то й рада, що я дома йисты не просывъ. Але колы Мошкови диты дизналыся, що я йимъ хлопськи стравы, то прозвали мене трэфнякомъ и стали зо мною дрочытыся, а дали й бокуваты видъ мене. Зразу мени те не вадыло, але небавомъ почувъ я ту неприязнь дуже діймаво.

— Мошко найнявъ для своихъ хлопцівъ бельфера, щобъ ихъ учывъ чытаты й пысаты. Було то въ зими, то й я мавъ часъ вильный. Колы жъ я наблизывся до нихъ, щобъ и соби вчытыся, хлопци стали кричаты, тручаты мене та щипаты, а врешти зъ плачемъ заявылы матери, що разомъ зъ трэфнякомъ учытыся не будуть. Сама, бачу, Мошчыха намовыла ихъ до того, бо дуже мене та видьма ненавыдила, хочъ не знаю, за що. Тожъ заразъ, якъ тилькы диты завелы крыкъ, прыбигла й вытрутыла мене зъ покою, кажучы, що то не для мене наука, що вони бидни й не мають видкы для жебрака бельферивъ трыматы. Заплакавъ я, але що жъ діяты? Пиду, бувало, въ село, бавлюся зъ сильськымы дитьмы або прыдывляюся, якъ старши майструють коло возивъ, саней, чы иныхъ знарядивъ. Не разъ цилою гурмою бигалы мы до коваля, котрого кузня стояла край села, и тамъ цилымы годынамы прыдывлялыся до роботы. А що я бувъ найсылнишый зъ усихъ хлопцівъ,

то не разъ коваль веливъ мени або михомъ дыматы, або молотомъ ударыты, або точыло крутыты. Якый же я тоди бувъ щасливый! Якъ гаряче бажавъ я, колы вже наука не для мене, маты бодай яке ремесло въ рукахъ!

Зъ весною зновъ вертавъ я на толоку до гусей и телятъ, котри Мошко скуповувавъ по околичныхъ селахъ, а перетримавшы трохи, возывъ до Львова на продажъ. Толока Смерекивська велика, де-не-де попросла корчамы, то й не багато мавъ я биганыны. Сяду собі, бувало, де на горбку, выгострю ножыкъ и зачынаю стругаты, довбаты, клемезыты рижни ричи зъ дерева, зразу маленьки драбынky, плугы та бороны, пизнише клиткы, витрякы та млынky. По рокови бувъ я вже такимъ майстромъ, що вси сильськы хлопцы въ кутъ передо мною. Почавъ я фабрыкуваты траскала та скрыпучи опуды для видгонення горобцивъ изъ пше-ныци, проса та конопель и продававъ пару такихъ опудивъ по десять крейцаривъ. Заробивъ я небавомъ стилькы, що мигъ посправляты собі де-якы столярськы знаряды: долитця, свердлыкы и т. и. Брався я де дали до бильшихъ ричей, бо мавъ до того охоту. Що тилькы побачу, заразы хотивъ-бымъ те зробыты. Въ зими пересыджувавъ я цылымы днямы то въ столяра, то въ коваля, помагаючы имъ та привчаючыся до ихъ работы. Мавъ я вже шиснацять литъ, а у Мошка а ни гадкы зробыты щось зо мною,—вывивъ мене на па-стуха, а за бильше байдуже. Не знавъ я навить, хтò бувъ мій батько й якого я роду. Въ сели знали тилькы,

що Мошко привизъ мене видкысь маленькымъ; була навить чутка, що я сынъ якогось Мошкового свояка, який не лышывъ писля своєї смерты никого, тилькы мене одного, а за мною порядный маєтокъ, и що будимъ-то Мошко загорнувъ и присвоивъ його собі.

— Шкода тебе, Йоську!—говорылы мени не разъ хлопы,—такый ты моторный хлопецъ и до ремесла охочый, а що зъ тебе буде?...

— Що жъ має бути?—видповидавъ я.—Буде громадський пастухъ.

— Ой, не має сумлиння Мошко, що такъ за тебе не дбає!

— Каже, що бідный, що не має видкы,—говорывъ я.

— Не виръ ты старому цыганови. Має винъ гроши й порядни, але для своїхъ дитыськъ ховає. А тебе не навчывъ навить Богови молытыся.

Бурьлося въ мени видъ такихъ сливъ. Ставъ я самъ про себе думаты.

Справди, миркую, чого я тутъ досиджуся? Робыты на Мошка за-дурно завше маю часть. Кобы хочъ ремесла доброго навчытыся, то мавъ-бымъ бодай свій кавалокъ хлиба въ рукахъ. Але якъ тутъ дійты до того? Якъ увильнытыся видъ Мошка? Куды въ свити обернутыся, особлыво, колы не знаю, видкы я родомъ, хто бувъ мій батько и чы є де мій ридъ?

Наша коршма стояла пры дорози. Часто до неї заходылы шандари, не разъ ведучы скованыхъ арештантивъ до Львова або до Жовквы. Зразу я боявся стра-

шенно тыхъ здоровыхъ, гризныхъ хлопивъ у темнымъ убранны, зъ карабынами на плечахъ та въ капелюхахъ изъ косыцею зъ блискучого когутачого пир'я. Зъ тривогою, тремтючы скорченый край печи, слухавъ я не разъ якъ вони розмовляли зъ Мошкомъ або зъ сільськымы господарями. Розмовляли звичайно про страшны для мене ричи: про пожары, про злодiивъ, волоцюгъ, и въ розмовахъ тыхъ дуже часто чувъ я слово—паперы. „Якъ не має паперивъ, заразъ його задержаты...“ „Еге, дывлюся, а його паперы не въ порядку...“ „Якъ бы бувъ мавъ хочъ оденъ папиръ добрый, бувъ-бымъ його пустывъ...“—Ба, що жъ то за паперы,—думавъ я не разъ,—що таку мають миць, що оденъ папиръ може перехожого чоловика оборонити видъ шандаря зъ карабыномъ та зъ когутачьымъ пир'ямъ? Але на те питання не мигъ я знайти видповиди, а проте тымъ дужче лякала мене думка про ти паперы. Якъ же жъ я можу рушыты въ свить, не маючы паперивъ? Адже мене заразъ на першимъ кроци шандаръ зловить и поведе Богъ зна на яки муки! Тремтивъ я всымъ тиломъ на таку думку. Що частише думавъ про вызвиль видъ Мошка, то частише оти паперы ставалы мени передъ очыма. Навить снылыся мени паперы, стари, пожовкли, зъ вельчезнымы печатками, дывылыся на мене гризнымъ, поморщенымъ облыччямъ, або смiялыся зъ мене огыднымы, беззубымы устами. Бувъ я тоди дуже нещасливый. Вси люде, якихъ я про те пытавъ, потверджувалы, що безъ паперивъ ани въ дорогу рушыты

не можна, ани нихто мене до термину *) не прийме. Але видкы жъ мени взять ти паперы? Коваль радывъ мени запытатыся про ныхъ Мошка,—винъ же мусивъ дистаты якисъ паперы по моимъ батьку.

Ба, спытатыся Мошка! Якъ бы то мени такъ лехко було до Мошка прыступыты. Давнише, якъ бувъ я малый, бувъ винъ для мене ласкавишый; колы жъ я ставъ доростаты, здавъ мене зовсимъ у руки своей жинкы-видьмы й майже николы ничего до мене не говорывъ. Бачылось мени навить, що бокувавъ видъ мене. Видъ колы мени люде повилы, що мусивъ узаты гроши по моимъ батьку, ставъ я пыльніше на його вважаты; я змиркувавъ, що та моя увага його непокоить. Крутився якось неспокійно, колы мы часомъ опынямося сами, немовъ бы його щось грызло. А шо, миркую соби, якъ бы такъ колы, якъ нема жинкы дома, наперты на нього несподивано, може бъ можна видъ нього хочъ шо-то дызнатыся? Отъ я й зважывся прынагоди такъ изробыты.

Нагода така небавомъ лучылася. Мошчыха пойихала до Жовквы; въ коршми не було никого, тилькы самъ Мошко, тожъ прыступывъ я до нього та й кажу:

— Ребъ Мойше, люде кажуть, що маешъ якисъ паперы по моимъ батьку?

Кынувся Мошко, немовъ бы його оса вкусыла.

— А ты се видкы знаешъ?

— Та люде кажуть.

*) На строкову роботу.

— Що за люде?

— Та вси, по цилимъ сели.

— Ни, а тоби на що тыхъ паперивъ? Адже ты навить чытаты не вмiешъ.

— Такъ. А все-такы я хотивъ бы знаты. Значыть, маешъ ихъ?

— Маю, маю, ти дидивськи паперы!—крыкнувъ Мошко роздрочений, немовъ бы йому не знаты що непрям-ного сказаць.—Дидъ *) бувъ твій батько, протратывъ мастокъ, а тебе мени на биду лышывъ. Що мени зъ тебе за пожытокъ?

— Знаешъ що, ребъ Мойше,—кажу,—виддай мени ти паперы. Я соби пиду, колы я тоби непотрибный.

— Що?—вереснувъ Мошко,—ты бъ хотивъ иты? А куды жъ ты, дурню, пидешъ?

— Я хотивъ бы вступыты де до термину, ремесла вчытыся.

Мошко засмiявся на циле горло.

— Йды, йды, капустана голово! Гадаешъ, що тебе хто прыйме? За терминъ треба платыты, а до того треба вмиты чытаты й пысаты, и то не по-жыдивськы, а по-гоивськы.

Ставъ я, мовъ остовпилый. Врешти здобувся на слово.

— То бодай мени покажы ти паперы, нехай ихъ побачу!

*) Старецъ.

— Тьфу!—крыкнувъ Мошко,—вчепився мене, якъ реп'яхъ кожуха! Ну, ходы, покажу тобі твои скарбы! Ще шастя твоє, що ихъ доси не спалывъ!

Се остатне слово мовъ нижъ уразило мое серце. А що, якъ бы бувъ Мошко справди спалывъ мои паперы? Адже бувъ бы я самисинький на свити, якъ лысть видирваний видъ дерева. Ани-бымъ самъ не знавъ свого роду, ани бы мене хто не знавъ. Не мигъ-бымъ рушытыся зъ мисця, бувъ-бымъ на-вики прыкований до Мошковой лавы, бувъ-бымъ до смерты невилынымъ. Дрижаки мене пройняли на сю думку, якесь мляве проминня замыготило передъ очыма. Зъ великою натугою перемигъ я самъ себе и йшовъ спокійно за Мошкомъ до комиркы. Комирка була дерев'яна, добудована до коршмы ззаду, а вхидъ изъ синей; мала тилькы одно тисне виконце, на-вхрестъ перебыте зализнымы штабами. Тамъ Мошко складавъ усяки речи, що бравъ видъ хлопивъ у заставу, и все, що мавъ дорожчого. Повно тамъ було кожухивъ, шапокъ смушевыхъ, чобитъ; у скрыни лежали корали,—казалы навить, що мавъ тамъ на дни старосвитськи дукаты и таляры. Пару разъ добувалыся до тои комиркы злодій, але николы не могли ии розбыты, бо мицно була збудована, а Мошко собакъ державъ чуткыхъ. Двери видъ комиркы были нызьки та тисни; Мошко мусивъ схылытыся, щобъ улизты до середины. За нымъ улизъ и я.

— А ты тутъ чого?—вызвирывся винъ на мене.

— Якъ то чого? адже жъ ты веливъ мени йты!

— Але не сюды! Зачекай у синяхъ!

— Все одно,—кажу,—зачекаю й тутъ. Адже ничего тобі не зйимъ.

Мошко вытрищывъ очи й выдывывся на мене, немовъ бы мене вперше въ жыттю бачывъ. Не знаю, що йому въ мени не подобалося, але плюнувъ и видвернувся. Потимъ вылизъ на скрыню, сгннувъ на полычку, прыбыту пидъ самою стелею, й диставъ видты скрутиль пожовклыхъ паперивъ.

— Ось твои шпаргалы!—буркнувъ, показуючы ихъ мени здалека.

— Дай, нехай до ихъ прыдывлюся,—кажу й вытягаю руку.

— Ну, що жъ ты, дурный, въ ныхъ побачышъ,—видповивъ Мошко,—и по що тобі того? Сыды у мене, колы тобі тутъ добре, й не шукай соби биды!

И поклавъ паперы зновъ на полицю.

— Ходимъ видсы,—каже,—теперь можешъ бути спокойный. А то, що тобі люде про мене говорятъ—бо знаю, що въ людей языки довги—то ты не вирь тому. То все брехня!

— Що брехня?—пытаю.

— Етъ, зъ тобою говорыты, то однако горохомъ обьстину кыдаты!—буркнувъ Мошко и майже вытрутывъ мене зъ комиркы, а потимъ, замкнувши ии на ключъ и на колодку, пишовъ до коршмы.

IV.

Йосько замовкъ на хвилью. Панъ Журковський, що уважно слухавъ його оповидання, всмихнувся тай каже:

— Ну, ты казавъ, що глупа исторія буде, а ось ты розказуешъ, якъ-бысь изъ книжки чытавъ.

— Е, пане,—видповивъ Йосько,—те, що доси, то не була глупа исторія. Але теперъ прыйде дурныця. А що оповидаю гладко, то не дывуйтеся. Въ сели навчився я казки розказуваты. Пам'ять маю добру, а якъ тильки разъ яку казку вчую, то потимъ оповимъ їи ще липше й цикавише, нижъ той, видъ кого я їи чувъ. Тамтои зими такъ мене въ сели вси за ти казки полюбылы, що ни одни вечорныци безъ мене не обійшлыся.

— Ге, якъ я бачу, то ты майстеръ до всього!—сказавъ панъ.

— Ой, пане!—видповивъ зитхаючи Йосько,—не знаю, що то значить, але мени бачыться, що се власне мое нещастя. Коли чую, що маю зробыты, що можу чогось навчытыся, то такъ мене щось у середини пече, такъ мене мулыть и мучыть, що не маю хвыли спокою, поky того не зроблю, не пизнаю, не навчуся. Одже жъ не що, тильки се, мене й до криминалу завело!...

— Ну, ну, розкажуй!

Та не мигъ сымъ разомъ Йосько скинчыты свого оповидання, бо власне въ тій хвыли видчынылыся двери нашої казни. Йоська заклыкалы до протоколу.

— То незвычайный хлопець,—проворкотивъ панъ и ставъ задумавшыся ходыты по казни.

— А мени выдыться, що винъ багато бреше,—кажу я.—Навчився казки хлопамъ оповидаты, то й намъ казку каже.

— Думаешъ, що такъ?

— Ну, а що жъ—хиба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчать за нимъ. Зрештою будемо ще мати часъ переконатися по-трохи.

На протоколи сидивъ Йосько коротко, не довше, якъ пивъ години. Вернувъ далеко веселишый и спокійнишый, нижъ пишовъ.

— Ну, що жъ,—питаю його,—не зйивъ тебе суддя?

— Е, що, суддя добрый чоловік!—сказавъ Йосько.—Признатися, дуже я його зразу боявся. Въ сели казали мени, що тутъ б'ють до признання, що розпаленимъ зализомъ у подошвы печуть.

— Ха, ха, ха!—засміявся я.—Теперь то я знаю, чого ты по ночахъ такъ перевертався та кричавъ та йойкавъ Тоби певне снилося, що тебе въ подошвы печуть!

— Ой, прошу не сміятися. Мени подуматы страшно про ти сны, стильки я въ нихъ натерпився. А все за дурно. Суддя такий добрый, говоривъ зо мною по-людськы, не кричавъ, не фукався, не бувъ мене такъ, якъ шандарь.

— А хиба жъ тебе шандарь бувъ?—спытавъ панъ Журковський.

— Ой, пане, я гадавъ, що душу зъ мене выжене. Подивиться тильки на мои плечи!

И Йосько знявъ сорочку. Мы ажъ ахнули. Цили плечи хлопця вкрити були сынцями та пугами засохлои кровы.

— Ну, а про що жъ тебе суддя пытавъ?—промовивъ першый Журковський.

— Та про той нещасливый рабунокъ, якъ то було.

— Ну, и що жъ?

— Та що жъ бы? Оповивъ я йому все, якъ було, тай годи. Спысавъ протоколъ и казавъ мене видвесты.

— Ну, то теперъ оповиджъ и намъ, якъ то було.

— Та якъ було?... Знаете вже, яке було мое жыття у Мошка. Не хотивъ я довше у нього оставатыся, а ще до того боявсь, що скоро йому ще разъ спимну про паперы, то винъ возьме та й спалыть ихъ. Ото жъ я надумавъ самъ ихъ украсты. Лекше мени було до-браться до комиркы, нижъ сторонньому злодієви, бо й псы мене знаютъ, и самъ я знаю вси входы и вси звы-чаи въ хати. Зразу хотивъ я выкрасты у Мошка клю-чи, але винъ, выдно, занюхавъ щось и носывъ ихъ завше пры соби або ховавъ десь такъ, що я не мигъ найты. А мене горячка жерла, скоро въ мойй голови разъ на тимъ стало, щобъ добуты свои паперы. Тутъ уже ни про що не було гадкы, тилькы про се. И що зреш-тою мавъ я довго думаты? Одной ночи, колы вси спалы, швыдко зистругавъ я фугу въ однимъ стовпи комиркы—вона була будована въ стовпы,—ыважывъ долотомъ дельну, влизъ до комиркы, взявъ свои па-перы, а потимъ засунувъ дельну зновъ на мисце. Та й тилькы!

— Дрибныця!—буркнувъ панъ.

— А скоро я диставъ паперы въ свои руки, то на-вить не переглядаючы ихъ, не розвязуючы шнурка, що нымъ были обвязани, завывъ ихъ у шмату, сховавъ за пазуху й покынувъ Мошкову коршму.—„Куды теперъ

иты? — подумавъ я соби. Ще мене страхъ не зовсимъ покынувъ. Ану жъ Мошко ошукавъ мене, показуючы яки-будь глупи паперы замисць моихъ! Ану жъ на-потемкы взявъ я який инший звытокъ? Треба було конечно зъ кымось порадытыся, щò въ тимъ рази робыты. Тожъ переночувавши въ першимъ липшимъ стози сина, на другый день пишовъ я до знайомого коваля й оповивъ йому все. Винъ першый зиллявъ мене холодною водою. — „Зле, хлопче, зробывъ-есь, — каже. — Йды заразъ до вѣйта, расповиджъ йому все та зложы у нього паперы.“ Замлоило мене коло серця видъ тыхъ сливъ. Але щò жъ робыты? Бачу, щò рада розумна, та й иду. Прыхожу до вѣйта и зъ подвир'я вже бачу кризь викно, щò коло стола на лави сыдыть шандарь. Видразу щось немовъ бы шепнуло мени, щò то смерть моя. Задеревивъ я й не мигъ кроку дали зробыты. Влысла мени въ голови думка втикаты. Але вже було за-пизно. Вѣйтъ мене побачывъ и крыкнувъ радисно:

— Ось и винъ самъ! За вовка помовка, а винъ ось-де! Ну, ходы жъ, ходы ближче!

Бачу, щò вже все вийшло наверхъ, щò вже за мною пытають. Тожъ зибравшы всю свою видвагу, йду до хаты.

— Якъ ся называещъ? — пытае мене шандарь.

— Йосько Штернъ.

— Видкы родомъ?

— Не знаю.

— Ага, значыть — волоцюга!

Закаменивъ я на мисци. Не разъ чувъ я се страшне слово, чувъ багато страшныхъ исторій про те, що то виробляють шандари зъ волоцюгами, и завше того найгирше боявся. А тутъ маешъ—видъ першої хвили й самъ у таке жъ попався!

— Але жъ я тутешній,—простогнавъ я.—Панъ вѣтъ мене знають.

— Я? тебе?—каже мени вѣтъ.—Брешышъ, любонько моя! Знаю тебе зъ выду; знаю, що ты называешся Йосько та що служишъ у Мошка-арендаря, але хто ты такий и видкы взявся—того не знаю.

— Ага, значить, бреше въ живи очи!—крыкнувъ шандаръ и щось соби занотувавъ у кныжечци.

— Ходы сюды,—сказавъ дали до мене.—Блыжче! Дыввся мени въ вичи!

И въ тій хвили, колы я пиднисъ до нього очи, винъ тяжкымъ своимъ пястукомъ ударывъ въ лице такъ, що я видразу впавъ на землю й кров'ю обиллявся.

— Встань заразъ!—крыкнувъ до мене шандаръ,—и не смій мени крычаты, бо ще бильше дистанешъ! А теперъ кажы правду, що тебе буду пытаты! Ты служишъ у Мошка?

— Такъ.

— Ты обикравъ його?

— Ни.

— Якъ то ни?

Зновъ я выдыввся на шандаря, стыраючы рукавомъ кровъ зъ лица, и зновъ здоровенный його ударъ повалывъ мене на землю.

— Пане шандарь!—сказавъ на те вѣйтъ, покъ я корцмався щобъ устаты,—я, яко начальныкъ громады, не можу дывытыся на таке трактовання арештанта. Я тилькы маю буты пры списанню протоколу, а те, що діється передъ протоколомъ, до мене не належыть. Коля хочете вчыты його, що має говорыты, то выберить соби инше мисце. У мене того не можна.

Шандаръ прыкусывъ губы, а дали, не кажучы й слова, уставъ зъ лавы, добувъ зъ своєї торбы ланцюжки, закувавъ мене й повивъ до коршмы, до Мошка. Що тамъ зо мною робылы, якъ мене вчылы говорыты, того не буду оповидаты. Зомливъ я пару разивъ пидъ часть той науки. Та й не даремно жъ була ихъ злысть. Зробывъ я имъ велики збыткы. Мошко въ першій хвыли сказавъ шандарови, що я вкравъ у його велики гроши, завыти въ папиръ. Гадавъ, що якъ мене шандаръ зловыть и до коршмы приведе, то винъ заразъ паперы видъ мене видбере та спалыть, и я на выкы останусь його невилыныкомъ. Скоро тилькы я ввійшовъ до коршмы, заразъ перше питання було:

— Де гроши?

— Не знаю. Ніякихъ грошей я не бравъ.

— А де паперы?

— Я сховавъ.

— Де сховавъ?

— Не скажу.

Сталы мене нахыляты, насампередъ быттямъ, потимъ добрымъ способомъ, а я все тилькы одно по-видаю:—„Паперы я взявъ, бо то мои. Не заглядавъ я навить, що въ нихъ є. Сховавъ я ихъ и не покажу нікому, тилькы вѣтови.“

Мошко мало не сказывся. Зъ злосты веливъ зъ мене поздыраты чоботы й рубаття, що я мавъ на соби, а вбраты мене въ отсе лахмиття. Нарешти, збытого й майже голого, повелы мене до вѣйта. Зновъ мене тамъ сталы за паперы пытаты. Але я не дурный. Ажъ колы побачывъ, що въ хати багато свидкивъ, пишовъ я до синей и вытягъ паперы зъ шпары. У вѣйта сини булы темни, велыки. Йдучы до хаты, й бачучы тамъ шандаря, упхавъ я свѣй звытокъ до шпары, щобъ його у мене не видобралы. Колы Мошко побачывъ звытокъ у рукахъ шандаря, кынувся до нього якъ воронъ, крычуты, що то його гроши, щобъ йому виддаты.

— Го, го, пане Мошку!—видповивъ вѣйтъ,—то такъ не йде. Мы те все мусымо видставыты до суду. Зробымо тутъ протоколъ, а скоро той хлопецъ прызнається, що у васъ той звытокъ укравъ, то вже ричъ суду робыты зъ тымъ що дали. Запечаатаемо все, якъ є, громадською печаткою, и панъ шандаръ видставлять те разомъ зъ арештантомъ до Львова. А вы вже въ суди будете соби правды доходыты.—Мій Мошко такъ на те скрывывся, немовъ бы кварту своєї оковыты выпывъ. Але нихто на те не зважавъ. Шандаръ засивъ пысаты протоколъ. А колы все спысано, вѣйтыха дала мени трохи попойисты, шандаръ закувавъ мене зновъ,

и мы рушылы въ дорогу до Львова. Гадавъ я, що згину зъ болю та морозу въ тій дорози, й доси не знаю, якъ я выдержавъ. Ой, пане, якъ же вы теперъ гадаєте, щò зо мною буде?

— Ничого не буде,—видповивъ панъ Журковський.— Посыдышь трохи та й вийдешъ на волю. А хто знає навить, чы цила отся исторія не вийде тобі на добре...

— А то якъ?

— Ну, побачымо. Никола чоловікъ не знає напередъ, щò його чекає.

V.

Щось такъ у два чы три дни кличуть Йоська, але не до суду, тильки до доктора.—„Що то значыться?—гадаю собі.—Адже жъ винъ не мельдувався „марудою“ *).

— Самъ не мельдувався,—повидає мени Журковський,—а навить якъ бы замельдувався, то бъ се йому ни на що не прыдалося. Але я його замельдувавъ. Бувъ я въ недилу у президента и просивъ, щобъ його веливъ звизытыруваты. Адже жъ то страшенна ричъ, що тутъ діється! Такъ дали йты не може.

И справди докторъ веливъ Йоськови розибратыся и спысавъ зъ нымъ протоколъ. Чы що зъ того вийшло, не знаю. Въ нашихъ судахъ таки sprawy дуже помалу

*) Не казавъ, що хорый.

йдуть и не кожний такой щасливый, щоб мигъ дочекатыся ихъ skutku. Тымъ часомъ панъ Журковський каже якось Йоськови:

— Чуешъ, хлопче, хочешъ, щобъ я тебе навчывъ чытаты?

Вытрищывся Йосько на пана.

— Ну, що жъ такъ дывышся? Скоро тилькы маєшъ охоту, то за пару день будешъ чытаты. А якъ побачу, що справди не брешешъ и пам'ять маєшъ добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремисныцької школы, то навчышся ремесла, якого схочешъ.

— Йой, пане!—крыкнувъ Йосько й кынувся панови до нигъ, заливаючыся сльозамы. Бильше ничего не мигъ сказаты, тилькы цилувавъ пана по рукахъ.

На другой день прынесли панови букварь, и винъ ставъ учыты Йоська чытаты. За два дни жыдысько вмивъ уже пизнаваты та складаты буквы, а за тыждень чытавъ коротки кусныкы майже плавно. Вчепывся того, якъ то повидаютъ, якъ жыдъ коломійкы. Чытавъ бы бувъ, бачу, день и ничъ, тилькы що мы вночи свитла не малы. Ледви до йиды мигъ на хвылю видъ кныжки видирватыся.

А колы смерклося й чытаты вже годи було, Йосько сидавъ у кутыку на своимъ синныку, пидгортавъ ноги пидъ себе й обхоплювавъ ихъ рукамы и, сыдячы скорченный, зачынавъ оповидаты казкы. Снувавъ ихъ безъ кинця и хочъ бачылося, що все однаки чуда й прыгоды повторяе, все-такы вмивъ ихъ завше инакше

укладаты й на иншый ладъ оповидаты. А часомъ прямо було видно, що въ казци снує передъ нами свои власни мрії. Оповидавъ про бідного хлопця, що въ найтяжчій недоли стричає добродія-чаривныка, переймає видъ нього чаривни слова та закляття и йде въ свить здобуваты соби долю та помагаты другимъ. Проймаючы та заразомъ и простыми словами малювавъ його терпиння и прыгоды, зустричи зъ шандарямы, неволю въ арендаря, втишно не разъ мишаючы те, про що казки говорять, зъ тымъ, чого самъ зазнавъ.

Николы ще не бачывъ я хлопця, котрый бы такъ гаряче брався до кныжки, якъ Йосько. Бачылося, що за тыхъ пару недиль хотивъ надолужыты те, що за недбавъ у кильканадцяты литахъ. Найбільше грызся тымъ, що осинни дни таки коротки, а въ казни такъ скоро зовсимъ смеркалося. Єдыне наше виконце, звернене къ заходови й положене майже пидъ стелею, скупо пропускало свитла навить у полудень: о четвертій годины вже чытаты годи було. А Йосько радъ бы бувъ день у-двое продовжыты. Нарешти врадуваний закликавъ:

— Маю! Буду чытаты пры викни. Тамъ розвйднюється скорше й видно довше, ніжъ у казни.

— Не выгидно тобі буде чытаты, стоячы на рештованни,—кажу йому.—Зрештою то для тебе за-высоко.

— Сыдиты буду такъ высоко, якъ мени подобається!—каже.

— Якъ же се зробишь?

— Прыв'яжу простырало двома кінцямі до кграты, въ зигнуття покладу звытый у трубу коць и сяду на нього, якъ на сидло.

И справди, вынахидъ бувъ дуже практичный и видъ тоди вси въ криминали такъ роблять. Килька день Йосько просто любувався викномъ. Встававъ о шостій, скоро тилькы трохи розвыднаться, робывъ свое рештовання й вылизшы на нього, слипавъ надъ кныжкою, прытыскаючы чоло до самой кграты, абы тилькы якъ найбільше того божого свитла захопыты. Мы зъ паномъ обыдва по черзи пыльнували коло дверей, якъ ишовъ ключныкъ до казни, и загоди остерегалы Йоська, щобъ злазавъ и рештовання знимавъ, бо сидиты пры викни арештантамъ гостро заборонено. Та й удавалося намъ завше щасливо уникаты штемпу, а може й ключныкъ мавъ якусь увагу на пана Журковського и не такъ остро нашої казни доглядывъ.

Та на лыхо, штемпъ выпавъ зъ иншого боку. Окримъ сторожи въ корыдори, маемо ще одну: пидъ викнами вязныци ходыть шельвахъ—жовниръ зъ карабыномъ. Мае винъ гострый наказъ доглядаты, щобъ арештанты въ викна не дывылысь, а особлыво, щобъ зъ собою кризь викна не розмовлялы. Військове правило велыть йому въ рази опору навить оружжя вжываты. Що правда, доси такого wypadку не було. Треба вже було чогось дуже велького, щобъ шельвахъ, зійшовшы зъ свого пляцу, довивъ до вахкоменданта, шо зъ сього чы того викна говорылы, або дывылыся. Старши

жовниры, такъ ти вже привыкли розумити, що що иншого прыпысь, а що иншого выконання, и звычайно не дуже гостро держалыся прыпысу. Не оденъ супокійно позволявъ на всяку говирку, якъ то кажуть, бувъ блять *) на все; иншый лагідно впоминавъ або просивъ арештантивъ, щобъ дали спокій. Та гирше було, колы на варті лучыться рекрутъ, що боитися капраля гиршъ огню. Такой бравъ усякій розказъ до-слова. Якъ сказали йому „остро пыльнувати“, то винъ розумивъ се такъ, що всякого арештанта, який покаже голову въ викни, треба споганыты остатними словами, довести до капраля або навить ухопытыся за карабинъ. На такихъ „клапачахъ“ **) арештанты мстылыся тымъ, що за його варты, особлыво ввечери, вироблялы найбильши крыкы въ викнахъ, такъ що бидный рекрутъ не разъ було ажъ казытыся и на всякій выкрыкъ зъ викна вважае за свій святыи обов'язокъ видповисты що найменьше такимъ же голоснымъ та досаднымъ выкрыкомъ. Але що арештантивъ буває килькадесять, а винъ оденъ, то по килькохъ хвылынахъ пекельного галасу звычайно мусивъ замовкнуты и, не можучы соби рады даты, хапався за карабинъ. Розуміється, що въ тій хвыли викна насупротывъ його опорожнявалыся зовсимъ, а крыкъ знимався въ другимъ кинци довгого арештанського будынку, и шельвахъ,

*) Блять—злодійське слово, значить—згідный на щось, прятель.

**) Въ злодійському жаргоні—салдатъ, жовниръ.

якъ зацькований звирь, бигъ туды и зновъ грозывъ карабиномъ—очевидно, зъ тымъ самымъ skutкомъ.

Таки галасы бувалы звычайно ввечери, але не разъ и вдень. Отже лыхо хотило, щобъ одного дня видъ третей до п'ятои стоявъ власне такой несчастливый рекрутъ за шельваха. Зъ самого початку сказавъ грубянство якомусь арештантови, що дывывся въ викно. Дали такой знакъ, щобъ зробыты клапачеви „кац-музыку“. На рижныхъ кинцяхъ арештанського будынку зъ рижныхъ поверхивъ изъ кильканадцяти виконъ на разъ посыпалыся крыкы, вызывання, свистъ и проразливы мявканья. Рекрутъ крычавъ, такожъ бигавъ по-пидъ уси викна, але нигде не мигъ заздриты никого. Доведеный до лютости, замовкъ на рещти и ставъ на однымъ мисци, щобъ видитхнуты. Въ пару хвиль пизнише замовкла й „кац-музыка“. Бачылось, що спокой наставъ повный. Въ казни вже смеркалося, тожъ Йосько зробывъ рещтовання и зъ кнужкою въ рукахъ такъ и прыпавъ до викна. Та ледве прочытавъ соби пидъ нисъ пару сливъ, колы втимъ шельвахъ, зуздрившы його, прыскачывъ и ставъ проты викна.

— Маршъ, злодію, зъ викна!—верескнувъ до Йоська.

Йосько за першымъ разомъ не чувъ навить крыку, такъ живо бувъ занятый исторією про чаплю й рыбу, що власне чытавъ.

— Маршъ зъ викна! — ще голоснише крыкнувъ шельвахъ.

— Та чого хочешъ видъ мене?—видповивъ Йосько.—Адже жъ тоби не заважаю. Адже выдышъ, що чытаю.

Въ казни вже не виднося, то я вылизъ трохи до свитла...

— Йды геть, бо стріляю!—ревнувъ шельвахъ и за-
кымъ Йосько устыгъ злизты зъ свого рештовання, вже
гукнувъ выстрилъ карабиновый.

— Йой!—скрыкнувъ Йосько и якъ снипъ упавъ зъ
рештовання на лижку, що стояло пидъ викномъ. Ноги
його задрыггали судорожно, а руки, въ якихъ дер-
жавъ кныжку, прытыснени були до грудей. З-пидъ
картокъ кныжки бухала кровъ. Куля попала просто
въ груди.

— Що тобі? Де тебе поцилувъ?—крыкнулы мы обыдва,
кыдаючыся до Йоська. Але винъ ничего не видпови-
давъ, тилькы чорни очи блищали, якъ два розжарени
вугли, страшенно якосъ видбываючысь видъ лыця, бли-
дого мовъ у трупа.

На подвир'и пидъ нашимъ викномъ и на коры-
дори коло нашихъ дверей знявся ривночасно галась.
Тамъ сторожа вйськова выбигла на выстрилъ, а тутъ
ключныкъ зъ дидамы шукавъ казни, до якои стри-
лено. Впалы до насъ.

— Ага, то тутъ!—крыкнулы, бачучы лежачого Йоська.—
А що злодію, жыдыку, досталось тобі на горихы?

Йосько кыдався ще и стогнавъ тихо, все пры-
тыскаючы кныжку обома руками до грудей, немовъ бы
хотивъ нею заткаты смертельну рану.

— Що винъ робывъ?—спытавъ мене ключныкъ.

— Та... я... тилькы... до свитла...

Хотивъ ще щось говорыты, але духу йому не стало. Остатнимъ видрухомъ видирвавъ винъ руки видъ грудей и показавъ ключныкови закривавлений букварь.

— Винъ чытавъ пры викни!—пояснывъ я ключныкови.

Въ тій хвыли прыйшовъ изъ суду ордынансъ зъ карткою, шукаючы ключныка.

— Пане ключныкъ,—каже зъ корыдора,—де тутъ сыдыть Йосько Штернь? Є тутъ картка зъ суду, що має йты на волю.

А Йосько вже передъ хвылыною бувъ вильный...

1889 р.

Цыганы.

I.

Дастивки, вбоге гирське село, лежать надъ
горишнимъ Стрьемъ, тамъ, де винъ изъ свого
велького закрута пидъ Турку повертае до Сыневидська,
в'ючыся помижъ горы та лисы. Село, невеличке та за-
недбане, крые мижъ лисамы та нетрямы свои пороскы-
дани, нужденни бойкивськи хатки. Поньжче села, за-
шматомъ чорного лиса, що досягае ажъ самого берега
риky, стырчыть надъ Стрьемъ висока скала. Стрим-
кою стиною бовдурьтсья вона надъ самымъ закрутомъ
риky, а головатымъ вершкомъ, зеленымъ видъ моху й
папоротивъ, роззыраеться по околычныхъ горахъ. Стрый
литомъ лагідно плюскочеться объ їи стопы, але в-осены
реве гризно й пиньтсья, заливаючы вузьку стежину,
що в'ється по-пидъ скалою вздовжъ його берега. А
всюды довкола порозсидались горы, покрити чорнымъ

смерековымъ лисомъ; тилькы де-не-де верхы ихъ свитять безлиснымы полонинамы, що мріють мовъ сирозелени плямы на темному тли. Пусто й сумно въ осинню днину коло скалы, тилькы хвили Стряя ревуть и розбиваються объ щербате каминня.

Пусто й сумно було такожъ въ души у жандарма, що въ сльотаву осинню днину йшовъ стежкою по-надъ рикою, въ плащи и чаку *) зъ когутячимъ пир'ямъ зъ карабиномъ, перевишенимъ черезъ плече, и бачно роззырався довкола. Нигде ни души живои, ни голосу людського, и колы бъ не втоптана стежка по-надъ рикою, то можна було бъ подуматы, що тутъ, въ сій дыкій лисовій китловини, не стояла ще людська нога видъ нащаду свита.

— Тьфу на таку собачу службу!—воркотивъ жандармъ, хусткою обтыраючы вусы, зъ якихъ капотила дощова вода.—Лазь и лазь, якъ выклятый, по тыхъ проклятыхъ вертепахъ, и все надармо. Та погана Бойцня боиться жандарма гиршъ чорта. Кожный обмынае його на тысячу крокивъ, скоро тилькы де заздрить. Такъ и здається, що кожний изъ ныхъ ось тилькы що-небудь укравъ або кого-небудь забывъ. А якъ уже котрого допадешъ, то скоріше бы-сь чого-небудь довидався видъ отои скалы, нижъ видъ нього. Чорты бъ давились такимъ поганимъ та бездарнымъ народомъ!

*) Чако—султанъ изъ пивнячого пир'я на каскахъ, що звичайно носылы въ Австріи жандармы (такъ звуться тамъ поліціянты, нибы наши сильськи урядныкы).

Такъ воркотячы, наблыжався жандармъ до скалы й раз-по-разу поглядавъ на Стрый, що люто розбывавъ свои хвыли объ каминня, немовъ и самъ гнивався на той дыкий та бездарный бойкивський народъ.

— О, яка вода велика!—воркотивъ дали жандармъ.—Коли бъ тилькы стежки не залляла та кладкы не забрала, бо годи було бъ ныни на ничъ зайты до тыхъ чортивськихъ Ластивокъ, хочъ и якъ вони вже близько. Вже то я въ тыхъ горахъ ани рушъ не маю шастя, хочъ сядь тай плачь! Ось уже четвертый разъ патрулюю тымы вертепамы, и ще ани разу мени не пощастыло спіймать якого злодія або розбійныка. А тымъ часомъ досыть тутъ тилькы разъ поглянуты, щобы дійты до того переконання, що злодіивъ та розбійникивъ тутъ мусыть буты чымало. И що найгірше, навить якого-небудь нужденного волоцюгы або дида жебручого доси не довелось мени арештувати. Неначе змовылись, щобъ не попадатыся мени на очи. А други жандармы—що котрый пиде, то за кожнымъ разомъ тыхъ волоцюгъ, дидивъ та цыганивъ жене навпередъ себе цилу череду, повный арештъ напакуюе. А я хочъ бы тоби однисинього! Тьфу на таке шастя, тай годи!...

И жандармъ гнивно pozyравъ напередъ себе. Стоявъ уже передъ самою скалою. Стежка пиднималася тутъ трохы вгору и йшла немовъ по кам'яній прыспи, то пидносячысь по-пры стримку кам'яну стину, то зновъ спускаючысь мало що не надъ саме водяне зеркало. Здалека вже побачивъ жандармъ, що заразъ на

першій такій впадини стежка залита була каламутною, спиненою водою.

— Отъ тоби й на!—крыкнувъ винъ роздратовано,— зновъ перешкода! Треба буде обходити доврола сього завалыдороги, дряпатыся зъ пивъ годыны по хашахъ та зломахъ, а за той часъ я мигъ бы вже буты въ Ластивкахъ. А нехай тебе ясни громы б'ють зъ такымы порядками!

И ховзаючыся въ своихъ тяжкыхъ чоботяхъ по мокримъ имху, жандармъ скрутивъ праворучъ, мижъ корчи, пидъ гору, щобъ обійты скалу. Несподивано якось винъ кынувъ окомъ у бикъ и зупынився. Що за чортъ! Йому здалося, неначе зъ скалы легенькымы клубкамы выповзувавъ дымъ и, немовъ переляканий, чымъ борше расплывався и щезавъ у повітри. Жандармъ зразу самъ своимъ очамъ не вирывъ. Але колы зупынився й уважнише прыглянувся, то побачывъ, що справди pomiжъ щербатыхъ зубцивъ скалы, немовъ изъ самого осередка ии стовбура добувався дымъ. Чы се може буты? Жандармъ бувъ не боязкый, та все жъ морозъ пробигъ у нього по-за плечыма, бо ніякимъ способомъ не мигъ збагнуты, щобъ се могло буты. На решти покынувъ миркуваты.

— Певно десь рубачи огонь кладуть... А може яки злодіи? Бо що бъ тутъ рубачи робылы? Пиду, переконаюся.

И винъ на-сылу почавъ спынатися по ховзкыхъ облазахъ ажъ туды, де повыще ныхъ мовъ велетенъ стырчала высока кам'яна стина. Зразу не мигъ винъ

ничого доглянуты. Вже смеркало; тинь видъ скалы власне найгустишымъ морокомъ ослонювала те мисце, видкы добувався дымъ. Жандармъ надармо натужувавъ очи и слухъ—годи було добачыты або почуты шо-небудь, кримъ скаженого клекоту рики, шо прыбувала пидъ скалою, та осинього, протяжного стогону лиса.

— Гей, хто тамъ? Озываются!—крыкнувъ жандармъ, але тилькы голосъ його понуро задуднивъ мижъ скалами, а напротывна гора выкликнула кинчыкъ його оклыку „айтеся!“ Тоди жандармъ почавъ дряпаться ще дали. На невеличкій площини мижъ каминнямъ видно було поломане сухе галуззя, якись свижи ще кисткы й навить кусныкы напивъ прогнылыхъ шматъ. —Ну, все жъ такы слидъ чоловіка!—подумавъ жандармъ. А прыглянувшыся блыжче, винъ побачывъ ледви замитну стежечку, шо гадюкою высувалася з-помижъ каминня, повзла просто поперекъ площины й губылася въ тини, пидъ стримкою стиною, власне тамъ, звидкы добувався дымъ. И тилькы наблызвывшыся на яки два крокы, жандармъ побачывъ продовбану въ камени невелику диру заткану обгорилою смерековою колодою. Не знаты для чого, серце наразъ забылося якось неспокійно въ його грудяхъ. Ухопывши обиручъ карабинъ немовъ до штурму, винъ наблыжувався обережно. Тыша въ середыни таємной ямы ще дужче його занепокоювала, и въ души винъ почавъ сердытыся самъ на себе за те, шо передъ хвyleю крыкнувъ бувъ такъ голосно и зрадывъ свое наблыження. Хто знае, може недовидомый ворогъ, упередженный його крыкомъ, ча-

тує вже на нього зъ якоись укритою, та певною за-
сидкы? Але вертаты було може ще більшъ небезпечно,
тожъ ишовъ дали. Вкинци зупинився передъ самою
печерою, оглянувъ шаблю й патронташъ, а видтакъ
раптомъ пхнувъ колоду багнетомъ *) и очыстивъ вхидъ
до печеры. Дымъ клубамы бухнувъ йому въ лице, але
за дымомъ не видно було ничего. Щобъ заглянуты въ
середыну яскыни **), винъ мусувъ ажъ прылякнуты.
А колы дымъ трохи розвіявся, то жандармъ побачивъ
печеру, выковану въ скали. Сири кам'яни стины схо-
дылися въ середыни немовъ склепиння. Вохкисть зе-
ленковатымы краплямы такъ и высила на нихъ. Внизу,
въ кам'янимъ помості посередъ яскыни, була продовбана
невелычка яма, въ якій жевривъ огонь, прыкрытый
напивъ перегнылою колодою, що сыльно курылася ды-
момъ. Довкола огню сидило килька людей, малыхъ и
велыкыхъ, ледви повкрываныхъ бруднымы шматамы. Лиць
ихъ жандармъ не мигъ ище добачыты, тилькы бачувъ,
якъ килька паръ чорныхъ, переляканныхъ очей зъ три-
вогою вперлося въ нього.

— Хто вы тутъ?—крыкнувъ винъ гризно.

— Цыганы, паночку!—обиззався грубий, але смирный
голосъ.

— А що тутъ робыте?

— Бидуємо, паночку!

*) Багнетъ—штыкъ.

**) Яскыня—печера.

Жандармъ ледви пропхався до середины яскыни й почавъ роззыратыся по хати й по людяхъ. Въ одномъ кути яскыни лежалы ковальськи прылады: михъ, ковадло й молоты на маленькимъ визку; въ другимъ—купка сухого галуззя на палыво. На галуззи порозвишуване було якесь курмання*). Поблызько вогню, на середины печеры, була постиль цилои родыны—околотъ соломы напивъ перегнылои, роскыданий на камени, и купа сухого моху та лыстя. Тилькы на одномъ кинци тои постели, на найстаршимъ мисци лежала невыправлена кинська шкура, якою на ничъ прикрывався старый ромъ**).

— А килько васъ тутъ?—запытався зновъ гризно жандармъ, обертаючыся до огныща.

— П'ятеро, паночку, п'ятеро,—видповивъ цыганъ и пидвився на ноги, увесь тремтячы видъ холоду. Решта цыганъ такожъ повставалы. Кримъ старого, була тутъ ще цыганка, парубокъ и двое малыхъ, зовсимъ голыхъ цыганчатъ. Уси воны були ажъ сьни видъ холоду й выглядалы немовъ попухли—мабуть изъ голоду.

— Чымъ же вы тутъ жыете, волоцюгы?—пытавъ дали жандармъ.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою. Отъ шкапына намъ здохла недавно, то ще до ныни малы мы м'ясо.

— А давно вы тутъ?

*) Курмання—дрантя.

**) Цыганы сами себе звать ромамы.

— Дви недили, паночку!...

Не знаты чому, жандарма лютылы ти надмирно покирлыви одповиди старого цыгана. Въ його плаксывимъ голоси и въ тимъ що хвыли повторюванимъ „паночку“ жандармъ добачавъ укритый насмихъ надъ своею властю.

— А багато крадете по селахъ?—пытавъ винъ дали.

— Ни, паночку, мы не крадемо ничего. Ромъ Пайкушъ не краде! Ромъ Пайкушъ помы може, жые зъ пращи рукъ. Але теперь, колы намъ шкапына вгыбла, не можемо рушытыся дали. Мусымо пробуты тутъ, помы трохи не роспогодытыся.

— Помы нового коня де не вкрадете!—передразнювавъ жандармъ.—Ану, збирайтеся, маршъ за мною.

— Куды, паночку?—запытавъ старый цыганъ тремтучымъ голосомъ.

— Не пытай! Збирайтеся зъ своимъ поганимъ родомъ и плодомъ, пидемо до села. А тамъ уже побачымо, що зъ вами робыты.

Старый цыганъ стоявъ, немовъ остовпилый; колы втимъ стара цыганка, мовъ каминь зъ неба, кынулася жандармови пидъ ноги й заревла, немовъ ии хто ризаты хотивъ.

— Паночку, паночку! Голубчыку нашъ! Що тоби выненъ старый Пайкушъ, що тоби вынни бидни ромы, що насъ хочешъ у таку студиень выганяты въ свить? Погляды лышенъ моя дробына зовсимъ голюсинька, тай мы сами не вытрымаемо такой стужи. Змылуйся, па-

ночку, змылуйся, не гоны насъ никуды! Нехай бидни ромы подыхають ище на божимъ свити!

— Не будешъ ты тыхо, ты, опуде конопляный!—крыкнувъ до неи жандармъ и видипхнувъ стару цыганку.—Заразъ мени вси забирайтесь!

Але тутъ уся родына, мале й вельке, зъ верескомъ та плачемъ кынулыся жандармови до нигъ и почалы просыты та благаты його, щобы лышывъ ихъ у кам'яній хати. Тымъ часомъ жандармъ и самъ надумався, що йому робыты. Село ще не близько, дорога неривна и видлюдна, ничъ надходить, тяжко буде йому самому запровадыты до села цилу ту зграю. Швыдко винъ надумався инакше.

— Ну,—сказавъ,—чого ревете, дурни цыганы? Не бійтеса, не зйимъ васъ живыхъ. Нехай буде й по вашому—оставайтеса тутъ! Але слухай, старый, покы я не вернуся, не смій мени видсиля рушытыся!

Старый цыганъ стоявъ, якъ стовпъ. Здывованымы, переляканымы очыма винъ позыравъ на жандарма, прочуваючы въ його словахъ якесь нове лихо.

— Ну, чого жъ ты такъ вытрищывъ на мене очи, чого глыпаешъ, мовъ пидризаний баранъ?—крыкнувъ жандармъ.—Чуешъ чы ни, що до тебе говорю? Не смій мени рушытыся видсы, покы я зъ поворотомъ сюды не надійду, бо нещастя твое!

Старый цыганъ усе ще стоявъ мовъ онимилый. Тилькы цыганка, нызько кланяючыся жандармови, сказала: „Добре, паночку, добре!“—Жандармъ ище разъ

роззырнувся по яскыни, сплюнувъ зъ обрыдження и вийшовъ.

— Волоцюгы прокляти!—воркотивъ винъ сходячы на-
сылу зъ скалы.—Ось куды воны запхалыся! Але такы
я ихъ вынайшовъ. Ну, чень хочъ теперь який „бельо-
бунгъ“) буде!

II.

Війть ластивецький бувъ, якъ кожний Бойко, не-
письменный, супроты власти покирний та потакуючий,
а супроты пидвладныхъ упертый тымъ безогляднымъ
упоромъ, що вызначае чоловика зъ тиснымъ розумомъ.
Жандармы ридко заходылы до того сельця, тому то
кожна поява жандарма выклкала въ сели правдивый
переполохъ. Люде ти, що вырослы въ горахъ та лисахъ,
уважалы вйтивський урядъ великымъ тягаромъ най-
быльшъ черезъ те, що вйть у кожнимъ рази мусивъ
ставаты передъ рижными „панамы“, що найиздылы въ
село, мусивъ видповидаты на ихъ запытання, сповню-
ваты ихъ наказы. Кого разъ у громади сыломиць „по-
саджено на вйта“, той звычайно лышався на тымъ
становыщи килька або кильканадцять литъ, помы тилькы
мигъ ходыты, бо нихто инший не осмилюався безъ
крайньої конечности взаты на себе ту страшну гид-
нисть.

Нашъ вйть бувъ ще недавно выбранный, то й не
зовсимъ ище освоений зъ панамы. Винъ не трохи пе-

*) Бельобунгъ—похвала, немецке Belobung.

релякався, колы жандармъ пизнимъ вечеромъ увійшовъ до його хаты. Але ще дужче винъ перелякався, колы „панъ“, що прыбувъ, розповивъ йому про цыганъ. Правда, вйть знавъ, що цыганы сыдять у камени, значить, не самихъ ихъ винъ перелякався. Перелякався винъ того, що жандармъ такы й тамъ „обахморывъ“ ихъ и що теперь певно и його вразъ изъ цыганами будуть волочыты до Пидбужа.

— Ну, а вы знаете про tychъ цыганъ?—пытавъ жандармъ вйта.

— Та нибы знаю.

— Шо жъ вони—крадуть?

— Та матбуты, не безъ того, щобъ и не кралы. Де жъ бы цыганъ безъ того вытрымавъ! Тилькы старый часамы щось клёнцае, нибы то робыть. Але така то його цыганська робота!...

— Я такъ и знавъ,—воркнувъ жандармъ.—Ну, вйте, на васъ лежыть видновидъ за нихъ.

— На мни!—крыкнувъ переполошенный вйть.—Якъ вони що вкрадуть, то я маю за те видповидаты?

— А такъ! Видповидаете за все, що станеться въ обрубѣ вашего села. У васъ має быты порядокъ. Такои цыганської голоты не можна пускаты самопасъ.

— Ну, а що жъ я маю зъ ными робыты? Взяты ихъ на воловидъ, чы що?

— Де тилькы здыблете въ сели, заразъ ихъ арештуваты й виддаваты жандармамъ у руки.

— Е, паночку, колы жъ бо вельможни „шандари“ до насъ такъ ридко заходятъ. А тутъ якъ бы я одного арештувавъ, то други визьмуть тай мене пидпалять.

— Пидпалять!—крыкнувъ жандармъ.—То вони таки? Чекайте, зробимо мы зъ ными порядокъ. Війте, тыхъ мени цыганивъ прыпыльнуйте, поky я не верну зъ обходу! Я ихъ заберу зъ собою до Пидбужа.

— А колы жъ панъ повернуть?

— Завтра, найдали—позавтру.

— Добре, скажу ихъ прыпыльнуваты, — видповивъ війть, нyzенько кланяючыся жандармови.

Попойившы молока та будза *), жандармъ положься на лави, обвынувся плащемъ и заснувъ. А тымъ часомъ війть не спавъ, хочъ лежавъ на постели.

— Чы лыхо якесь навернуло сього шандаря,—думавъ винъ,—що выпанитрувавъ цыганивъ у такій схованци, де ихъ доси ніяка власть не добачала? И що теперъ зъ ными робыты? Колы схочу ихъ арештуваты и спровадыты до села, то що зъ того, що ихъ шандаръ забере до Пидбужа? Посыдять у арешти пару днивъ, а потимъ выйдуть на волю, и певно втраплять до Ластивокъ. Не тяжко, щобы мене не обикралы або не пидпалылы. Що цыганови? Шандаръ далеко, а цыганивъ волочыться сыла: досыть одну кумпанію зачепыты, то всихъ маешъ ворогамы. Ой, свите мій гиренькый! Тьфу на твою голову! А хйба отъ що я зроблю! А якъ же, а якъ же, се буде найлипше! Колы цыганы втечуть,

*) Будзъ—свижий овечый сыръ.

то що мени шандарь зробить? Адже жъ можуть утекты ще сей ночи, закымъ я ще довидався видъ шандаря, що ихъ треба арештуваты. То буде найлипше, такы найлипше!...

И зъ тою думкою вѣтъ заснувъ десь коло пивночи.

А жандармъ тымъ часомъ, хочъ спавъ на твердій лави, та снылося йому про далеко прыемниши речи: про „бельобунгъ“, грошеву надгороду та перенесення въ кращи стороны, на Подилля, на російську граныцю, де можна було лехко „зробыты“ товсту контрабанду,—и заслужытыся, и обловытыся. Сонъ сей додавъ йому охоты й певности. На другый день ранесенько винъ уставъ, зибрався, и ще разъ остро наказавшы вѣтови пыльнуваты цыганивъ, спишно пишовъ у дальшу дорогу, щобы ще ныни дѣйты до меты свого обходу, а завтра вернуты назадъ до Ластивокъ.

Заразъ по його видходи вѣтъ намотавъ на ноги потрѣйни онучи, обувся въ шкуряни ходакы, взявъ на себе кожухъ, кучму на голову, перевисывъ борсукову торбу зъ „цисарськымъ орломъ“ черезъ плечи, а до торбы вложывъ пару вивсяныхъ ощыпкивъ и кусень овечого сыру. Такъ прыготувавшысь, не кажучы никому ничего, пустывся въ дорогу до камня.

— Добрый день вамъ, Пайкушъ!—сказавъ, увиходячы до яскыни.

— Доброго вамъ здоров'ячка, пане начальныку,—видповивъ старый цыганъ.

— А що тутъ у васъ нового чуваты?—запытавъ вѣйтъ, бойкивськымъ звичаемъ не приступаючи видразу просто до речи.

— Зле чуваты, пане начальнику! Бувъ тутъ у насъ вчора „кокорудза“, хотивъ насъ весты до села.

— До села? Е, винъ васъ, любойкы, хотивъ весты до Пидбужя, до криминалу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусилы йому по другихъ селахъ щось дуже наговорыты про васъ. Адже жъ не дурно винъ за вами такъ парцувавъ, що васъ ажъ тутъ вынюхавъ.

— Ой, ой, ой, Божечку нашъ, Божечку,—гуртомъ завылы цыганы,—що жъ намъ теперъ робыты?

— Що жъ я вамъ, биднятка, пораджу?—сказавъ вѣйтъ.—Винъ мени казавъ пыльнуваты васъ, ажъ покы самъ не верне, й тоди виддаты васъ йому до рукъ.

— И вы хотите теперъ насъ арештуваты?—сказавъ звильна, але зъ укритою въ голоси погрозою старый цыганъ.

— Богъ зъ вами, Пайкушъ!—сказавъ вѣйтъ.—Що жъ то я васъ видъ ныни знаю, чы що? Я сказавъ заразы тому шандарови, що цыганъ—то витеръ у поли: ось е, а ось його нема... Хто його на прыпинъ визьме? Отъ знаєте що—маете тутъ трохи хлиба й сыру, нате вамъ се видъ мене та йдите соби куды хочете, щобы я про васъ не чувъ ничего. Не хочу вамъ робыты клопоту, але й самъ не хочу черезъ васъ у биду впасты. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вамъ Богойко́ святой заплатить!—сказавъ цыганъ кланяючысь, а за нымъ почала кланятись уся його родына. По-клавшы на кам'янимъ помости ощипкы й сырть, вийтъ поспишною ходою рушывъ назадъ до села, пыльнуючы, щобы ниhto його не бачывъ. А въ души винъ сміався зъ того, якый то лютый буде шандарь, колы завтра прыйде, а цыганивъ уже й духу не застане.

III.

Добре то говорятъ: гирська осинь то выстарчыть за добру зиму на долахъ. Ледви нашъ жандармъ выйшовъ за протывну граныцю Ластивокъ, ледви вийтъ, довершывши своєї політычної миссії, вернувъ назадъ до села, колы втимъ высокый верхъ Парашкы, що стырчыть до-горы велычезнымъ трызубцемъ, покрывся густою мракою, або, якъ кажуть, „закурывся доразу“. Велычезнымы клубамы котылася та мрака внызь, гнана сыльнымъ витромъ, що ажъ свыстивъ та вывъ мижъ горами. За пивъ годины все вже щезло въ вырахъ та клубахъ сніговои куревильныци *), що зъ усихъ бо-кивъ была въ очи й заслиплювала пишохода, зама-зувала йому стежку передъ ногами.

Кленучы и спльовуючы раз-у-разъ, боровся жан-дармъ зъ метельцею та йшовъ твердо напередъ. Уже недалеко було село, до якого мавъ дистатыся на

*) Куревильныця—заверюха.

ничъ,—остаточна мета його обходу. Ще тилькы треба було по кладци перейти на другый бикъ рикы. Але се власне була дуже небезпечна штука. Рика шумила пидъ кладкою, мовъ скажена, а верхомъ рвавъ витеръ, шарпаючи за поруччя мовъ хлопъ руками. Кладка була ховзька видъ снигу, а витеръ слипывъ очи. Вже близько берега жандармъ поховзнувся и впавъ у воду. Вода була неглибока, але страшно быстра. Въ одній хвили течія зирвала жандармови зъ плеча карабинъ, а зъ головы чакъ зъ когутячымъ пир'ямъ. Великий каминь-круглякъ, котрый вода котыла по дни, вдарывсь объ його ноги и звалывъ його. Тилькы зъ крайною натугою жандармъ выграмосывся на беригъ. Бувъ мокрый до ниточки, перемерзлый и переляканный. Хотячы загритися, бидолаха пустывся шо духу бигты до села, до знайомого попа. Але хочъ и якъ близько се було, то все-таки закымъ забигъ до хаты, мокра одижъ на нимъ сципла на морози якъ кистка, а зъ грудей не мигъ выдобуты голосу. Правда, на поливстви кынулыся терты його, огриваты, рятуваты. Той рятунокъ та його зализне здоровля зробылы те, шо винъ не добувъ соби ніякои тяжкои хоробы, та все-таки мусивъ цилый тыждень пролежаты въ лижку въ мицній гарячци. Весь той тыждень курыло снигомъ, свыстивъ витеръ, тысь морозъ, такъ шо навить здоровому непорадно було въ горахъ пускатыся въ дорогу зъ одного села до другого. Ажъ по тыжни витеръ прытыхъ, выпогодылося, але морозъ потысь ище оstriшый. Жандармъ не хотивъ довше гаятыся, хочъ пипъ не важывся

пускаты його видъ себе пихотою ще на пивъ недужого. Казавъ запрягты санки й видвезты його до Пидбужа, куды вже впередъ давъ бувъ знаты про його прыгоду.

Колы жандармъ пройижджавъ черезъ Ластивки, прыгадавъ соби цыганивъ, про якихъ зовсимъ бувъ забувъ у свойй тяжкій прыгоди. Винъ казавъ визныкови стати супроти вйтовой хаты, поклыкавъ вйта до себе й запытавъ його:

— А що вы зробылы зъ тымы цыганами?

— Та що жъ мы малы зъ нымы зробыты, прошу пана,—видповивъ вйтъ, шкрябаючысь у патлату голову,—колы мы ихъ уже не застали.

— Якъ то не застали?

— А такъ. Скоро панъ видъ мене выйшлы, я заразисько зибрався й пишовъ, щобъ ихъ арештуваты и прыставыты до села. Але въ камени я не заставъ никого. Выдно перелякалыся пана й такы тои ночи втеклы.

— А то бестіи!—крыкнувъ жандармъ.—Чекайте лышень, ще я васъ десь прыдыблю!

Вйтъ поклонывся и тилькы всмихався крадькома, що йому вдалося такъ хытро-мудро позбутыся биды. А жандармъ, злый та роздратованный, завывнувся въ свй плащъ и въ тяжкый баранячий кожухъ, що йому давъ пипъ на дорогу, й казавъ йихаты дали.

Стрый скорчывся видъ морозу. Нызомъ по-пидъ скалою перейздъ бувъ вильный, а що дорога тамтуды найблыжча, то жандармъ казавъ везты себе въ той бикъ. Ледви выйихалы за лись, що чорною стиною виддилюе Ластивкы видъ решты свита, колы жандармови очи зъ якымось неспокоємъ вперлыся въ той великый бовдуръ, що вырнувъ передъ нымъ отъ уже недалеко. Вершокъ скалы не бувъ покрытый снігомъ, бо витеръ позмитавъ звидты той зимовый пухъ и позсувавъ його въ ныжни заломы. Тьохнуло щось жандармови въ серци, колы побачывъ увесь вершокъ скалы, покрытый воронамы, кавкамы та иншымъ стервойиднымъ птаствомъ, яке то сидило, то шыбалось пилами хмарамы довкала, и своимъ зловистнымъ верескомъ та гаморомъ наповнювало повітря.

Але що жъ се? Зъ темнавого залому въ гори, глыбоко засыпаного снігомъ, такъ само якъ и передъ осьмома днямы добуваються ледви видни клубочки блидо-сынявого дыму. Килька хвиль жандармъ бувъ не певенъ, чы се справди такъ, чы тилькы йому зъ гарячки прывыджується, ажъ Бойко, його визныкъ, упевнивъ його, що справди дымъ добувається зъ скалы. Невже жъ тамъ ще хтось є? Жандармъ ажъ затремитивъ зъ нетерпливосты—переконатися, що се значить. Уже наблызылыся до скалы. Стежка, що вела вгору, засыпана снігомъ, и ани одного слиду стопы людської не було видно на його билій скатерти. Тилькы кавкы

й вороны зъ ихъ наблыженнямъ пиднялы ще бильшый гамиръ.

— То якый недобрый знакъ, що того птаства стилькы тутъ назлиталося,—сказавъ визныкъ.—Чы не сталосся тутъ якого нещастя? Ся проклята птыця заразъ се почуе.

Жандармъ, не мовлячы ничего, скинувъ изъ себе кожухъ и навить плащъ, щобъ тымъ лекше йому було выдряпатися на верхъ каменя; визныкъ выломывъ пару дрючкивъ, щобъ пидпиратыся, и такъ допомагаючи оденъ одному, на превельку сылу выдряпалыся на верхню площину. Қавкы зъ верескомъ вылыся по-надъ самымы ихъ головами, немовъ хотилы боронити своеи певной добычи.

Вхидъ до яскыни бувъ, такъ якъ и давнише, заваленый колодою й позатыканный мохомъ, тилькы кризь маленьку шпарку въ гори выплывавъ дымъ. Видбылы колоду и ввійшлы. Въ яскыни було тихо й темно. Ажъ по добрій хвыли очи ихъ на стилькы привыклы до сутинку, що могли добачыты якусь чорну, безладну массу насередъ яскыни. То булы цыганы, стулени въ купу, повкрывани мохомъ та лыстямъ—и мертви вже, якъ бачылось, видъ килькохъ день. На огныщи дотли-вала й дымылася ще остання колода.

Що було прычыною ихъ смерты? Голодъ? холодъ? Чы може чадъ видъ спертого дыму?... Тила ихъ булы сыни, скостенили, зморожени. Але розрываючи купу, жандармъ побачывъ, що пидъ старымъ цыганомъ не було вже невыправленои кинської шкуры, на якій

винъ спавъ,—недогрызени кусныкы тои шкуры найшлы-
ся... въ рукахъ у дитей!

Довгу хвylie стоялы жандармъ и визныкъ надъ
тымы покійныкамы, ними, остовпили, переняти переля-
комъ та жалемъ. Може имъ черезъ душу переходылы
довги дни та noci болючого конання тыхъ нещасныхъ,
плачъ и зойкы дитей, беспоряднисть и роспука ста-
рыхъ, циле море нужды, горя и терпиння, зъ якого
теперь осталася тилькы отся нерухома, въ оденъ клубъ
сплетена купка трупивъ...

Безъ слова, въ нимимъ прыгнобленни выйшылы вкин-
ци жандармъ и визныкъ изъ яскыни на свиже по-
витря, завалылы вхидъ до яскыни, щобы не допустыты
птаства до трупивъ, а колы видтакъ зновъ силы на
санкы, визныкъ перехрестывся и зъ лыцемъ, оберненымъ
до скалы, ставъ шептаты молитву. Жандармъ тымъ
часомъ почавъ у думкахъ укладаты рапортъ про те,
що сталося...

1882.

Лисы и пасовыська.

Оповідання колышнього пленипотента.

Осподы Боже, що то крыку було у насъ за тоти лисы та пасовыська! Якъ зывались паны, якъ наряджувались, пидплачували инжынеривъ та адвокативъ, чтобы звильнытыся видъ усякихъ тягаривъ! Мудри головы! Вони знали, що хочъ цисарь давъ хлопамъ волю и скасувавъ панщину, то все жъ такы якъ вони не дадутъ имъ лиса и пасовыська, то хлопъ такы мусыть або погыбаты на пни, або до ныхъ „прыйдите поклонимося“,—а тоди вернется зновъ панщина, хочъ трохи въ иншій свыти, але для хлопа черезъ те зовсимъ не лекша!...

И гадаєте, що у насъ не вернулась панщина? Прыйдите лышень та подывиться до нашего села—сами переконаетесь. Правда, атаманы й окономы не йиздять уже по-пидъ викна зъ канчукамы, на панськимъ

подвир'и нема вже тои дубової колоди, на якій, бувало, що-суботи видбувалося „гуртовне палкування“; але поглядить лишень на людей, поговорить зъ ными! Чорни якъ земля, нужденни, хаты пообдырани, стари, поперехлюювались на боки. Плотивъ трохи що й не зовсимъ нема, хочъ лисъ довкола села—якъ море; приходяться людямъ обкопувати парину ровами та обсаджувати вербами, такъ якъ на Подиллю. Худоба нужденна, мыршава, тай то рідко у котрого газды й є. А спытайте людей, що йдуть изъ серпами та зъ косами: „Куды йдете, люде?“ то певно скажуть: „На панський ланъ жыто жаты“, або „на панську луку косыты“. А колы вы здывуетесь, якъ се такъ, що вони йдуть до пана на роботу теперъ, колы у самыхъ ще ничего й не тыкано, а тутъ гріє, зъ колоса летыть,—то вони хиба похытають головами та скажуть сумно: „Що жъ діяты? Сами те бачымо и серце намъ крається, але що діяты! Задовжылись мы у пана, а у нього така установка, що попереду видробы панови, хочъ бы тутъ громови кули летины, а вже видтакъ соби“. Се у насъ що року такъ: у пана зробымо все завчасу и добре й чысто, а наше власне тымъ часомъ гине и пропадає въ поли. И добре то вымудрувавъ нашъ панъ! У нього лисъ—у насъ и патычка на обійстю нема безъ його воли. У нього пасовысько—у насъ худоба выгыбла, вытратылась, а решта ходыть якъ сновыда. У нього поле справлене, чысте, а наше заросло пырїйками, гирчыцею та бур'янами, гноіку нема, щобы справыты, худібкы тяглои нема! А ще що й на тымъ уродыться,

то такы на поли пропадає, бо мусымо пана обробыты насампередъ, за погоды. И николы мы не можемо прыйты до хлиба, не можемо стати на свои ноги, не можемо выбытыся з-пидъ панської руки. А панъ тысне, о, тысне що сылы! Винъ у насъ теперьъ начальныкомъ громадськымъ, його якыйсь прислужныкъ пысаремъ, и цила рада мусыть хылытыся по ихъ воли. Бидного не пустыть изъ села ни на заробокъ, ни на службу,—кныжки не выдасть. „Тутъ сыды, не рыпайся, робы у себе“! А у себе, розуміється, ничего робыты,—йды до пана. А панъ—бухъ по десять крейцаривъ за день у найтяжчый часъ, и мусышь робыты, бо нигде дитися! Отакъ то винъ прыкрутывъ насъ и що дали, то липше прыкручує! Скажить же сами, чы треба намъ ще кримъ того панщыны? Мени здається, що давня панщына зъ букамы и окономамы не така була тяжка!...

А теперьъ послушайте, якъ то винъ обйихавъ насъ, щобы забраты отакъ у свои руки. Самъ я бувъ прытимъ, то можу вамъ напевно сказаты и кожде слово запысягнуты. Ось слухайте!

Зачалося нещастя наше видъ конскрыпціи, знаете, що була у 59-имъ роци. До того часу жылы мы зъ паномъ въ добрій злагоди. Винъ насъ боявся чипаты, бо, знаете, тоди ще ђстрахъ бувъ межы панамы за-проту мазурську ризаныну. А мы зновъ його й не потребували чипаты: пасовысько малы, въ лиси рубалы, такъ якъ наши батькы зъ давень-давна, и все вважалы, що то лисъ громадськый, навить злисного громадського

держалы. Ажъ тутъ бѣхъ—конскрипція. Знаете, на-
ридъ темный, не знае що до чого, перепудывся. Якъ
то нашъ хлопъ—усе боиться, щобы податкивъ не
пидвышылы. Такъ и тоди: спысувати будуть не тилькы
людей, а й худобу! Вже то безъ чогось не е.

Ажъ тутъ разъ у недилю по хвали божій, якъ
то звичайно выйдуть люде зъ церкви, постають на
заринку раду радыты. Тамъ и вѣйтъ наказы яки го-
лосыть, други про жныва балакають... Ажъ тутъ панть...
„Такъ и такъ, панове громада, важна справа, конскрип-
ція. Я вашъ прятель, я теперь такой самый хлопъ,
якъ и вы. Знаете, цисаръ поривнявъ насъ усихъ, те-
перь нема вже панивъ“... Ну, просто сказавшы, почавъ
намъ гнуты харамана*). Мы роты пороззявлялы,—що
то першый разъ чуемо видъ нашего пана людське
слово!—„Такъ и такъ,—говорыть винъ дали,—важна
справа, конскрипція. Чья ласка, прошу до мене, маю
щось важного сказаты, якъ вамъ треба быты пры тій
конскрипції“. Тай посунувъ напередъ, до двора. А мы
вси, скільки насъ було, лавою за нымъ. Увійшлы на
подвир'я. Винъ ставъ на кганку, озырнувся по людяхъ,
а дали выкыкавъ килькохъ старшыхъ до себе тай пи-
шовъ зъ ными до покою. Стоимо мы, чекаемо. Вертають
наши старци.—„Ну, ну, що панъ казавъ, що за справа?“
А старци наши головами сывымы похытують та все
мурмочуть: „Такъ то такъ, правда й е“! А дали до
насъ: „Ходимъ у село, чого тутъ галась пиднялы на

*) Гнуты харамана—дурыты.

панськимъ подвир'и? Чы тутъ вамъ мисце до нарады?"
Пишли мы.

— Знаєте, люде добри, панове громадо,—заговорылы наши старци, колы мы зновъ стали на громадськимъ заринку,—що завтра мае до насъ прыйихаты конскрыпція. Одже жъ то панъ нашъ, дай йому Боже здоровля, казавъ намъ остерегты громаду. Вважайте, каже, на худобу! Воны спысують худобу и потому наложить на насъ видъ кожної штуки по рынському податку. Якъ скажете, що пасете въ лиси, то будете й видъ лиса платыты подвійный податокъ: разъ за лисъ, а другой разъ за те, що пасете. То панъ радыть зробыты такъ: попередъ усього не казаты, що пасемо въ лиси, а видтакъ переховаты частину худобы въ лиси черезъ завтришній день и пры конскрыпції подаваты меньше худобы, нижъ маемо. Такъ, каже, роблять и по другихъ селахъ. А лисъ, каже, якъ бувъ вашъ, такъ и буде, бо конскрыпція ничего не мае до кгрунтивъ.

Порадылысь - порадылысь и урадылы послухаты пана. Що то дурни! То якъ у кого було п'ять штукъ худобы—винъ тры до лиса, а дви лышає на показъ; у кого десять штукъ,—винъ симъ до лиса, а тры лышає. Цилу череду худобы зъ цилого села запакували до лиса, межы дебри та нетры и ждемо спокійно конскрыпції. И такъ тяжко чоловікови прыходяться ти податки, а тутъ ще панъ такъ налякавъ насъ новымы буцимъ-то надвышкамы, що мы не вагувались по-просту ошукаты конскрыпцію, щобъ тилькы якъ-небудь выкрутытыся зъ биды.

На другый день рано, десь такъ у обиды, вже конскрипція въ сели. Спысують. Ну, мы вси держымося того, що ураджено: подаемо якъ найменше худобы, видпекуємося видъ пасиння въ лиси, ще й тишимося, що такъ гладко йде дило. Ажъ ось дійшла конскрипція на послидку и до пана. Де-яки люде зъ цикавосты пишы за нею. За малу хвильку прыбигають у село, задыхани, залякани...

— Що мы зробылы?—крычать воны.—Тутъ щось не такъ, тутъ щось погано! Чы не пидвивъ лышень панъ насъ на яке безголов'я? Винъ запысавъ не тилькы всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована въ лиси, и комисія пойихала туды!

Мы одебелилы, почувшы таке дыво. Заразъ зибрались гуртомъ и побиглы въ лисъ. Комисіи вже не було. Пытаемо пастухивъ: булы, кажуть, паны и нашъ дидычъ, щось пысалы, рахувалы худобу, але насъ ни про що не пыталыся. Мы до села—говорять намъ, що комисія выйихала вже зъ двора боковою дорогою. Рушылы мы за нею, дигналы ажъ на другимъ сели. „Такъ и такъ,—повидаемо,—то паны нашу худобу рахувалы въ лиси“.

— Якъ то може буты ваша, колы вы сами казалы, що бильше худобы не маєте и въ лиси не пасете?

— Мы такы такъ казалы, бо насъ панъ нарадывъ.

— Такъ чого жъ вы теперь хочете? Щобъ мы другу конскрипцію у васъ робылы, чы що? Бувайте здорови! Що-сьте соби зробылы, те й будете маты. Що напысано, те пропало. А втимъ ни, вильно вамъ рекурсу-

ваты *), але кажемо вамъ напередъ, що рекурсь ничого вамъ не поможе, а тилькы ще й сами попадетесь до криминалу за те, що ошукували цисарську комисію.

Зъ тымъ мы й вернулися. „Пропало,—сказали мы,—побачымо, що зъ того буде“.

Чекаемо рикъ, другый—нема ничого. Панъ зновъ у добри зъ нами, тилькы якъ колы згадыты про конскрыпцію, то всмихнеться тай каже: „Еть, жартъ тай годи“!

Ажъ ось на третій рикъ—чуемо, якась комисія йиде въ село, пасовысько розмирюваты.

— Пекъ тобі, маро,—гадаемо соби,—се що, за чымъ, на що? Пасовысько наше зъ вику-правику, по що його розмирюваты? Правда, мы останними роками оденъ кусныкъ подилилы мижъ громаду и з'оралы; гадаемо соби: може то прыйихалы вымирыты, скильки мы з'оралы, а скильки ще зосталося. А комисія просто до двора; пообидалы, а видтакъ на пасовысько. Розложилы мапу **), панъ самъ зъ нымы ходыть и показуе: отъ видты тягнеться й доты, а се вони з'оралы.

Пидійшлы мы до тои комисіи, кланяємося здалека, дали прыступылы блыжче, зновъ кланяємося, а комисія ани въ той бикъ. Дали вйть осмилывся тай каже:

— То, прошу панивъ, наше пасовысько; на що вы його миряете й палькуете?

— А ты що за оденъ?—пытають паны.

*) Рекурсуваты—скаржытыся.

**) Мапа—карта, плянь.

— Я вїйть громадський.

— Ну, то добре,—видповили вони, тай дали своє роблять. Обпалькували той кусныкъ з'ораний окремо, а решту зновъ окремо. Мы вже зъ вїйтомъ за ными ходымо и дывимося, але що вони говорятъ, того не знаемо, бо по-нимецьки шваркочуть. Дали скинчылы й сидають на брычку. Вїйть за ными, не попускається, та все донытує. Тоди оденъ панъ стає въ брыцци й обертається до насъ:

— Вы, люде, выдили, якъ комисія миряла пасовысько?

— Та выдили,—кажемо.

— И выдили, якъ палькы были?

— И те выдили.

— И знаете, що онто тамъ,—показавъ на з'ораний кусныкъ,—то ваше, громадське, а се оттутъ—то панове?

— Га, що, якъ?—скрыкнулы мы вси мовъ попарени и до комисіи. Комисія въ ноги.

На другой день женуть наши пастухы худобу на пасовысько, а тамъ панськи слугы: „Маршъ видсы, се панське пасовысько, не смій и ногою поступи ты сюды!“ Пастухы обернулы худобу, женуть у лись, а тамъ панськи злисни та гайдуку: „Маршъ видсы, лись панський, не смій и за окипъ поступи ты ногою!“ Пастухы, звычайно диты, та въ плачъ; женуть худобу назадъ до-дому. Кгвалтъ, крыкъ у сели такий зробився, немовъ хто циле село пидпалывъ на вси чотыри часты.

Що тутъ робыты? Жинкы крычать: „Мы зъ коцюбама пидемо и тымъ панськымъ слугамъ головы поски-

паємо!“ Але старши чоловіки якось уцїтькали ихъ и заразь выбрали кильканадцятьохъ, щобы йихали ажъ до Львова, до адвоката—зарадытыся. Выбрали й мене. Пойихали мы, напытали адвоката, Русына, заслуженого, кажуть, и щырого. Прыйшли до нього, росповидаємо: така ричъ и така. „Що жъ—каже—будемо зачынаты процесъ. Розстарайтєся свидкивъ, паперивъ, грошей, а тымъ часомъ сидить спокійно, бо всяка бунтація тилькы пошкодыла бъ справи.“

— Але жъ, паночку,—кажемо мы,—якъ намъ тутъ сидиты спокійно, колы нема де разъ худобу выгнаты? Адже безъ наши худоба на пни погыне!

— Га,—каже адвокатъ,—що жъ я вамъ можу на те порадыты? Якъ выиграємо процесъ, то панъ буде мусивъ повернуты вамъ усю шкоду, а теперь радьте соби якъ можете.

Зъ тымъ мы й пишли. Зачався процесъ. Килькы мы грошей на нього выдамы—Богъ оденъ знає! Я нарахувавъ самому адвокатуви та на стемпли *) щось по-надъ симсотъ рынськихъ. Громада тяглась зъ остатнього, хочъ и якъ їй то нелехко приходилося. Бо лисъ и пасовысько осталыся въ панськихъ рукахъ, и мы мусили бильшу половины худобы якъ стій выпродаты за пивъ дармо, бо не було чымъ годуваты. Решта товклєся—и до ныни товчеться—то по гусячимъ заринку, то по перселогахъ, то по городахъ. Сады наши

*) „Пошлины“.

черезъ те понивечылысь, пасики позводылысь, а худобынка ходыть—лышь шкура та кости.

Симъ литъ тягнувся нашъ процесь, то такъ якъ бы хто зъ громады симъ литъ жылы тягъ. Зовсимъ ни на що звелысь мы за той часть, але до пана ани ду-ду, завзялыся. Панъ соби жъ. Вже въ якихъ то мы судахъ, у якихъ инстанціяхъ не бувалы! И въ бецyrкy, и въ губерніи, и въ министерствѣ и Богъ знае куды. И все въ однимъ програемо—рекурсуемо; въ другимъ выиграемо—панъ рекурсуе, а кинця якъ нема, такъ нема. Ажъ нарешти—Господы тоби слава—дочекалысь мы! Прыходыть возный, прыносить намъ резолюцію зъ найвыщои министеріи. Такъ и такъ, щобы полагодыты спиртъ мижъ громадою та дворомъ, вызначується губерніяльна комисія, котра на мисци спирнимъ мае все розглянуты, передывытыся документы, переслухаты свідкивъ и выдаты остаточный засудъ. Тожъ обыдвѣ стороны обовязани того а того дня ставытыся на мисци спирнимъ зъ усимъ своимъ доказовымъ матеріаломъ. Засудъ тои комисіи буде безъ апеляціи затвержений и выповнений... Ну, Господы, тоби слава!—подумалы мы соби.—Теперь певно буде наша правда, колы комисія мае на мисци судыты. Тутъ кожный буде мигъ сказаты, що знае, кожного выслухають, а въ такимъ рази мусять же прызнаты, що правда по нашій сторони.

Панъ нашъ, одержавшы такую самую резолюцію, дуже щось пописнивъ и нись повисывъ, але дали, выдко, щось надумався, сивъ на брычку тай до Львова. Куды винъ йиздывъ—не знаты, але два нашихъ чоловика, що тоди

булы у Львови, росповидалы описля, що бачылы його, якъ водывся по мисти зъ нашимъ адвокатомъ. Розуміється, росповидалы ажъ тоди, якъ уже було по всьому! Досить того, що по двоохъ чы трьохъ дняхъ прыйихавъ нашъ панъ зи Львова якыйсь уже веселишый и навить утишний. Дывуємось мы, але не знаємо, що то має значыты.

Навидалысь и мы до свого адвоката. Втишився дуже. „Выграємо справу,—говорыть.—Я самъ, каже, стану зъ вами на мисци спору передъ комисією. Але день передъ тымъ прыйдуть сюды до мене: вйть, пленипоненты, свидкы, привезить изъ собою яки маєте паперы, бо треба перездриты, порадытыся. Знаете, якъ то передъ бытвою на вйни готуються, такъ и намъ треба прыготуватыся. Прыйдьте раненько, то я скажу кожному, що и якъ хто має говорыты, бо, бачыте, справа заплутана; а зъ полудня посадаємо на визъ тай гайда въ село, щобъ у означений день рано буты на мисци спирнимъ.“

Послухалы мы його рады, ще й дякуємо. Зибра-лыся: вйть, два пленипоненты и тры найстарши господари въ сели, яко свидкы, забра-лы вси стари паперы, яки де въ кого бу-лы й пойихалы о пивночи до Львова, днемъ передъ прыйиздомъ комисіи до села. Прыходимо раненько до адвоката—нема дома, десь выйшовъ, але заразъ прыйде, просять зачекаты. Чекаємо мы, чекаємо—нема адвоката. Вже десять, одынадцята, дванадцята го-дына—нема. Поголоднили мы, пишли до воза дещо перекусыты. Прыбигаємо по хвыли—ще нема адвоката.

Що за нещастя? Вже перша, ба й друга, ба й третя година,—тутъ бы намъ часъ уже й до-дому йихаты, щобъ на вечиръ зайихаты, а його нема. Ажъ дали, десь такъ коло четвертои йде винъ.

— Ахъ перепрашаю васъ,—говорить,—дуже перепрашаю, панове газды, але не моя вина, що я такъ опизнявся, въ суди пры росправи бувъ, оборона протяглася ажъ до сеи годины. Але то ничего, мы ще все зробимо гараздъ. Прошу до мого покою!

— Але може бъ мы заразъ силы на визъ та йихалы въ село?—сказавъ я.—То панъ могли бъ и тамъ переглянуты паперы й навчыты насъ, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапытыся,—сказавъ винъ,—встыгнемо зайихаты, а переглядъ паперивъ не довго потривае.

Пишлы мы зъ нымъ до його покою й посадалы. Паперивъ внеслы циле наруччя. Взявъ винъ того чытаты: чытае, чытае, поволенькы, уважно, деколы насъ щось запытається, мы видповидаємо, винъ зновъ чытае, а тутъ вже пивъ годины, ба вже година, ба й друга мынула,—винъ ничего. Мы тутъ якъ на терню сыдымо, в'ємося, потіємо, а винъ усе роспытуетъ насъ, мовъ на протоколи, все паперы чытае, муркоче,—непорадна година! Вже мы по килька разивъ йому набылювалы: пора бъ йихаты. А винъ усе своє: заразъ, заразъ! Тай дали до чытання. Шоста година выбыла, якъ дочытавъ. Ну, гадаємо соби, Господы тоби слава, кинець уже тому чытання, пойидемо! Еге, якъ бы та не такъ! Якъ зачне теперъ нашъ адвокатъ толкуваты намъ цилый процесъ видъ початку, широко, докладно,

немовъ то мы зовсимъ ничего не знаемо. Говорыть, говорыть, а мы трохи зъ шкуры не выскакуемо,—от-отъ бы чоловікъ схопывся, плюнувъ йому въ очи й пишовъ. Та ба, годи! Дали зачавъ насъ навчаты, якъ маемо говорыты передъ комісією, — и справди мудро навчавъ! Така ясна стала намъ цила справа, такъ добре знавъ кожний, що йому говорыты, що ажъ любо. Жаль тильки, що колы се навчання скинчлося, выбыла дев'ята година. Смерклося зовсимъ. Винъ ажъ теперъ мовъ спостеригся, а тутъ ще й гремиты почало.

— Овва, а се що такого, вечиръ уже?—сказавъ винъ, озыраючысь.

— Таже вечиръ,—видповили мы, мовъ осуджени.

— Що жъ теперъ діяты? Якъ йихаты?

— Або я знаю,—видказавъ я.—Теперъ трудно йихаты, дорога недобра, тай воно далеко досыть, лисамы!...

— Сами не знаемо, що діяты! — видказали наши люде.

— А на котру годину завтра мае прыйихаты комісія?

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте вы тутъ, а завтра ранисенько повстаемо й курнемо въ село такъ, що ажъ закурыться. На восьму будемо тамъ. Отсюды йдить, заразъ коло моеи хаты шынокъ е, жыдъ порядный, такъ переночуете, а завтра, пам'ятайте—не опизнитися, я буду ждаты на васъ.

Що робыты! Ради не ради—пишлы мы. Жыдъ уже мовъ и сподивався насъ.

— Чы вы видѣ пана адвоката?—пытае.

— Ая!

— Ну, ну, ходить, найду для васъ мисце, ночуйте здорови! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порціи горилкы, лишше буде спатыся.

Выпылы мы, полягалы въ божый часъ и видразу послулы, якъ дерево. Чы довго мы такъ спалы—Богъ знае. Досыть того, прокыдаюсь я—день билый. Зрываюся, до викна, дывлюсь на сонце—вже геть зъ полудня. Гляджу—довкола вси наши газды сплять, якъ дерево... Господы Боже, а се що таке? Чы то сонъ, чы то ява? Скрыкнувъ я що сылы,—ни се не сонъ! Вони посхапувались й соби жъ до викна. А се що? Зъ полудня вже? Невже жъ мы такъ довго спалы? Прыпадочку нещасливый! В'ємося, мовъ пискори посолени, а тутъ у голови кожному шумыть, кости вси болять, мовъ поломани! Клычемо жыда: килько вамъ належыться за ничлигъ? — „Не багато, лыше шистъ рынськихъ“—Якъ? що? якымъ свитомъ?—А винъ, злодюга, выдячы, що намъ квапно діється *), що мы тутъ росшыбаємося та ажъ губы грыземо зъ нетерплякы, ставъ соби въ дверяхъ та тилькы всмихається, бороду погладжуючы.—„Такъ у мене вси гости платять!“ Декотри зъ нашихъ зачалы зъ нымъ торгуватыся, але де тамъ, ани слова не дае соби сказаты. Кынулы мы йому гроши, килько хотивъ, тай дали, до адвоката. Прыбигаємо—нема дома, рано ждавъ-ждавъ на насъ, а

*) Квапно діється—треба поспышаты.

дали самъ пойихавъ, веливъ, щобъ мы якъ найшвидше поспишала за нымъ. А паперы наши?—Паперы лышывъ, ось вамъ ваши паперы!—Отъ такъ маєшъ!—Пойихавъ, а паперивъ не взявъ. Господы мылосердний, що зъ нами тоди робылося, то й погадаты страшно! Що то, гадаемо соби, тамъ десь уже безъ насъ справу розсудылы, громада програла... що намъ люде скажуть? Яка нужда чекае насъ на дали? Мы немовъ напередъ бачылы те, що насъ чекало, тай тоди вже не трудно було й бачыты все те напередъ.

Погнали мы до-дому, тай просто не въ село, а на пасовысько—нема никого. До лиса—нема никого. А тутъ вже швидко вечиръ буде. Мы до двора—въ двори спивы, смихы, гостына, музыка: се панъ комисію гостыть. Глядымо мы, е й нашъ адвокатъ у покою, червоный, веселый, говиркый... Скъльки прокльонивъ тои хвыли на нього впало, то певно въ своимъ жытти склянокъ вына не выпывъ! Мы вже чысто подеревилы, не говорымо ничого, не роспытуемо ни про що,—бо й на що? Сами знаемо, що наше нещастя готове. Мовъ стовпы яки, поставалы мы на кганку, стоимо, чекаемо, а сами не знаемо, на кого тай за чымъ. Паны якось побачылы насъ, пиднялы регить у покою, але до насъ нихто не выходыть. Панськи слугы йдуть попры насъ, такожъ сміються, кепкують соби, поштуркують насъ, але до насъ ани слова. Панськи псы прыходять, обнюхують насъ, деяки загарчаты, а деяки й такы тыхо видійдуть. А мы ничого, стоимо, якъ нежыви. Уже смёрклося, въ покояхъ запалало свитло, паны й пани

почалы выводыты якихось писень, на двори почавъ дощъ кропыты, а мы все стоимо на кганку, зъ тремтин-нямъ у тили й роспукою въ серци...

Ажъ ось нарешти, пизно вже вночи, видчыны-лыся двери й почалы оденъ за другимъ выкочуватыся паны до своихъ брычокъ. Насампередъ паны видъ комисіи. Переходячы по-пры насъ, найгрубшый зъ ныхъ ставъ, позырнувъ на насъ гризно й каже:

— Вы що за одни?

— Тутешни.

— Чого потребуєте?

— Що зъ нашимъ процесомъ сталося?

— Зъ вашимъ процесомъ? То вы ажъ теперь прыходите про те довидуватыся? П'яныци погани! Вы варти пасовыська, вы варти лиса? А торбы жебрацької не ласка? Йдоть же до-дому и не смійте того и спомынаты! Мynuлыся рѣкы, якъ добро роспырало бѣкы! Пропалы, Йване, гроши!

Вся комисія зареготалася, сила на брычки тай пойихала. За комисією надійшовъ нашъ адвокатъ, крадучысь якъ злодій, змишаний, нибы п'яный.

— Га, вы тутъ, вы тутъ?—лепотивъ винъ.—Ждавъ на васъ, ій-Богу ждавъ, чому не прыходылы?

— А багато вамъ нашъ дидычъ заплативъ, щобъ вы насъ спынылы въ мисти, погы тутъ комисія розсудыть на його хосенъ *)?

*) Хосенъ—корысть, добро.

— Що? якъ? га! образа гонору!...—лепотивъ винъ, сидаючы на брычку, и курнувъ що духу зъ двора.

— Щобъ ты соби голову зломывъ! — проговорылы мы слидомъ за нымъ. Тай то дармо: не зломывъ головы, собака!...

Ажъ ось и нашъ панъ раптомъ немовъ уродився передъ нами. Стоявъ, похытуючысь, у видчыненихъ дверяхъ.

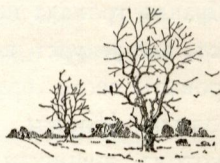
— Ге-ге-ге,—говорывъ винъ зъ п'янымъ реготомъ,—панове громада, обыватели, бургеры, прелипотенты, а що тамъ чуваты? Якъ процесесь иде? Ничого, ничего! Але постійте-но вы, я васъ теперь буду розуму вчыты! Теперь вы будете скакаты такъ, якъ я заграю! Я вамъ дамъ себе знаты, щобъ вы тямылы!...

И додержавъ слова! Прыкрутивъ усихъ такъ, що й дихнуты годи! Правда, громада не видразу подалася. Зробылы мы рекурсь, але рекурсь видкынулы. Тоди мы ришылы сылою бороныты свого права, але тымъ ище гирше соби пошкодылы. Жинкы, диты, чоловики и старци—вси за покотомъ вырынулы зъ села, щобъ не даты панови заняты пасовыська. Панъ спровадивъ вйсько. Мы передъ вйськомъ попадалы на землю, крычучы: „Хочъ толочте, стріляйте, а мы зъ сеи земли не вступымося, то наше!“ Але вйсько не стріляло й не толочыло, а тилькы подилывшыся на дви роты, рушыло на коняхъ черезъ збижжя, черезъ плоты, та въ село. Прыйшлось намъ вертаты. Два мисяци стоялы въ сели жовниры; що було лишого зъ худобы—повыризувалы та позйидалы, звелы насъ усихъ ни на що, а колы

видийиздылы, то панъ мигъ буты spokійный: громада була зломана и зруйнована до-чыста и мусила сама пода-тыся въ його руки...

Оттака наша доля. Чы буде колы липше, чы до-ведеться намъ хочъ пры смерти дыхнуты вильнише—Господъ знае... Але панъ зо всеи сылы працуюе надъ тымъ, щобъ усе тиснише натаскаты на насъ пута. П'ять коршмивъ у сели запровадывъ, школы нема, свя-щеника выбравъ соби такого, що за нымъ руку тягне, а намъ нікому порадыты: жыемо, якъ ти воли въ ярми, вже й дитямъ не робымо надіи на кращу долю...

1883 р.

Исторія моєї сичкарни.

Присвячую щырому другови В. Бандривському.

же якъ мени надойило було ризаты тоту сичку на нашій простій, ручній скрынці, то й сказаты не можу! Якъ бувало приходить зима, то чоловікъ гірше тої сички боїться, ніжъ у лити косовици. Довгымы зимовымы досвітками стій бувало на току на морози, на лихтарню вважай, щобы нещастя якого не наробыты, и ризакъ заправляй що хвыля, и давы та тягны, ажъ у тоби цѣмогы схнуть, покы трохи тої сички удушышь. Тай то чы багато їи! Отъ, щобы для коней на день выстало; про худобу й гадкы не було. И видтакъ, якъ подоросталы мои хлопци, зновъ беда: наробыться воно черезъ день, умотыкається,—де йому ввечери хочеться ставаты до скрынкы! Лигъ бы та спавъ, а не ризакомъ тягъ. Такъ уже я бидувавъ, що, чуєте, ажъ обрыдло.

Ажъ ось чую-перечуваю, кажуть люде, що вийшли таки скрынкы, що машыною рижуть сичку: и дрибно якъ макъ, и лехко, и борзо. Трое людей тою скрынкою за день и п'ятдесятъ кирцивъ сичкы дрибненькои уриже! Я зразу й вирыты не хотивъ. Хто бы тамъ,—гадаю соби,—дбавъ за бидного хлопа, що то йому тота сичка такъ гиренько приходиться, та для нього ажъ машыну робывъ!... Роспытую я дали, у одного, другого, третього,—та ни, такы правда! Кажуть, що вже є така машына: тамъ и тамъ панотець купывъ, тамъ зновъ дидычъ. Росказують люде, що бачылы на власни очи, и не можуть нахвалытыся.—А,—погадавъ я соби,—Господы тоби слава! Уже щобы мавъ, не дай Боже, останню корову продаты, а мушу стягнутыся на тоту машынову скрынку! Але де тутъ ии дистаты? Въ нашимъ сели ни видъ кого дизнатыся. Панотець зъ громадою у гниву, що ихъ не хоче vybrаты на радного, професоръ такый, що й самъ мало що знає, а быльше ни въ кого й спытаты. Роспытую я зновъ помижъ людьмы на ярмаркахъ, та все помижъ чужосильнымы, такъ щобъ у нашимъ сели ниhto й не знавъ ни про що. Бо у насъ, выдате, народъ дывный, такый, що зъ чого небудь тай обсмие чоловика. А тутъ ще—гадаю соби—и самъ я не выдавъ, що то за скрынка, яка ии вдача: ану якъ покажется, що пусте, а я передъ людьмы оголошуся, буде смиху, що и въ девяти водахъ не вмыешся. А ще до того я! Мене здавна люде прозвали „деревлянымъ философomъ“ за те, що все бывало, скоро лышь яка вильна хвыля, люблю майструваты

де-що. Якусь мени Богъ давъ лехку руку до майстерства: що очыма побачу, то руками зроблю. Отъ у кру-
п'яра въ мисти побачывъ я бувъ корбови жорна, що
нымы крупы меле; прыдывывся я до ныхъ добре, а вид-
такъ якъ ставъ пыпнаты у себе дома, якъ ставъ бѣто-
рыты, якось я склемезывъ и соби таки жорна, и пи-
дить-но вы, якъ мелють славно! А що то зъ мене не
насміялыся сусиды за тоти жорна, Господы твоя сила!
На село годи було показатыся, все пыталыся: „А що,
куме, корбови жорна здорови?“ Такой уже, кажу вамъ,
дивный народъ! А, про те ховай Боже, теперъ толокою
ходятъ на мои жорна молоты, и не нахваляться. Або
и зъ млынкомъ, тымъ, що збижжя віе... Клемезывъ я
його щось цилый мисяць. Сусиды бувало—въ зимку
дѣялось—посходяться до моеи хаты, посадають, тер-
вени гнуть и дывляться, якъ я ти дощечкы складаю,
розбираю, прымирюю, вризую та прыстругую—звычайно,
чоловикъ тому не вчений, а такъ соби, самоукомъ,
безъ доброй справы, безъ ничего—тай сміються зъ
мене, а не оденъ то й прямо скаже: „Закынулы бъ вы
те майстровання, пуста васъ робота взялася!“ А я ни-
чого, все свое роблю, тай такой млынокъ изробывъ, якъ
праву руку. И ти, що сміялыся, до мене йдуть збижжя
віяты! А проте все я у ныхъ „деревлянный философъ!“

Я то нибы не багато соби роблю зъ того смиху,
але все-таки, выдите, чоловикъ не дерево: одно якесь
слово незвычайне, насмихъ, а допече до живого. И
вже мени той смихъ на кинци вику ставъ. Такъ що
я погадавъ соби: ни вже, про скрынку нікому не

скажу, ажъ покъ не буде въ мене, оттутъ на току, и покъ самъ не выпробую, що въ ній за сыла.

Якосъ не якосъ, велося такъ изъ пару мисяцивъ, покъ я роскрутивъ трохи грошей, а за той часъ усе пытаю помижъ людьмы, ба й помижъ жыдамы, чы нема такой скрынъкы на продажъ. Ажъ разъ, вже такы пидъ осинь, чую я видъ одного жыда, що десь у Самбори є якась жыдивка, що їи чоловікъ бувъ завидаторомъ у якихось панськихъ добрахъ. То винъ десь роздобувъ таку скрынъку, не знаты на що тай по що. А теперъ жидъ умеръ, а жыдивка продала бы скрынъку за дешеви гроши. Почувъ я те тай утишився, мовъ не знаты чымъ. Заразъ за килька день зибрався я, взявъ уси гроши зъ собою, яки мавъ, казавъ запрягты кони до воза тай йиду самъ до Самбора. А тутъ ниhto, навить мой хлопци не знають, що я за гадку маю.

Прийхавъ я, допытався до тои жыдивкы. Такъ и такъ, повидаю, купивъ бы-мъ скрынъку, колы є у васъ на продажъ.

— Охъ,—каже жыдивка,—є, але порозбирана, порозмитувана на поду *).

— Та я соби зложу,—говорю я, а самъ ажъ тремчу, що не вдамъ: що то, якъ жыю, не выдѣвъ ще такого струменту.

— Ну, то ходить зо мною!

Пишлы мы, вылизлы на пидъ, а тамъ усилякого бѣторня стилькы, що маты божа! Зачала вона рытыся

*) Пидъ—горыще.

въ тимъ, повытягала якесь деревляне обнижжя, якесь пудло зализне зъ зубатымъ валкомъ, якесь колесо зъ корбою, якись ризаки криви, тай усе те поклала на купу передо мною.

Я ставъ надъ тимъ, якъ дурный передъ плотомъ. Але що, гадаю соби, эле зновъ показатися такимъ дурнемъ передъ жыдивкою, треба бодай чынытыся, що чоловікъ щось розуміє...

— А шрибы де?—запытався я, зовсимъ на вгадь.

— Охъ, десь закнуулыся!—сказала жыдивка, тай кынулася зновъ шукаты. А я ажъ видитхнувъ. Значытыся, шрибы потрибни! По хвыли жыдивка справди подала мени килька шрибъ и ключа.

— Ну, вже все!—сказала вона.—Вы, выдно, пане господарю, знаєтеся на тимъ? Подивытыся сами, що вона варта?

— Не багато варта,—сказавъ я, премудро оглянувши скрынку.—Дуже старосвитська, тяжко буде йты!

— Ну, я вже за те дешево вамъ пушу,—сказала жыдивка.—Дасте трыдцять рынськихъ, то соби возьмете.

— Господы тоби слава,—подумавъ я соби.—Я гадавъ, що то буде треба даты зъ якихъ п'ятдесять, а вона трыдцять циныть. Ну, а ще чень що выторгую. Тай до жыдивки: „А що вы говорыте, трыдцять рынськихъ! Та теперь нову за таки гроши дистанешъ! Я вамъ дамъ п'ятнадцять...”

— Охъ, дуже вы мало даєте, пане господарю,—застогнала жыдивка.—Давайте двадцять и п'ять!

Ледви не ледви сторгували мы за двадцать. А вже скрынку й не беруся складаты, а тутъ ажъ потерпаю: ану, гадаю соби,—не зможу й дома зложыты, тай таку суму дармо вывалю! А дали гадаю соби.—Ни, вже, будь що будь, а я мушу на своимъ поставыты!

Забравъ я оте все на визъ: подрибя склавъ у рептяхъ, а пидставныкъ обложывъ соломою, накрывъ веретою,—стоитъ воно, розчепирхане, акурать такъ, наче бь чоловікъ лежавъ на вози та колина до-горы задеръ. Зладывся я, йиду.—Слава тоби Господы, гадаю соби, що до свого села ажъ на ничъ прыйду, чень такы ажъ до хаты зайиду, чтобы нихто мене не бачывъ. Йиду я, йиду, мынаю село за селомъ, та все потерпаю, що от-отъ лучыться який знайомый тай запытае, що везу. Вже й самъ не знаю, що се мени тоди сталося й чого я такъ боявся, немовъ що крадене везу. Таке вже у насъ: загулюкають люде чоловіка, осміють за те, чого й сами не розуміють, такъ що потому чоловікъ и радъ бы щось доброго зробыты, та боиться людей, немовъ се винъ не знаты яке лихо задумавъ.

Отъ уже я наблизывся до своего села. Смерклося. Я ще передъ коршмою за селомъ постоявъ трохи, щобъ и зовсимъ стемнило, а тоди йиду. Та ба, на мое лихо, ледви я до села, ажъ тутъ бухъ,—мисяць сходыть соби повный, круглолицый, якъ колы бь нигде ничего. Выдыте мене, я жъ не такой, щобъ за шо-небудь розгниваться, але той мисяць трохи мене до лютосты не прививъ, мало йому, бидному, въ батька-матиръ не заклявъ. А я, правду кажучы, й зовсимъ його не сподивався!

А тутъ такъ вамъ ясно збылося по сели, якъ у день! На моимъ вози вже здалека видно щось, гей гренд-жола зведене, та що визъ наскочить на каминь, то воно на вси боки хытається. А тутъ ше пси—въ нашимъ сели що хата, то песъ—почувшы, що хтось йиде, гурмою вылетили на дорогу, уйидають такъ, що ажъ землю пидъ собою грызуть, опроваджують мене зъ музыкаю! Але Богу дякуваты, що вже чоловика нїякого нема на улыци, не буде пытавъ, що везу.

Ба, якъ уже лыха доля на тебе завизьметься, то й конемъ ии не обйидешъ. Прыйижджаю просто церкви, дывлюся—стоитъ хтось середъ дороги, дывыться.—Тьфу, осыка тобі, маро!—погадавъ я соби.—Прокляти псища збудылы вартивныка, заразъ зачне пытаты. Тай справди—скоро мы поривнялыся, а винъ до мене:

— Чы то вы, нанашку?

Я заразъ по голосу пизнавъ, що то дурный Савка, мого сусиды сынъ. Ну, найшлы кого на варту выслаты, та такого тумана висимнадцятого!

— Адже жъ я,—кажу.

— А видкы вы йидете такъ пизно, що-сьте псивъ побудылы?

— Велька шкода,—кажу,—бо пси й тебе бидного збудылы.

— Ба та певно! А мени акуратъ зачало снытыся, що злодїи церкву обкрадають. Схапуюся, ажъ то вы! Та видкы йидете?

Що дурневи казаты? Або винъ буде знаты, що и якъ?

— Изъ Грайгоры,—кажу?

— А що везете таке красне?

— Е, не пытай,—кажу я, нибы заляканный. Вже-мъ озлывся, що винъ стоить, якъ паля, та мене выпытуе.

— Та скажите! Я, бигме жъ то, ну, никому не скажу!

— А не скажешъ?

— Скары жъ то мя, Господы, що не скажу!

— Ну,—кажу я обзыраючысь та пошепки,—я забывъ жыда зъ гришмы та везу його до-дому закопаты пидъ вугломъ.

— Йой!—скрыкнувъ наляканный Савка.—А то на що?

— На шастя, дурный Савко, щобы все дома гроши велься.

Зъ тымъ я й пойихавъ, а вже кмитую, що мій Савка ажъ горить зъ нетерплячкы та цикавосты. Ну, гадаю собі, запывъ я зъ нього! Але гляжу позадъ себе, а мій Савка бижить по-пидъ плоты, слидомъ за мною. Ну, бижить, то й бижить. А до моеи хаты вже недалеко: зайихавъ я, видчынывъ лису на выгинъ, вид-такъ одчынывъ стодолу, зайихавъ на тикъ, выпрягъ кони, а визъ тамій лышаю на току. Зыркнувъ—ажъ мій Савка дрыголыть пидъ лисою та пасе окомъ, що я буду робыты. А я ничего, немовъ и не бачу його. Поставывъ кони, повпынавъ, давъ йисты, тай самъ до хаты.

Повечерявъ я, лигъ спаты й гадкы не маю. На другой день схопывся я до свита та до стодолы, до скрынькы. Ще й хлопця взявъ изъ собою. Заразъ мы—круть та верть, що до чого пасуе, прикладаемо, про-

буемо... Богу дякуваты, все намъ якъ зъ масломъ иде! За пивъ годинкы и зложылы, и попробувалы—риже такъ, що а ну. Я мовъ на свить народывся, бо жъ не дарма гроши выдавъ! А хлопець ажъ у руки плеще, налюбуватыся не може машыною. За хвылыночку мы цилый прыколотокъ соломы для спробунку поризалы, визъ выкотылы, тай до хаты. Благодать!

Ино мы силы снідаты, ажъ тутъ песъ заголосывъ. Вызыраю викномъ—го-го-го! И вйть, и прысяжний, и пысарь, и зъ п'ять хлопа зъ палыцями. Якъ то кажуть: „И баба, и цила громада.“ Тай то не йдуть до хаты, а стали коло одного угла, шпортають, штуркають, нышпорять... Що за прытока?—гадаю собі.—Що таке людямъ сталося?... Хочу выйты зъ хаты—та ба: з-за дверей чую голосъ десятника: „не вольно! Сыдять у хати!“ Що за лихо?... Сыджу я. Обійшлы вони хату на вси чотыри рогы, обталапалыся по колина, дали пишлы пидъ шопу, довкола шпыхлира, довкола стодолы... Я въ голову заходжу: що за нещастя? Чы подурилы люде, чы може розбій якый? Ажъ ось вони увиходять до хаты.

— Десятныкы!—каже вйть, не витаючысь, ни здоровкаючысь,—станьте коло нього! Якъ бы втикъ, то ваша видповідь на тимъ!

Я ставъ, очи вытрищывъ, а тутъ десятныкы, якъ апостолы яки коло мене.

— Пане вйте,—кажу я,—що се має значытыся?

— Гмъ, гмъ,—покректавъ вѣтъ, сидаючи на ослони та штуркаючи паличкою объ землю,—то вже въ тимъ моя голова. Вы маєте мовчаты и видповидаты.

— Мовчаты и видповидаты?—дывувався я.—Ба та якже я видповимъ, якъ буду мовчаты?

— Гмъ, гмъ!—покректавъ зновъ вѣтъ.—А скажите вы намъ насампередъ, якъ вы ся называете?

— Я? Або вы хіба не знаете? Чы то я який чужо-сильный, чы що?

— Заразъ мени видповидаты! Хто тутъ старший у сели—я, чы вы?

— Я тутъ въ свой хати найстарший!—скрыкнувъ я, олютившысь.—Що се за розбій такий? Я никому ничего не выненъ, а тутъ мене нападають! Пане вѣйте, я на васъ скаргу подамъ!

— Хе, хе, хе!—сміявся вѣтъ,—а дывить, якъ ставыть-ся! Никому ничего не выненъ! Ну, ну, дай то Боже! заразъ будемо выдиты! А скажы-но ты мени, невынный чоловіче, де ты того забытого жыда подивъ, що-сь учора по-ночи визъ?

Мени наразъ мовъ луда зъ очей спала. Якъ не зарегочуся, якъ не зайдуся смихомъ, то гунцвотъ *) не мое имя, колы такъ реготався видъ уродження свого. Трохы-емъ, кажу вамъ, на землю не покотывся зо смиху.

Вѣтъ ставъ, якъ оте теля, що объ нови ворота вдарыться. Але дали зновъ вызвирывся на мене.

*) Гунцвотъ—собака, зъ немецк. Hundsfott.

— Куме, я тобі по добру кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставлюся за тобою, щоби тебе високий судъ не повисывъ, щоби тобі жыття дарувавъ. Не видпырайся, колы не хочешъ на шыбеныци ногамы перебираты.

Я ще дужче зареготовася, ажъ за жывить рукамы держуся. Се й зовсимъ розлютыло вїта.

— В'яжить його!—крыкнувъ винъ десятникамъ.

— Але жъ пане вїйте!—сказавъ я, отямывшысь,—постїйте, я вамъ у всимъ признаюся, навить ласкы вашои не буду просыты въ суди. Вже якъ маю выситы за одну ногу, то краще за обидви!

— Признаешся?

— Але жъ, розуміється!

— Ну, де жъ той забытый жыдъ? Ще його не закопавъ пидъ вугло?

— Ни, ни!

— Ну, а де жъ винъ є?

— Таке лежыть у стодоли.

— Ходы, покажы намъ.

Взявъ я ключа, идемо. Гляджу, ажъ пидъ стодолю варта. Ну, Богу дякуваты!... И Савка тутъ! Ще липше! А народу насходилося—повна обора. Що то, звистка рухнула по цилимъ сели, що „деревляный философъ“ жыда забывъ тай пидъ вугломъ закопаты хотивъ. Я йду посередъ тои голоты тай усмихаюся, а тутъ мырь божый лышь: шу, шу, шу! буцимъ то: адить, и вишаты його будуть, а винъ соби байдуже! що то „деревляный философъ.“

Прийшовъ я пидъ двери, а десятники все коло мене!

— Ну, прошу, пане вийте, ось де той забытый жыдъ!

Вийтъ позырнувъ и очи вытрищывъ.

— А-а-а! Ба, то що?

— А оте саме, що-мъ учора визъ по-ночи. Скрынька до ризання сичкы!

Тутъ увесь наридъ, що товпывся довкола стодолы, якъ не зарегочеться, то Господы твоя воля! Певно ажъ у неби чуты було той регить. И десятники, и прысяжный, и польови—вси реготалыся, навить вийтъ усмихнувся и зачавъ мене перепрошуваты за цилу тоту оказію тай за те, що повирывъ дурному Савци. Смиху на циле село! А скрыньку мою якъ зачалы того дня пробуваты, то мени п'ять околотивъ соломы поризалы! Отъ такъ то я до скрынькы прийшовъ и зъ цилои громады смихъ зробывъ!

1881.

Довбанюкъ.

А його властыво такъ тилькы прозвали Довбанюкомъ за те, що все ходывъ у тыхъ шляхецькихъ, незбираныхъ, якъ то кажуть, выбачте „довбаныхъ“ штаняхъ. А звався винъ властыво Городыський. „Шляхциць“ бувъ, правда, що зъ тыхъ ходачковыхъ *), але фумы **) шляхецької стилькы, що хочъ и графови не встыдъ бы. Йде ото, бувало, вулицею, обшарпане, въ полотнянци два роки непраній, заталапаній по колина,—хто бъ його не знавъ, то бъ йому шматокъ хлиба давъ, якъ дидови ***),—а зустрінься зъ хлопомъ, то надується, якъ той индыкъ, нисъ догоры, нибы зори личыть, тай просто насупротывъ, не

*) Ходакы—постолы; шляхта ходачкова—та, що въ постолахъ ходыть, бидна.

**) Фума—гоноръ.

***) Дидъ—старецъ, жебракъ.

важає ни на що. И най-но бы поважвся чоловік не обмынуты його або підтокою за полотнянку зачепты, то такъ зганьбыть, що й обь свити не стямыся!

— А ты мудю! А ты хлопе! А ты опрышку *)! чы не бачышъ, що я йду, не можешъ уступытыся?

Свои люде вже знали оту його фудулію **), то тилькы всмихнеться, бувало, тай скаже:

— Ну, ну, пане Городыський (якъ бы не сказавъ „пане“, то крый маты божя, образытыся на смерти!), выбачайте на сей разъ, я не хотячы!

И Городыський гордо кывне головою на знакъ, що переминывъ гнивъ на мылость, и почалакєе соби дали вулицею. А колы се лучалося зъ незнайомымъ, чужосильнымъ чоловікомъ, то такой не разъ стане, слухає-слухає Довбанюковой ганьбы, а дали побачыть, що чоловічокъ зовсимъ ледащо, тай почне кпыты соби зъ нього.

— Ба, а чому жъ то панъ у карыти четвернею не йидуть, а тилькы пишкы по болоти чвалають?

— Чёкай-но ты, чёкай,—скрыкне на те Довбанюкъ,—прыйде ще такой часъ, що мы, шляхта, будемо вамы, хамамы, йиздыты!

— А бодай то Богъ про те не довидався,—сміється чоловікъ, а Довбанюкъ ище дужче лютує.

*) Опрышокъ—розбыпака.

**) Фудулія—пыха.

— Ораты будемо вама, такъ! А вашымы бабама волочыты, щобъ ты знавъ! Ты гадаешъ, що я жартую? Чекай тилькы, за два роки Польща буде, побачышъ!

Почувшы такую бесиду, чоловікъ швидко перестає сміятися, зъ якимось острахомъ позирне на Довбанюка, дали сплюне що сылы, тай мовчки рушає въ свою путь. А Довбанюкъ такожъ сплюне тай воркоче собі пидъ носомъ:

— Отъ хама! Якъ собі розибрали! Забулы вже дисциплину, зовсимъ забулы! Але чекайте лышень, прыйде ще на васъ крыска *), пизнаете вы, що шляхтычъ, го не хлопъ. Най-но тилькы намъ Польща вернется!

Дуже часто винъ, бидолаха, оту небижечку Польщу згадувавъ. Тай Богъ його знає, якъ йому здавалося: чы тоди грушки на вербахъ росты будуть, чы калачова туча спаде, чы що? Те тилькы выдавалось йому певнымъ, що тоди й найгиршому шляхтычови що-день пушання буде. А тутъ у нього, бидолахы, що-день велика п'ятныця. Робыты, бачыте, не хочеться такъ тяжко, якъ хлопови; своихъ достаткивъ хйба тилькы, що на хребти, ну а йисты треба. Отъ такъ де саду пыльнуваты, въ пасици ройивъ доглянуты (хочъ бжилъ дуже боявся и на пасичныцтви не розумився), пидъ часъ толоки коло женцивъ постояты або зимою скипокъ наколоты та збижжя на млынку провіяты—тилькы його й роботы було. А не клыче, бувало, й до такой

*) Крыска—черга.

нихто, то винъ литомъ у лисъ на губы *) плентається, набере голубинокъ, гиркань, сыройижокъ, накладе денебудъ багаття тай пече-пече и йистъ. А зимою, то такъ такы голиручъ изъ хаты до хаты волочыться,—посыдыть, посопе, побалакае, колы що дадутъ, то перекусыть, а якъ ни, то дали плентається.

Було въ нашимъ сели килька багатыхъ шляхтычивъ, ще й тескы Довбанюкови, все Городыськи, хочъ и не своякы. Тото вже зглядъ малы на нього. Литомъ до работы запрошують та й зимою не забувають. Не знаю, чы тамъ змова мижъ ными була, чы що,—до-сыть, що колы Довбанюкъ у нихъ не сидивъ и не стравувався, давалы йому „лигурально“ що-тыжня по гарцеви ячминной муки. Мы, диты, бувало смиху маемо!... Скоро тилькы субота, вечиръ, мій Довбанюкъ, ничого никому не кажучы, бере мишечокъ за реминь, тай у село. А мы такожъ ничого не кажучы, тай за нымъ.

— А вы куды, колодачыкы. (Вси диты у нього звалыся „колодачыкы“)?

— Та такъ соби! Бижымо послухаты, видкы псы гавкають.

— Дамъ я вамъ псивъ!

И винъ грозывъ намъ пальцемъ. Дуже, бачыте, не любывъ, колы хто за нымъ пидглядае, що винъ робыть, або куды ходыть. А намъ тилькы того й треба. Намъ хочъ бы й у кинецъ села пробигатыся, абы тилькы

*) Губы—грыбы.

Довбанюка подроқты. И якъ то вже винъ изывався, черезъ плоты скакавъ, у кукурузы та въ конопли ховався, щобъ тилькы змылыты насъ, щобъ мы не знали, въ котру хату винъ заходять. Та куды тоби сховатися передъ чотырма парамы всевидющихъ дытячихъ очей! Куды винъ, туды й мы за нымъ, та все крычимо:

— Пане Городыський, гепъ-гепъ! Пане Городыський, гепъ-гепъ!

— Ну, ну,—воркоче винъ изъ конопель,—гепну я тебе одного зъ другимъ, лышь ты не йды мени зъ очей!

А колы вже дистане свій гарчыкъ муки, зъ хаты виходять тай просто на вулицю. Тоди вже ани гадкы по-за плоты скакаты. Самою серединою дороги суне, и бороны Господы до нього пидступыты! Тай просто до нашої хаты! Зъ моимъ татомъ винъ якийсь давній знайомый бувъ, ну тай пасика у насъ, садъ; досыть, що винъ усе любывъ пересыджуваты у насъ, колы де инде дила не мавъ. „Тутъ мое прыпыновыще, каже бувало, покы не проженете“. И скрынъка його зо шматтямъ у насъ у комори стояла. Навить горнець свій и ложку зализну въ тій самій скрынъци мавъ. Такъ то винъ у тимъ горшку що-дня соби у насъ лемишку варывъ изъ той муки. Зварыть бувало, водою роспустыть тай сьорбае. Мама не втерплять, капнуть йому молока до той бевкы, а винъ одвернется, нибы не бачыть, щобъ не потребувавъ дякуваты. Не любывъ, бачыте, выду показуваты, що хтось йому ласку робыть, а вже попросыты кого про що—радше зъ голоду згыне!

„Що то,—кажуть бувало мама,—шляхецька манерія!“
Тай байдуже собі, привиклы до старого Довбанюка.

Такъ отже послухайте, яка то старої голови на старість дурныця вхопылася. Неділя була, десь такъ передъ Петромъ, саме того року, якъ то та польська рухавка у Варшави счынылася. Газетъ у насъ тоді ніякихъ не було, а такъ тилькы глухи висты помижъ народомъ ходылы, що „Полякы прыйдуть, хлопивъ ризаты будуть“, або що найменше „панщину“ завернуть. Хлопы дуже похнюпылись, а шляхтычи мовъ на дрижджахъ росли. А село наше, бачыте, мишане: більша половина хлопивъ, а менша шляхты. А що вже нашъ Довбанюкъ, такъ сей не разъ и кризь сонъ крычавъ: „Чекайте-но вы, хамы, скоро Польша буде! Мы вамъ!“

Видъ самой весны ходывъ, якъ загорилый. До роботи ніякои, хочъ його рижъ, то не пиде, а хочъ бы й пишовъ, то що зъ нього за работа! Нехай тамъ собі рой летять, куды ихъ Богъ провадыть, нехай костогрызы та сорокопуды черешни обйидають, нехай пастухы весь плить на огонь поламають, нехай каня*) вси гусята поб'є—винъ ани не бачыть, ани не чує ничего! Адже швыдко Польша буде! То й не дывныця, що покы що до чого, а нашъ Довбанюкъ такы порядно зъ голоду мливъ. На його лыхо и губы того року не зародылы, й рыба не ловылася. Якъ бы не той гарчыкъ ячминной муки, що йому що-суботы тескы давали, то бувъ бы Довбанюкъ, такы не дочекавши

*) Каня—яструбъ.

Польщи, зъ голоду згинувъ. Мама прогოდуваты його не могли, бо у ныхъ и своихъ дитей було досыть, а передновокъ^{*)} тяжкый выпавъ. Але Довбанюкъ бай-дуже соби: чымъ тиснише коло нього, тымъ дужче винъ за своєю Польщею вбывається.

Сыдымо мы отакъ на прыспи зъ полудня: тато, ще килька сусидивъ и мы, диты, а Довбанюкъ на синешнимъ порози лемишку йистъ, такы зъ горшка, не розпущену. Пожурылыся наши газды передновынкомъ, а дали на повстання зійшлы, розказують, що хто на ярмарци чувъ, або видъ чужосильныхъ.

— Кажуть, що щось Москаль перемагає,—бовкнувъ оденъ.

— Хто то каже? Хто сміє казаты?—ажъ скрыкнувъ Довбанюкъ, зирвавшыся зъ порога й кынувшы до горшка своєю зализною ложкою.

— Ой, пане Городыський, круто зъ вашою Польщею! Тамъ, повидаютъ, Москаль повстанцивъ якъ рыбы въ саку ловыть, а котрыхъ зловыть, то зъ тымы такє робыть, що бувъ-бувъ когутъ, а потому зиставъ каплуномъ!...

— Дурни повидаютъ, а ще бильши дурни слухаютъ!

— Ну, та мы власне по-тыху соби шепталы, щобъ вы не потребувалы слухаты.

Загальный регить. Довбанюкъ ажъ почервонивъ зи злосты, але не сказавъ ничего, тилькы сивъ назадъ

^{*)} Передновокъ, передновынокъ—часъ передъ новымъ хлибомъ.

на поригъ и взявся зновъ до свого горшка зъ лемишкою.

— Отъ дармо-сте паца розгнивалы,—дрочыться одынь газда,—хто знае, може онъ завтра Польша буде! Тото будете въ ярни ходыты, що ажъ гей!

— Га, якъ у ярни, то въ ярни,—видказуе другый.— Але я гадаю, що панъ Городыський не будуть таки, покажуть свою велику ласку для насъ, дурныхъ хлопивъ.

А Городыський ничего, тилькы сопе та ячминну лемишку уплитае. Колы втимъ собаки загавкалы, а зъ сусиднього закаулка розлигся, немовъ цапыный бекъ, тонкый голосокъ:

— Горшки друтоваць, мамо-о-о-о!

— Агій, казався та въ недилю горшки дротуе!—загомонила газды.

— Препрашамъ, я семъ завтра по́дротую, а ныни тилькы шукамъ, де семъ про́ночую!—обизвався з-за плота такый самый цапыный голосъ дротаря.

— Чы бачъ, якый хытрый! Ну, ходы сюды, ходы!—сказалы тато й показали дротареви перелазъ.

Дротаривъ у насъ въ ту пору дуже радо приймалы, бо дротарь усе одно, що газета: про всяку всячину роскаже. Бувало повна хата людей найде, якъ коماشни, а винъ соби на лави засяде, та „семъ“ та „лемъ“—и плете, що йому слына на языкъ наверне, а люде ажъ роты пороззявляють та тилькы ахають. Тай волочылося тыхъ дротаривъ багато, що килька день усе якыйсь новый. Чутка йшла навить, що ихъ навмысно пидсылано. Одни казалы, що ихъ паны пидсы-

лають, абы хлопивъ бунтували, а други казали, що урядъ пидсылає, абы пантрували, чы хлопы справи не бунтуються.

Такъ и сей дротарь. Перелизъ на подвир'я, привитався зъ газдами тай сивъ на прыспи. Спочыває. Газды його роспытують то про се, то про те, а винъ ничего. Слово-два скаже, тай дали сопе. За невеличку хвилью вже видкысь по селу чутка пробигла, що дротарь об'явився. Ого, заразъ пивъ подвир'я людсї по-сходилося новынъ послухаты. Тоди мій дротарь якъ не розбалакається! Зразу затынавъ и „семъ“ и „лемъ“, пливъ щось таке, що мара знає що, а дали почавъ чысто по-польськы, тай уже не про що, якъ тилькы про повстання. Почавъ розказуваты, якъ то повстанци быють Москаля, якъ Французъ та Англикъ туй-туй уже Полякамъ на помичъ выступлять, якъ и нашъ цисаръ ничего протывъ того не має, щобъ Москалеви „курты скроиты“, якъ то де инде и хлопы до повстання йдуть, а паны хлопамъ не лышь панщину, але й усьи лисы та пасовыська дарують.

— *Pójdźcie, ludzie, pójdźcie!*—говорывъ винъ.—*Ojczyzna woła! Słuchajcie piosneczki!*

Тай затягъ своимъ цапынымъ голоскомъ:

Stój, wrogu, stój

Bo nie ustał bój!

Спиваючи винъ пидскакувавъ, крутивсь на одній нози, помахувавъ у одній руци звоємъ дроту, а въ другій тымъ шыломъ, що горшки правать. Люде слухали, дывылыся якъ на комедію, де-яки сміялыся, жинкы

хрестылися. А колы дротарь закинчывъ свою писню страшнымы словами:

Powiesimy was po parze,
Czynownicy dygnitarze!—

то вси выбухнули голоснымъ реготомъ, такъ кумедно вертився та перекрывлювався дротарь.

— Rójdźcie, ludzie, rójdźcie!—прыговорювавъ винъ дали—Pokażcie, że wy wierne polskie dzieci!

— Та брешешъ, козячий сыну!—сказавъ на те зъ добродушнымъ прытыскомъ оденъ газда,—бо мы ани не диты, ани не польськи!

— Дротарю, я йду зъ тобою!—розлигся наразъ ризкый, могучый голосъ. Уси озырнулыся й ахнулы. На порози синешныхъ дверей стоявъ Довбанюкъ зъ горшкомъ недойденои лемишки въ одній, зъ зализною ложкою въ другій руци, и не зводячы очей изъ дротаря, грозывъ, бачылось, цилому свитови.

— Я йду зъ тобою, чуешъ, дротарю!—проказавъ винъ ище разъ.—А ихъ не клычъ, се хлопство ничего не розуміе.

— Довбанюку!—скрыкнувъ йому мій тато, забувши навить утытуловаты його паномъ.—Чы ты стикся, чы тоби що такого!

— Мовчы, хаме!—грымнувъ Довбанюкъ, кынувши на тата такимъ неопысано згирднымъ поглядомъ, якого я зроду не бачывъ и бачыты не буду. И не кажучы бильше ничего, винъ обернувся, пишовъ до коморы, видимкнувъ свою скрыньку, вложывъ до неи горнець до половины повный лемишки, положывъ такы необ-

терту ложку, замкнувъ скрынку, сховавъ ключа въ синахъ пидъ ступу, и взявши въ руку палыцю, выйшовъ на подвир'я.

— Гурра!—повиталы його люде голоснымъ оклыкомъ!

— Отъ козакъ—разъ козакъ!

— Оперезався—зовсимъ зибрався!

— Хочь до повстання, хочь у просо горобцивъ лякаты!

Мовъ градъ сыпалыся глузування на Довбанюкову голову. А винъ ничего соби. Взявъ дротаря за-пидъ-руку, навить не вклонывся никому, тай пишлы.

— Гей, музыки вйськовой! Зъ парадю провесты пана капитана!—крыкнувъ хтось, и за хвилью де не взялась юрба хлопцивъ зъ цебрыкамы, нецкамы*), скипцямы, други зъ патыкамы, тай лупъ-цупъ, трахъ-тарахъ, та-рабанять що сылы! Я й самъ, тямлю якъ ныни, лупывъ по цебрыку, що трохи дна не выбывъ. Крыкъ, кгвалтъ, гармидерь! А за бандою друга купа йде—парубкы, газды, та ревуть-ревуть:

Прыстань, Юрку, до вербунку,
Будешъ йисты зъ масломъ курку!
Будешъ йисты, будешъ пыты,
Довбенькамы воши быты.

Ну вже, одно слово, зъ знатною парадю проводылы мы Довбанюка ажъ за село. А винъ ничего,—пишовъ, навить не подякувавъ.

*) Нецкы—ночвы.

Мынули жныва—за Довбанюкомъ и слухы загулы. Мовъ у воду кынувъ. Уже люде й сміятися перестали. Ажъ ось на першої Маткы зновъ якось такъ випало, що у насъ на прыспи народу зибралось чымало. Сыдять, балакають. Колы наразъ глядымо—лизе щось улыцею, обдерте, згорблене, скулене, ледви ноги за собою тягне. Тай ноги лепськи: подряпани, покровавлени по сами колина, бо якъ-разъ тилькы до колинъ останкы штанивъ досягали. Лизе просто на наше подвир'я, наблыжається, здіймає зъ головы щось нибы лопушнія лыкомъ пов'язане... Господы, та се жъ винъ самъ, се Довбанюкъ!

— Юрку! Пане Городыський! Чы то вы?—скрыкнуло разомъ до нього кильканадцять голосивъ. Але въ жаднимъ голоси й тини насмишки не було.

— Я!—видповивъ коротко Довбанюкъ, и, здавалося, зъ крайнимъ напруженнямъ усихъ сыль выпростувався й гордо пройшовъ кризь натовпъ людей, що заразъ його обступылы. Уси до нього зъ запытаннямы: а що? а якъ? а де? а куды? а колы?—а винъ ани слова. До синей, та пидъ ступу, та до коморы, та до своеи скрынкы. Видимкнувъ и першымъ диломъ хапъ за горнець зъ лемишкою та за ложку зализну. Горнець бувъ повный и ложка була повна, але—плиснятыны. Йому байдуже! Немовъ ничего й не бувало, сивъ на той самый синешный поригъ, здряпавъ плисень, та якъ почне йисты, якъ почне!... Люде обступылы його довкола и постовпили.

— Бидный чоловік! Два мисяци ничего не йивъ!

На силу мама вырвали йому зъ рукъ запліснилу лемишку та дали теплого борщу, пирога, молока. На силу попойивъ и трохи очумався. На силу розговорився.

— Та де жъ вы були?

— А дидько знає! Десь на граньци.

— Та що жъ вы робылы?

— А дидько знає! Якись дубы тягавъ. Було насъ дванадцять, такихъ самыхъ старыхъ дурнивъ, якъ я. Завели насъ до якогось пана тай тамъ казали ждаты на розказы. Ждали мы ждали, розуміється, въ лиси. Дали панови навкучылося, тай каже намъ: „отъ, не маєте тутъ що робыты—тягайте оти дубы зъ того боку граньци на сей бикъ“. А то вамъ черезъ лисы та нетры таки, що крый Боже! „Се, каже, потрибно буде для воювання, колы сюды війна прыйде“... Тягаты каже швидко, а йисты дає де дали, то все скупише. Тягали мы, тягали,—адить, якъ обтягались! а дали взяли тай уतिकлы!

— Та куды жъ вы ходылы таки довги часы?

— А дидько знає! Найбільше лисамы...

— И нихто вамъ ничего не казавъ?

— Ни, нихто. Я гадавъ, що хочъ арештують та щопасомъ до села видишлють—отже не хотили. Прыйшлося самому, голому й голодному, паляндруваты. Господы, що я назнався, що я назнався!...

— Ну, а въ повстанни вы були?

— А дидько знає! Здається, не бувъ.

— Ну, а Польша буде?—вырвалось у когось мимо-
воли.

Довбанюкъ тилькы голову похыливъ. Мовчавъ, мов-
чавъ, а дали зирвався, тупнувъ покаличеною ногою въ
землю, махнувъ зализною ложкою по повитри въ яки-
мось неозначенимъ напрями, та на циле горло якъ не
крыкне:

— А нехай имъ тамъ усимъ трыстенный дидько ма-
тиръ мучыть!...

У лютимъ, р. 1886.

Домашній промыслъ.

Вчытавъ отсе я въ газетахъ—бо я пысьменный трохы—що Богъ давъ нашому краєви такого доброго маршалка, що каже: „Всихъ сыль доложу, щобъ тилькы домашній промыслъ у Галычынѣ пидвыгнуты. Вже нехай соби тамъ що хоче падає, а що хоче пропадає, а домашній промыслъ мусыть пиднесться!“ Чытавъ я такожъ, якъ то дуже выхваляють той нашъ домашній промыслъ таки велики панове, якъ гр. Дидушыцькый *), п. Вержбицькый **) та инши, якъ то вони за дороги гроши скуповують гуцульське череп'я, шмаття та деревляни выробы, и не тилькы выставляють ихъ на показъ усьому свитови, а ще й портреты зъ ныхъ малюваты кажутъ и кныжки про ныхъ пышуть. Ну, думаю соби, хвала жъ тобі, Господы! Адже хочъ разъ и въ наше виконце засвѣтитъ сонце. Чень може й мени

*) Мова тутъ про гр. Володымыра Дидушыцького, що за-сновавъ цинный прыродописный, археологичный та этнографичный музей у Львови.

**) Людви́къ Вержби́цький коло 1880 р. бувъ дыректоромъ миського промыслового музею у Львови й выдавъ цинный атласъ “Wzory przemysłu domowego włościan na Rusi”.

всмихнется година. А треба вамъ знаты, що й я, хочъ нибы заможный и господарь на грунти, такы де-що тымъ домашнимъ промыслѣмъ займаюся. Правда, промыслъ не Богъ зна який: виробляю ложки, нецкы та кропыла зъ дерева. Се вже у насъ у роду держытись, зъ дида-прадида. Маємо за давень-давна свій лисокъ, сами березы, лыпы, клены та ясени, и така вже въ насъ установка: скільки котрый у родыни старыхъ деревъ зрубае, то має два разы стилькы молодыхъ засадыты. А середнихъ зовсимъ рубаты не вильно.

Якъ кажу, промыслъ не Богъ зна який. Зрубаю тры стари дерева, то выстане матеріялу на рикъ або й на обыдва. Робыть чоловікъ по більшій части „на урядъ“, на замову, а на продажъ хиба де разъ у рикъ вывезу те, що полышається, що люде просто зъ хаты не розберуть. Хиба що кропыла два разы до року вожу на Кальварію на видпусты, та до Самбора на Маткы, та до Дрогобыча на святой Трійци. А ложекѣ моихъ на ярмаркахъ нигде не побачыте. За ложкамы до мене люде з-за двадцатой граныци ходять, и що тилькы нароблю, заразъ росхапують. Не буду хвалытись, але те тилькы скажу, що люде кажуть: нема надъ мои ложки. И легки, и зручни, и трывки. Не знаю, чы тямые вы, що у насъ по селахъ кожый ложкарь має свій осибный спосибъ, свою форму ложкаѣ: оденъ робыть таки незграбни, якъ копачи, другой занадто повыгынани, такъ що якъ йисы, то все мусышь передъ самымъ ротомъ розилляты, а инший зновъ и добри робыть, та що, колы такъ якось деревляне пасмо по-

перетынає, що нехай тильки ложка вигляне трохи на сонце, або й такъ видъ кухонної жары—заразъ трискає. Нибы то не велика штука деревляну ложку зробити, а все-таки треба мати свої способи, знатися на матерії, вмити її якъ слидъ поризати, вмити висушити, ну, і пропорцію відповідну при самій роботі потрапити. І не зъ кожного дерева добрий вирибъ буде, треба й дерева дибрати.

У мене, якъ вамъ кажу, вже зъ дида-прадида той промыслъ ведеться. Такъ отъ звичайно, коли зъ своїмъ найстаршимъ синомъ засяду ложки робити, то въ нашій хаті правдивий ярмарокъ. Блыскавкою вистъ по селахъ розлетяться: „ого, Яць Яремышынъ засивъ ложки робити!“ І заразъ на другий день починають наплывати людонькове, а попередъ усього зъ свого села. Ти мають перше місце і дешевшу ціну—така вже здавна умова міжъ нами, а то бачите за те, що мені мій лисокъ шанують. У камеральнимъ*) чы въ панськимъ, то крадуть що хто може захопити, а въ моїмъ ані прутыка не ткнуть, хочъ сей тутъ пидъ носомъ. Ну, давній звичай, і вси вже того держимося. А поки своїхъ уконтентую, то вже гляды—і зъ другихъ силъ якъ на свячену воду чекають.—„А для мене, куме, копу!“ — „А для мене пивъ копы!“ — „А для мене на спиль зъ Олексю копу!“ — Позапысую собі всихъ, визначу, на коли будуть готови, й вони собі йдуть. Але вже котри здалека, з-надъ Дністра, зъ Дóливъ попры-

*) Камеральный — казенный.

ходять, тыхъ нїяково ни зъ чымъ видправляты: чекають поky не нароблю стилькы, скількы имъ треба. Не разъ по п'ятеро й по десятеро ночує въ мене то пидъ шо-пою, то на току въ стодоли. А ввечери, выдима ричъ, треба потракуваты людей чымъ Богъ давъ. Мы зъ сыномъ робымо на висныхъ стильцяхъ, каганецъ бувало свитытсья, а чужи люде позасидають на лави, розмовляють, оповидають, якъ имъ жыветсья, що у нихъ нового, а кожний пры тимъ очыма пасе мою роботу, чы швидко видїйде той, що передъ нымъ стоить.

Такий то бувъ той нашъ промыслъ домашній видъ давнихъ часивъ, видъ колы затымылы люде. Пожытку зъ того не багато, бо цина ложки—дрибныця, а напыпнатыся коло неи чымало, ну, але бодай чоловикъ зъ людьмы живъ, здыбався, мавъ знайомахъ, мавъ пошановокъ по чужыхъ селахъ, де тилькы було показатыся,—ну, и не безъ того, щобъ часомъ де-що й до господарства не докапнуло.

Такъ отъ вычитавшы, що тамъ у Львови наставъ такой добрый маршалокъ, що хоче бути опикуномъ нашому промыслови домашньому, я ажъ Богу подякувавъ на радощахъ. Правда, не мигъ я того дочытаться, якымъ то способомъ хоче панъ маршалокъ пидноситы той промыслъ, але владувала мене сама добра воля. Вже то, думаю соби, такой панъ мудрый и вельможный вынайде соби способы, про яки намъ, простымъ хлопамъ, и не снылося. А на рази хочъ те добре, що звернувъ на насъ свое око: поможе—не по-

може, а хочъ оборонить насъ видъ жыдивъ, що то килькохъ знайомахъ мени ложкаривъ такъ хытро взяли въ свои руки, що бидолахы днямы й ночамы усею хатою сыдять та роблять ложки для жыдивъ по 10 крейцаривъ одъ копы. Матерія жыдивська—се такъ, але за роботу такой бидолаха ледви стилькы дистае, що зъ тяжкою бидою выдыхаты може. Пробувалы жыды й до мене пидійты, але не вдалося: у мене свій грунтъ и своя матерія, тай не такой я, щобъ мене зловыты. Давалы навить гроши въ позыку и до спилкы напиралыся. „Давайте, кажуть, до спилкы фабрыку деревляныхъ выробивъ заложымо.“ И тымъ мене не пидйихалы. „Дайте вы мени спокій—сказавъ я имъ,—шукайте соби своихъ жыдивськихъ спильныкивъ, а я соби буду по старому свою роботу робыты.“ Видъ того часу почалы рыты пидо мною. Пид’юдялы комисаря податкового, щобъ наложывъ на мене податокъ зарибковый. Але комисарь бувъ чесный чоловікъ, жыдамъ на слово не повирывъ, зайихавъ до мене, оглянувъ мои струменты, мій лисокъ, мій складъ сухого дерева, переслухавъ людей, а переконавшыся, що займаюся роботою тилькы въ хвыляхъ вильныхъ видъ господарства и на малый розмиръ, давъ мени спокій и жыдивъ видправывъ ни зъ чымъ.

— Певно то попередъ усього йде про те, щобъ оборонити нашъ домашній промыслъ видъ такыхъ непрощеныхъ опикунивъ,—подумавъ я соби, вычитавшы прощыри для насъ заходы пана маршалка.—Го, го,—говорю зрадившы до своихъ знайомахъ,—а выдыте—хочъ разъ и зъ нашего Пидгир’я на всю Галы-

чыну свитло плыне! Адже жъ панъ маршалокъ изъ нашого блызького сусидства, зъ Старого Миста *)! Смило сказаты можу, що мои й мого батька ложки выгодували його на чоловика. Старомійськи все тилькы видъ насть зъ давенъ-давна ложки купують. А вже певни-сенько, що въ нашихъ нецкахъ його дытыною купалы и нашимъ кропыломъ кропылы! Ну, то й не дыво, що насть прыгадавъ соби теперь, колы такимъ паномъ зробився. Чекайте лышень, яку то винъ для насть помичъ прыдумае.—А людонькове слухають той мовы, тай соби жъ радіють.

— Ну, що жъ, дай Боже, щобы то й зъ нашого простого стану выйшовъ для цилого краю пожытокъ!—Одень тилькы невірний. Хома найшовся въ сели—такъ навить и звався Хома Губатый.

— Е, каже, куме Яцю, не маєте вы й доси чого на-рикаты на свою долю, а на панську помичъ не спускайтесь! Я тамъ панивъ не суджу, але те вамъ кажу якъ старый: николы якось панська ласка хлопови на на здорovia не выходыгъ. Не дарма то стари люде й прыповидку зложылы: не миряй свого носа зъ панамы, бо якъ твій буде довший, то тоби врижуть, а якъ буде коротшый, то тоби жъ натягнуть. Панська ласка быстрымъ конемъ йиздыть.

— Я вамъ тому, куме Хомо, не перечу—сказавъ я,—и на жадну панську ласку не спускаюся, але думаю,

*) Мова тутъ про колышнього краевого маршалка Мы-колу Зыбликевича.

що якъ буде людямъ липше, то й мени буде липше, и що такы панъ маршалокъ сливъ на витерь не мече.

Такъ то мы соби балакаемо сюды-не-туды, ажъ ось приходить новый нумеръ газетыны тои, що то ии зъ кумомъ дякомъ до спилкы пренумеруемо. Пише тамъ щось довго и широко про якисъ „корпорації примусови.“ Що за чортъ? Читаю я, читаю, зразу ничогисинько не розумію, а дали нахожду, що то про цехы мова. Давни цехы мають буты видновлени, зъ самого Видня наказъ прыйшовъ.—Е, думаю соби, се не про насъ пысано. Цехы—то для мистъ, для ремисныкивъ, а у насъ по селахъ якъ свить свитомъ. цехивъ ніякихъ не бувало тай не буде!

Було то якось въ пушання, зимою, а отъ такъ коло середопистя забираюся я зъ сыномъ до ложокъ. Робымо день, робымо другой, третій, народу збирається все бильше, балакаемо. Ажъ тутъ шандарь надходить.

— Добрый день!

— Добрый день!

— Дай Боже шастя!

— Дай пане Боже! Дякуваты за слово добре.

Сивъ винъ на лави край викна, дывыться на нашу роботу, а дали каже:

— А що се у васъ, господарю, стилькы людей?

— Та такъ, за ложкамы поприходьлы.

— То вы ложки робыте?

— А вже жъ роблю, отъ такъ часамы, якъ хто замовыть.

Взявъ винъ одну готову ложку, оглянувъ.—Гарна робота,—каже.—А де то вы вчылыся того ремесла?

— Нигде. То въ насъ у роду, зъ батька на сына переходыть.

— А, такъ! А маєте вы свидоцтво здатности?

Я выдывывся на нього, якъ, не пры васъ кажучы, теля на нови ворота.

— И чого жъ вы такъ на мене вытрищылыся?—каже шандаръ усмихаючыся.—Чы не розуміете мене, чы шо?

— Тай справди не розумію,—видказавъ я.

— Якъ то, хіба жъ не знаєте, що выйшло таке право, щобъ нихто не смивъ займатися ніякымъ ремесломъ, хто видъ свого цеху не має свидоцтва здатности?

Я остовпивъ одъ такой новыны.

— Ремесломъ?...—пробовкнувъ я.—А хіба жъ се ремесло?

— А шо жъ таке?

— С.... се жъ домашній промыслъ!

— Ха, ха, ха!—розсміваяся шандаръ.—Добрый то мени домашній промыслъ, колы вы товаръ на продажъ быте. Якъ бы вы тилькы для свого дому робылы, то се бувъ бы домашній промыслъ, а такъ воно ремесл

— Але якъ же я маю зъ цеху свидоцтво браты, колы я до цеху не належу?

— То ничего не значыть. Колы узнають, що вы здатни, то вамъ свидоцтво дадутъ. А поky такого свидоцтва не маєте, то й робыты для другихъ не маєте права.—Зъ тымъ шандаръ и пишовъ, лышаючы насъ мовъ окропомъ облытыхъ.

Що тутъ на свиточку робыты? Запрягаю я кони, йиду до миста, а сына лышаю пры роботы: не можна жъ стилькы чужыхъ людей ни зъ чымъ видиравляты. Беру зъ собою на всякий кинець килька срибныхъ, и вйо! Ажъ по дорози прыходыть мени на думку: ба, до якого то цеху мигъ я належаты? Який майстеръ може выдаты мени свидоцтво здатности, колы въ мисти ни оденъ ремисныкъ выробомъ ложокъ и кропыль не займається? Га, що робыты, миркую соби, треба буде йты до всихъ, хто тилькы займається выробамы зъ дерева,— може такы який дасть мени те прокляте свидоцтво.

Прийихавъ я до миста, йду попередъ усього до знайомого стельмаха. Росповідаю йому всю ричъ: такъ и такъ, де тутъ шукаты порады? Той зразу розсміявся, а дали, колы я йому выяснивъ, що въ нашихъ селахъ шандари не жартують, задумався.

— Що жъ, пане Яремышынъ,—каже,—колы такъ, то треба щось миркуваты. Знаете, у насъ є лышь два цехы, що займаються деревлянымы роботамы: стельмахи й столяри. Маємо тутъ одного теслю, то той прыставъ до столяривъ, та одного бондаря—той у стельмаськимъ цеху сыдыть. А куды бъ васъ прыпутаты, сього я зовсимъ не знаю. Ходимо—я пиду зъ вами—насампередъ до нашего цехмистера, поговорымо зъ нымъ, а якъ зъ нымъ ничого не можна буде зробыты, то пидемо до столярського.

— О, Бигъ-заплатъ вамъ, пане майстеръ, за вашу прыслугу!—сказавъ я.

Пишли мы. Стельмаський цехмистеръ наморщы въ чоло, заворушывъ вусамы, колы я росказавъ йому свою справу.

— Вырибъ ложокъ до насъ не належыть,—видказавъ коротко.

— А до кого жъ належыть?—пытаю його.

— Або я знаю? Се вже ваша ричъ, не моя.

Выйшли мы, йдемо до столярського цехмистера. Сей политурувавъ якыйсь стиль и весь бувъ замазаний терпентиною. Просывъ насъ систы на якихось дошкахъ, самъ сперся на столи й поклыкавъ хлопця, щобъ йому сухымы руками напхавъ до носа табаки, чыхнувъ разивъ зо тры, и дослухавшы моеи просьбы, крыкнувъ:

— Тамъ до биса! А якъ же я вамъ дамъ свидоцтво здатности, що вы вмієте ложки робыты, колы я самъ на тій роботы не розуміюся? Адить, у мене самого ложки куповани.

— А куды жъ бы то податыся за такимъ свидоцтвомъ?

— Не знаю, любы мои. Найлипше пидить до староства, тамъ вамъ уже выяснять.

Думаю собі—що жъ, колы до староства, то й до староства. И справди, є въ тимъ рація. У насъ у всякому дили найлипше до староства вдатыся. Чы то податокъ, чы хоруба заразлыва, чы справа церковна, чы пожаръ, чы школа, чы дорога або мистъ, чы скарга на вїйта—зъ усумъ иды до староства, якъ у дымъ.

Иду, попрощавшыся зъ моимъ знайомымъ стельмахомъ, але ледви що я на рынокъ, до ратуша простую (староство въ ратуши), ажъ тутъ мій цехмистеръ стельмаський сипъ мене за полу.

— Слушайте, пане господарю,—говорить,—а вы при своей работи вживаете токарни?

— Ни, не вживаю.

— А якихъ же струментивъ уживаете?

— Та якихъ бы? Кримъ сокиры та пылкъ, хибѣ телыци, ризця й ножа висного.

— Ну, такъ же й кажить!—скрыкнувъ винъ радисно.— Въ такимъ рази васъ очевидно треба прыпысаты до бондаривъ. А що у насъ окремого цеху бондарського нема, а одынокый тутешній бондарь належыть до нашего цеху, то й вамъ прыйдется до насъ прыстаты.

— А Богъ бы зъ васъ говоривъ, пане цехмистру!—скрыкнувъ я по-дурному зрадившы.—Значыть, буду мигъ у васъ дистаты оту нещасну карту?

— Ну, то ще побачымо. Порядокъ вымагае, щобъ цеховой карты не выдаваты никому, хто у цехового майстра термину не выбувъ и не вызволився.

— Але жъ бійтеся Бога,—скрыкнувъ я,—пане цехмистру! Чень же не скажете мени йты теперь до стельмаха або до бондаря вчытыся ложка работы, колы й такъ ніякый стельмахъ ани бондарь ихъ работы не вміе?

— Ну, ну,—сказавъ цехмистеръ усмихаючысь,—того я вамъ не кажу, але цехови прыпысы мусыте сповныты.

— Яки жъ то прыпысы?

— Майстерштикъ зработы—отсе перша ричь.

— Майстерштикъ? Який же я вамъ майстерштикъ зроблю?

— А що? Кожному цеховому по пивъ тузына ложокъ, а мени зо два тузыны, отъ вамъ и майстерштикъ буде.

— Ну, се бѣ ище можна.

— Але се ничего. Треба дати впысового п'ять рынськихъ, на свитло цехове другихъ п'ять, ну, а за те, що вамъ безъ терминовання карту выдамо, мусите зложыты таксу 40 рынськихъ и напоследокъ, розуміється, почастуваты цеховыхъ бративъ. Въ такимъ рази выдамо вамъ карту, зъ нею пидете до уряду податкового, дистанете аркушыкъ зарибковый, зъ аркушыкомъ зголосытеся до мене, впышу васъ до спису майстривъ цеховыхъ...

И выкладавъ се такъ спокійно та розсудливо, немовъ бы вже порядкувавъ на столи почастунокъ для цеховыхъ бративъ. Злисть мене взяла, не дослухавъ я його роздебендювання.

— Бувайте здорови, пане цехмистру!—крыкнувъ я.

— Ну, що жъ се, куды вы?

— До-дому.

— Ну, а карта цехова?

— Спасыби, вже не потребую.

— А то чому?

— Бо видъ ныни закладаю увесь свій промыслъ. Знаете, пане цехмистру, всього того, що вы мени тутъ выличылы платыты, я й за десять литъ не зароблю, не рахуючы вже своеи матеріи. Схуйте соби свою карту и свій гоноръ цеховой! Обійдеться цыганське весилля безъ марципанивъ.

И пишовъ я, натиснувши шапку на вуха, щобъ не чуты, якъ клыкавъ за мною панъ цехмистеръ.

Прийхавшы до-дому, якъ стій повидправлявъ я чужыхъ людей, кажучы имъ, що вже бильше ложокъ не буду робыты, а струменты вси запакувавъ до скрынъ-кы, пидъ замокъ—и до коморы: нехай лежать ажъ до лишшого часу.

За килька день зновъ шандарь рыпъ до хаты.

— А що, маєте карту здатности?

Я рукою махнувъ.

— Богъ зъ нею—кажу,—на що вона мени теперь! Видъ сього часу я не думаю й доторкнутыся до ложки, хиба пры йиди.

— Ну! пам'ятайте соби! Бо якъ васъ зловимо на продажи, то прылады вси заберемо, и ще 50 рынськихъ кары заплатите!

— Чы такъ? Ну, сю пересторгу справи варто соби затымыты.

Такъ то я розстався зъ своимъ промысломъ. Почувся чоловикъ наразъ якъ безъ рукъ. Ходжу, нуджуся, а дали зъ нуды думаю соби: чекай же ты,—напышу хочъ лыста до самого пана маршалка! И напысавъ. Усе йому выложывъ. Якъ нашої роботы ложкамы його ексселенція*) въ дытынстві годувався, якъ теперь мы видъ нього ждали опики та пидмогы, и якъ насъ раптомъ отся цехова устава пидризала—все поряду. Выпысавъ я йому такожъ, скільки то въ на-

*) Його ексселенція—его превосходительство.

шихъ сторонахъ коваливъ, шевцивъ, ткачивъ, тесливъ та другихъ ремисныкивъ черезъ ти цехы хлибъ потра- тыло, а на остатку, якъ то цила та исторія зъ цехамы тилькы жыдамъ на добре выйшла, бо жыдъ такихъ збанкратованыхъ ремисныкивъ бере до себе нибы на службу, выроблюе для себе аркушыкъ зарибковый, и каже бидолахамъ робыты на себе. Жыдъ збогачується, а вони ледви дышуть... Выпысавъ я се все й пиславъ до Львова, до рукъ самого пана маршалка. Отже жъ пидить-но вы: якъ пиславъ, такъ и до нынишнього дня ніякисинької видповиди нема. Ну, то воно й выдыма ричъ: де бъ тамъ такой великий панъ хотивъ видпо- видаты на базгранныу простого хлопа! Тилькы те мене дывуе: на що въ такимъ рази гомониты такъ голосно про пиднесення промыслу домашнього?...

Сичень 1887 р.

Манипулянтка.

I.

Целя збудылася рано, рывно о пивъ до сьомой. Збудылася зъ прывычкы. Шо другый день у неі передполуденна служба на почти, де вона служыть экспедиторкою. Передполуденна служба почынаецца о сьомій и тягнецца до другоі по полудні. Целя, совістно и справно выконуе свои обов'язкы, якъ загаломъ уси жінкы, допущени до якоі-небудь публичной службы; тымъ то звыкла здавна прокыдатися о пивъ до сьомой, чы того треба, чы ні, и ні за що въ світі вже опісля заснуты не може.

Хвылю вона вдывлювалася своїмы великымы, чорнымы очыма у супротивну стіну, закрашену сынявымы арабескамы на сирому тлі. Посередь стіны высіло велике дзеркало, а по обохъ бокахъ його шырокой, золоченой

рямы видно було дві групи фотографій у різьблених деревляних рямочках. То були фотографії і товаришок із школи та із поштової служби. Целині очі досить надовго зупинилися на тих фотографіях, хочь рисивь лиць на нихь не можна було распизнаты; въ покоику стоявъ лехкый сутинокъ, бо едыне викно, що выходило на вулицю, заслонене було деревляною ролетою.

— Котра то тамъ годына?—мовыла Целя, и протягшы руку, взяла із круглого столыка, що стоявъ тутъ же въ головахъ у неї, малесенькый, золотый кышеньковый годинникъ. Хоча із досвиду знала, що прокыдається все о тій самій пори, але сама собі не довирыла.

— Пивъ до сьомой!—сказала вона. А мени здавалося, що я сьогодни заспала. Правда, ныни рано службы не маю, ну, але потураты собі не треба. Засплю ныни, то засплю й завтра и спизнюся на службу.

Такъ миркуючы, Целя пидвела голову и сила на лижку. Була вона тилькы въ сорочи, обшытій вгори коронкою й зипятій на плечахъ, що заслонювала і груди й плечи, лышаючы голымы гарни, мовъ ізь слоновой косты выточени руки й шыю. На двори бувъ теплый маевый поранокъ. Лагіднымъ рожевымъ проблескомъ прсвщичувало сонце кризь спущену ролету до покоика молодой дивчыны, наповняючы його тепломъ та пахощами весны, яки мишались із пахощами воды колонської, що стояла въ флякончыку на туалетни, и резеды, що цвила въ великимъ вазони на викни. Целя якыйсь часъ сидила немовъ забувшия. Любо їй дыхаты

тымъ теплымъ повітрямъ, насиченымъ пахощами, любомріяты въ тій пивтемряви, що такъ лагодять уси обрысы и блыскы, спочываты въ тій тыши, зридка перерываній торохтиннямъ колись по вулицы або гукомъ далекои військовой музыкы, що выграе марша десь на третій вулицы.

Але забуття не довго тяглося. Целя отряслася зъ нього, стрепенула своєю головою зъ коротко обстриженымъ, мяхкымъ якъ шовкъ, попелястымъ волоссямъ, надила панчохи й пантофелкы власной роботы и прудко зскочыла зъ лижка. Вона чула себе здоровою, свижою, молодую. Сонъ покрипывъ їи; все, що було прыкрого або непръемного вчора, передучора и въ цилій мывувшыни, теперъ немовъ не истнувало для неи. Думка їи, пивсонна ще, спочывае зъ стулеными крыльцями й не выбигае по-за пороги тои свитлычкы, не заглядае въ будущыну. Що тамъ будущына! Що тамъ мывувшына! Якось то воно все буде! Целя почувае въ тій хвыли тилькы одну прыемность, яку намъ чыныть правыльне быття власной кровы, тепло власного тила, мяхкый дотыкъ власной шкуры, почуття здоровья, сылы и свижосты власныхъ мускуливъ. Зазырнула до дзеркала, моргнула жартовлыво до свого образа й засміялася сердечно, показуючы два ряды билыхъ, ривныхъ и дрибныхъ зубкивъ з-по-за нижныхъ рожевыхъ губъ. За хвылынку вже була вбрана въ лехку перкалеву спиднычку, та бильый неглижыкъ. Натомистъ умывання заняло їй бильше часу. Вода стояла готова у велькій скляній

умывальниці ще видъ учорашнього вечера, и Целя зъ правдывою роскишшо нурыла вѣ нѣй свои руки, мыла лице, шыю та плечи мяхкою губкою, обтрипуючы мовѣ горобчыкѣ груби крапли, що нависали їй на довгихъ віяхъ, або зъ шыи котылыся внызъ на груди. Була се найбильша прѣемнисть їи ранишньої туалеты, упрощенои скільки можна зъ огляду на службови обов'язки; прѣемнисть тымъ бильша, що Целя могла до схочу зазнавати їи тилькы що другый день, колы мала пополуденну службу. Колы ходыла передъ полуднемъ на службу, тоди мусила поспишати.

Умывшыся й обтершысь рушныкомъ, Целя передъ дзеркаломъ росчесала волосся, роздѣляючы його надъ чоломъ на дви ривни часты, а видтакъ за килька хвильнъ скинчыла зовсимъ свою туалету, спокійно, систематично и безъ ничьей послугы. Хвылю стояла выпроставшысь посередъ свитдычки, шыроко розвела руки, видтакъ счепыла ихъ по-надъ головою й опускаючы внызъ злехка хруснула пальцями. Потимъ пидійшла до викна, и злехка потягнувши за шнурокъ, пиднесла ролету. Золотою хвылею бухнуло соняшне свѣтло до свѣтлычки, заливаючы їи слипучымъ блескомъ. Прыслонывшы очи ливою долонею, Целя, упоена тымъ блескомъ, тымъ тепломъ, тою фызычною роскишшо жыття, весны и молодосты, всмихнута й рум'яна, поклонилася на схидъ сонця и клыкнула своимъ дзвинкымъ голосомъ:

— А! Якъ же тамъ гарно! Добры-день, сонце! Добры-день, весно! Добры-день, небо блакытне!

II.

— А зъ кымъ то панунця такъ розмовляє?—почувся наразъ видъ дверей голосъ старои служныци, що ввійшла, щобъ прибраты у Целиній свитлыци.

— Моя Осыпова, — сказала Целя, не видповидаючи на се питання, — може бъ часъ уже снідання дистаты?

— А то що соби панунця думає?—скрыкнула добродушно Осыпова. — Адже жъ ныни панунця до службы не йде и разомъ зъ панствомъ снідає. А панство ще сплять. Хиба де за годину снідання буде. Я ще навить огню не розклала, ани каву не змолола.

— А, правда! — сказала Целя й голосъ її затремтивъ одъ лехкого розчаровання. — Треба чекаты.

На стольку лежала до половыны прочитана кныжка, передъ тыжнемъ узята зъ библіотеки. Целя була не дуже то пыльна чытачка кныжокъ, але въ такихъ випадкахъ, якъ отсей, колытреба було чекаты зъ пивторы годины, выйты никуды не можна, ани розмовляты нема зъ кымъ, кныжка була її едыною розвагою. Отъ и сила вона край викна, зъ того боку, куды не было свитло, й почала чытаты за той часъ, колы Осыпова стелыла постиль и прятала въ свитлыци. Та мабуть кныжка була не дуже цикава, бо не дочытавши навить и одной сторинки, Целя видложила її на бикъ, попидлывала свои квиткы, позмитала пыль изъ столька, зъ пары криселъ и зъ бильшого стола, а дали зъ дзеркала, зъ фотографій та зъ викна. Уываючи по своїй свит-

лычци, попробувала стыха забрениты якусь писеньку, але писенька швидко урвалася, а на чоло дивчини набигла хмарка.

— Коля жъ бо мени то не велька приемность снідаты зъ панствомъ!—сказала наразъ, гордо пидносячы голову до-горы, немовъ видповидаючи на якусь умовлювання.—Коля жъ бо я не хочу слухаты дурного балакання пана Темныцького, ани буты метою огнестрильныхъ поглядивъ паныча Темныцького! Адже жъ я не повинна имъ пидлягаты! Адже жъ я плачу имъ за харчъ и за хату! Адже жъ не зъ ласки воны мене держаты!

Уся її фигурка тремтила видъ зворушення одъ самои згадки про товаришивъ спільныхъ сніданъ. Молоде чоло наморщилося, очи стратылы свій погідный, соняшний блескъ, а довкала устъ зарысувалася якась складайна болю та гиркосты, якои передъ хвылею ниhto бъ тамъ бувъ не дослидывъ.

Целя була сырота, безъ батька й безъ матери. Старый дидусь посылавъ її до школы, а пизнише черезъ якихось знайомахъ выпрохавъ їй місце на почти (безъ протекції навить таку мизерну посаду дистаты годи), де, здавши прыписанный экзаменъ, прынята була за манипулянтку. Бильше старенькый не мигъ для неи зробыты, а й за те, що зробывъ, Целя благословляе його пам'ять. Пенсії експедиторкы—35 гульденивъ мисячно—выстарчае на невыбаглыве удержання; лекції музыкы на фортепьяни та французькой мовы, яки вильнымъ часомъ дае двомъ донечкамъ властителя камяныци, выстарчають їй на вбрання та инши приемности

жыття. Въ перспектыви передъ нею выглядае по килькохъ або кильканадцятыхъ летахъ службы самостійный почтовый урядъ десь на провинції, маленький домыкъ зъ маленькымъ садочкомъ у малимъ мистечку, квитки передъ викнамы, стара служныця въ кухни й тыха, самотна свитлычка. Панна Целина, що правда, ридко забигае думкою въ таку далеку будущыну, але завсигды, колы ій се трапыться, почынае чогось зитхаты—чы то зъ тугы до такой идилличной картыны, чы зъ напивсвидомого почуття, що не вважаючы на свою идилличность, картина ся крыве въ соби якусь порожнечу.

По смерты дидуса Целя перейшла жыты до пана Темныцького. Панъ Темныцький бувъ прытелемъ небижчыка-дидуса и пры смертельній постели обиявляюму, що буде опикуватыся бидною, одынокою сыро-тою. Панъ Темныцький—то бувъ пенсіонованный урядныкъ невысокой рангы, чыслывъ литъ 65, мавъ жинку на п'ять литъ видъ себе старшу и глуху, якъ пень, та одного сына, що скинчывъ у Видни медыцыну и практыкувавъ пры тамошній клиници. Панъ Темныцький бувъ те, що называется „веселый дидуганъ“,—лысый, зъ велькымы вусамы й волохатымы бровамы, мавъ румяни щокы, мясности губы, завсигды зложени до усмиху, мали очи, що якось жыромъ позаплывалы, та здорови зубы, и выглядавъ побичъ своеи жинкы якъ іи сынъ, молодшый видъ неи що найменше рокивъ на двадцять. Жывъ изъ своеи пенсії, тыхо й акуратно, не служывъ нигде й ничего не робывъ. Цилий день сыдивъ у своимъ кабинети, курывъ люльку та чытавъ

газеты, а ввечери йшовъ до касына*), видкы вертався передъ десятою, щобъ не платыты „шперы“ **). Въ касыни, въ товариствѣ своихъ однолиткивъ, славывся якъ смихованецъ та штукарь, що не зважаючи на сьомый десятокъ литъ, доси не позбувся охоты до прыгодъ жыттьвовыхъ, або, якъ винъ самъ говоривъ, „до маленькихъ зворушень“. А дома, колы сядивъ за столомъ снідаючи або обідаючи и весь часъ, вильный видъ жування, заповнювавъ своимъ балаканнямъ, лагіднымъ та монотоннымъ, скидався на гладкого кота, що роскишно муркотячы, пасе очыма якийсь ласый шматочокъ, але не хоче передъ часомъ трудытыся його хапаты, бо добре знає, що колы прыйде видповидна нагода, то ласый шматокъ самъ упаде въ його аксамитни лапки...

Пивъ року вже жыла Целя у панства Темныцькыхъ, день у день слухаючи монотонного воркотання пана Темныцького й поглядаючи на його двозначни усмихы. Зразу забавляла її гутирка того пана, але описля знудыла монотоннисть та обмежений свитоглядъ його. Вона пробувала зъ нымъ змагатыся, але се показалося неможлывымъ; уси її слова винъ прыймавъ зъ добродушнымъ смихомъ, мовъ брыкання малои, пещенои дытыны. Але що панъ Темныцькый николи не выходивъ по-за межи добродушнои жартовлывости й

*) Касыно—клубъ.

**) Шпера—плата сторожеви за те, що двери видчынуть (нимецьк.—Sperrgeld).

не дозволявъ собі нічого, що б̆ ображало ввичливість, то Целя чула себе пры ньому супокійною. Хороняла іи такожъ жалоба, яку носила по смерты дидуса й яка по часты накладала пута й на пана Темныцького. Але отсе передъ килькома тыжнямы прыбувъ изъ Видня молодый Темныцький, лікаръ, и видразу внисъ изъ собою до того тихого гнизда якийсь острый, задуш- лывый духъ, що видъ першої хвили пронявъ Целю якоюсь тривогаю, почавъ стыскаты іи груди якимось невьясненимъ почуттямъ остраху й небезпекы.

Докторъ Темныцький бувъ высокый, плечыстый, сыльно збудований чоловікъ, зъ правильными обры- самы лыця, зъ буйнымъ, темнымъ заростомъ. Рухы його были повильни й поважни, голосъ баритоновый, тро- шечкы хриповатый, поглядъ холодный и немовъ на- скризь пронизувавъ людей. Зъ кожного руху, зъ кож- ного його слова видно було, що чоловікъ сей має дуже високе розуминня про свою вартисть, що вміє пануваты надъ собою, але заразомъ уміє й любити па- нуваты надъ другымы, звыкъ поборюваты всяки труд- ности, що стоять на завади його замирамъ. Ворогъ усякого сентиментализму, винъ поглядавъ на свить холоднымъ окомъ анатома и здавна прывыкъ судыты всихъ и все тилькы зъ погляду свого улюбленого „я“. Ворогъ дотепу й жартивъ, оденъ тилькы выразъ вы- мовлявъ зъ певнымъ видтинкомъ юмору, и то бувъ выразъ жыдивськый: „wus tojgt mir dus?“ *) Се була

*) На що се мени здається?

його невидступна мирка, яку прикладавъ до кожної нової ричі, щобъ оциныты їй вартить. Однимъ словомъ, се бувъ чоловікъ наскризь „позитивный“ і ре-альный. Хочъ мавъ напевно не більше тридцяти литъ, та проте здавалося, що у нього не було ніколи тої „широкої“ молодості, що винъ ніколи не видавався ніякимъ иллюзіямъ, не знавъ щò то запаль та ентузі-язмъ, що циле його жыття було рівною, простою ли-нією, безъ збочень, скокивъ та закрутивъ, безъ над-мирныхъ напружень, але й безъ слабостей та зне-силля. Якъ въ добрій машині, такъ і у нього все, здавалось, було обраховане, зважене й напередъ зве-дене до певної рівноваги.

Перша його зустрічъ зъ Целиною була дуже хо-лодна й шаблонна. Старый панъ Темныцькый одреко-мендувавъ їй свого сына, той їй уклонився, Целя вид-клонилася, панъ докторъ буркнувъ: „дуже мени пры-ємно“ та заразъ і одвернувся, кинчаючи своє перер-ване оповидання про якийсь кліничный випадокъ. Але згодомъ, колы побачивъ, що Целя пыльно до його прыдывляється, сказавъ тымъ самымъ спокійнымъ і по-важнымъ голосомъ:

— Мушу вамъ, татку, показаты фотографію моеї нареченої.

Батько ажъ уста рознявъ і очи вытрищывъ, бо ни про яку наречену свого сына доси ничогисинько не чувъ. Але сынъ зъ непохытнымъ супокоемъ гово-ривъ дали, скося поглядаючи на Целю:

— Дочка примарія головного виденського шпыталю, одыначка й наступниця вельчезной камяныци на Грабени. Заручыны видбулыся ще въ мясныци. Я не пысавъ вамъ про се ничего, хотивъ зробыты вамъ несподиванку.

Та не вважаючы на те пояснення, батько не перестававъ дывытыся на сына, якъ на дывоглядъ, зъ зачудованнямъ та недовир'ямъ. Глуха пани Темныцька, що не чула розмовы, бачыла тилькы, що „татко“ забувъ про росиль *), и торкнувшы його рукою за локоть, сказала гробовымъ голосомъ:

— Татку, росиль выхолоне!

Тымъ часомъ докторъ, що за столомъ сидивъ проты Целины, звернувся до неї зъ килькома абыякымы запытамы, на яки дивчына видповила коротко, майже не пидводячы очей видъ тарилкы. А колы обидъ скинчывся й Целя сквапно видійшла до своєї службы, панъ Темныцькый, що доси ледви мигъ усыдиты зъ нетерплячкы, звернувся до сына.

— Бійся Богу, Мильку! Що се за наречена, про яку ты згадувавъ?

— Наречена?—видповивъ супокійно докторъ.—Ніякои нареченої у мене нема.

— Ну, такъ я й думавъ. Але що жъ се ты за исторіи выгадуєшь?

— Се для тої,—и мотнувъ головою до Целиной свитлычкы.—Бачу, що вдывляється въ мене, мовъ у

*) Росиль—супъ.

веселку. Ну, а я люблю кожду річъ видразу ставыты ясно, реально. Нехай соби дытына на мій рахунокъ не робыть ніякои иллюзіи.

— Га, га, га!—засміявся панъ Темныцькый.— Але жъ то хытрый панъ докторъ! Що хытрый, то хытрый! Вперше зустрівшись зъ панночкою, заразъ и остерігає її: „здалека видъ мене! Я заручений!“...

— А воно й найлипше,—сказавъ поважно панъ докторъ.—Нехай напередъ знає, чого видъ мене може надіятыся, а чого ни.

Проте мабуть, и самъ панъ докторъ не дуже добре знавъ, чого видъ нього можна надіятыся, а чого ни. Килька день винъ сидивъ проты Целины, мало звертаючи на неї увагы, обминюючыся зъ нею ледви килькома байдужными фразами. Пизнише зробився ще маломовнишымъ, про свою наречену не згадувавъ, але скільки разивъ Целя насмилылася пидвесты очи, все зустрічала його холодный поглядъ, впертый на неї. Ще килька день минуло—и въ чорныхъ, невеличкихъ очахъ доктора доглянула Целя якись искорки, що блымамы нібы порошно середъ питьмы й розтливалься що день, то дужче. Було щось недовидоме та зловистне въ тыхъ искоркахъ, щось, що видбирало у Цели апетытъ и морозыло въ ній усякий порывъ радости. Колы докторъ промовлявъ до неї часомъ, то почувала лехке тремтіння на всимъ тили, хочъ доси ничогисинько такого мижъ ными не зайшло, що надавало бъ хочъ тинь оправдання тому її пострахови.

Натомисть старый панъ Темныцькый говорывъ теперь ище бильше, нижъ упередъ, и балакання свое майже выключно звертавъ до Целины. Шпылькувавъ еманципацію та еманципантокъ, хочъ Целя никола не хотила вдавати зъ себе еманципантку; выгрибавъ старосвітськи анекдоты про старыхъ паннивъ, жартувавъ зъ жинокъ-урядныкивъ, почтмейстрынь и т. и. Остатчно Целя почала звильна догадуватися, що все те балакання—то не просте языкобыття, але до чогось воно йде, має якусь укрыту мету,—яку саме, сього не могла збагнути. Чула тилькы, що по цілогодынному гуторинню пана Темныцького обхапуе її якась утома, якась обрыдження до свита й до жыття, нехить до праці та думання. Тымъ то й не диво, що все те въ купи за короткий часъ мусило спрыкрыты ій спильни снідання, обиды й проходы зъ панствомъ Темныцькымы.

— Ни, не лиду бильше!—говорила вона, тупаючи ногою, въ свойй свитлычи. Але завсигды въ рিশучій хвыли покидала її сыла воли.

Була сама на свити. Панъ Темныцькый бувъ єдынымъ прытелемъ іи покійного дидуса, який и давъ його ій за опикуну. Отъ и не диво, що іи дытяча душа до крайньої можливосты держалася за ту останню нитку, що бодай сякъ-такъ в'язала іи тепе-ришине зъ минулымъ. Покрынуты сю нитку—то значыло виддатыся безповоротно хвылямъ жыття, безъ провидныка, безъ „точки опоры“. Целя, хочъ молода ще, 18-литня дивчына, все-такы знала вже зъ власного

сумного досвиду и зъ не одного прикладу, що пускаться на ти хвыли—то не жарть.

— Але все жъ такъ вони добри люде,—заспокоювало її золоте її серце.—Нехай и такъ, що у нихъ є свои хыбы, але не моя ричъ ихъ судыты. Зо мною вони чемни й добри, то що жъ можу имъ закынуты? Ни, ни, дурна я зъ моею нехиттю, зъ моею нерозумною тривогою! Нерозсудлива я, невдячна, отъ що!

И, накартавши такъ свои власни нервы, вона знову йшла въ товариство Темныцькыхъ, щобъ изъ нього зновъ вынести ту саму ниму тривогу, те саме знеохочення та зденервування, що й впередъ, тилькы ще въ більшій мири.

III.

— Е, що тамъ!—сказала Целя, кыдаючысь то до викна, то до дзеркала,—дурна я, що соби такый чудесный ранокъ псую такымы думкамы!

Глянула вона на годинникъ—пивъ до восьмои. Ще що найменше година до снідання. Взяла кныжку и пробувала чытаты дали, але й се не йшло. Сонце зазырало до кныжки, блискъ слипывъ Цели очи. Щоденне семигодинне примусове сидиння за почтовымъ бюркомъ було тяжкою панщиною для її молодого организму, що домагався руху та свіжого повітря, и для її живого темпераменту. А теперъ ище сидиты въ хати, мовъ мышъ у норі! Ни, се справди грихъ. Кынула кныжку й рушыла въ подорожъ довкола своеи

свитлычкы, шукаючы очыма, шчо бѣ можна було перенести, поставыты на инше мисце, або до ладу довести. Але ничого такого не добачыла.

Вѣ тій хвыли зновѣ одчынылыся двери іи покою: увійшла Осыпова зѣ глечыкомѣ свижою воды. Поставывшы воду, вона стала й зѣ усмихомѣ почала дывытыся на Целю.

— А вы чого такѣ на мене дывытесь, якѣ на ворону?—гукнула Целя зѣ жартовлывымѣ обуреннямѣ.

— Бо маю рацію!—видказала Осыпова, всмихаючыся и моргаючы загадково.—А втимѣ, колы другимѣ вильно на панунцю такѣ дывытыся, то чому жѣ бы й Осыповій не мало быты вильно?

— Якымѣ другимѣ?

— Кожному, хто тилькы хоче. Адже жѣ панунця що-день симѣ годынѣ тамѣ, за решиткою, мовѣ на выстави. Хто хоче, може прыйты й обзыраты панунцю, скилькы його воля, й панунця не може йому сього заборонити.

Целя вся спалахнула рум'янцемѣ.

— Фе, встыдайтесь, Осыпова!—скрыкнула зѣ неудачною прыкрестію вѣ голоси.—И вы вже навчылыся видѣ старого пана цвикаты мени вѣ очи моею службою! Шчо вамѣ завадыла моя служба, шчо мене сверлуєте, вычыслюючы іи неприємности? Чы думаете, шчо мени се мыло? Але шчо жѣ маю робыты? Адже жѣ мушу якось жыты? А липше йисты свій хлибѣ, хочѣ гирко зароблений, нижѣ умираты зѣ голоду, або...

Вона не докинчала. Сльозы здавлювали їи горло. Вид-вернувшись до шафы, вона почала въ нїй дуже пыльно шукаты чогось мижъ понавишуванымы сукнямы.

— Але жъ прошу панунци!—скрыкнула стара, не на жартъ перелякавшись сього выбуху,—що се панунци Богъ давъ! Я мала бъ сміятися зъ панунци за те, що панунця въ цисарськїй служби? Я, що видъ десяти литъ вику поневирияюся по службахъ у найрижнишыхъ людей? Я мала бъ сміятися зъ панунци,—я, що такъ панунцю люблю, якъ ридна маты? Най панунця дадуть спокій и поглянуть краще, щò я для панунци принесла!

— А що таке?—весело спытала Целя, забувши вже про ту прикристь, що дизнала передъ хвылею.

Осыпова выдобула з-за пазухы невеличку запечатану коверту, й не кажучы ани слова, подала їи Целини. На коверти напысано було тилькы їи имя й назва, та проте Целя зновъ запаленилася, скинувши окомъ на ту адресу. Пысьмо було їй видоме.

— А видкы се Осыпова дистала сього лыста?

— А се, прошу панунци, давъ мени знайомый експрь *). Хотивъ иты до панунци, але я йому кажу: „дайте, я сама занесу!“

Колы бъ Целя була пыльнише вдывылася въ лыце старои жинкы, то була бъ видразу здогадалася, що Осыпова збрехала. Але Целя вдывлювалася въ лысть, що держала въ руци, очеvidно, вагуючысь, що має зъ

*) Посыльный.

нымъ изробыты. Рум'янець на її лыци щезъ, и воно поблидло; рожеви губкы стыслыся, и въ очищяхъ блысло щось нибы гнивъ, обурення чы нетерплячка. Сказала вкинци холодно и зъ досадою:

— Моя Осыпова, прошу васъ, николы не робить мени того. Ніякихъ лыстивъ ани посылокъ до мене не прыймайте. Хто що має до мене, нехай самъ прыходыть, то вже я знатому, що йому видповисты.

Се сказавшы, видвернулася й видійшла до викна. Осыпова добру ще хвylie стояла на мисци й хытала головою. Бидна жинка не знала, що властыво думаты про свою панунцю: чы одержання лысту було для неи прыемне, чы неправе, и про що властыво панунци ходыть.

— Ну, але все жъ лысть узяла, не звернула мени. Се знакъ, що я ще ничего такого дуже злого не зробыла,—проворкотила сердешна стара й видійшла до кухни.

А Целя стояла мовчки, одною рукою опыраючысь объ раму викна, а въ другій держучы лысть. Рука зъ лыстомъ тремтила. Вкинци рука пиднеслася й энергично кынула лыста на пидлогу.

— Чого той дурень видъ мене хоче?—скрыкнула Целя зъ обуреннямъ.—Прычепывся мовъ п'явка, лазыть за мною, якъ тинь, и ще мене компромитуе своими дурными лыстами. Отъ нещастя мое!

Груды її сыльно хвylieували, очи блыщали, гнивъ бувъ справдешній. Але по хвylie Целя заспокоилася, охолола зъ першої досады, пидняла лыста й ростяла

коверту ножыцямы. Выняла зъ неі лыстъ, запысаный
видъ початку до кінця дрибнымы, некрасывымы, не-
мовъ судорожно въ рижні боки повыкрывлюванымы
буквамы, і разъ зырнувши на тѣ буквы, на першый
знакъ выкльку, якый іѣ въ тексти кынувся въ очі, вы-
бухла голоснымъ, сриблыстымъ смихомъ.

— Що за дурень!—сказала весело.—Навить гнива-
тыся на нього серйозно не можна, хіба тількы смі-
ятися. А ну, прочитаю сей лыстъ замість газеты! Му-
сьть бутъ забавный, якъ і попередні!...

І выгідно сившы на крісли, Целя розложила
лыста на столыку і почала чытаты, видъ часу до часу
перерываючы чытання своїмы увагамы, немовъ бы роз-
мовляла та дровичлася зъ його автора.

„Третій разъ уже насмилуюся пысаты до Васъ,
шановна Пани, хочъ на два перші лысты не одержавъ
ніякои видповиди“...

— І не одержышъ і на сей! Не надійся!—вперто
мотнувши головою, сказала Целя.

„По тяжкій боротьбі зъ собою я такы зважывся
ще разъ напрыкрытысь Вамъ. Важність справы, для
якои се чыню, нехай усправедлывить мою влизлы-
вистъ“.

— Важність справы? Що тамъ за важна справа така?
Ха, ха, ха! Очевыдно, та сама, що і у першыхъ лыс-
тахъ: Вы, пани—ангелъ, Вы покорылы мое серце, безъ
Васъ я жыты не можу, і такъ дали безъ кінця.
Але жъ прошу шановного пана, се все мене ничогі-
синько не обходыть. Я безъ васъ жыты можу. Я про

вась и чуты не хочу. Вы повинни разъ про се вже догадатыся зъ мого погляду, зъ кожнои моеи мины! Та ба, якъ же тутъ бажаты, щобъ той панъ чого-небудь догадався!—додала зъ поганимъ виразомъ погорды на устахъ.

„Обдумавшы поважно свое становыще й зибравшы про Васъ, Пани, де-яки потрібни відомости“...

— Чы бачыте його!—скрыкнула Целя,—винъ про мене відомости збирає! Винъ шпіоньтъ мою мынувшыну! Поганецъ!

...„я переконався, що зверхній виглядъ не омыльвъ мене, що, полюбывшы Васъ видъ першого побачення, я не змарнувавъ свого чуття для особы негідной того чуття. Я певнисенький, що колы бъ Вы, Пани, згодылыся буты моею, мы могли бъ устроиты свое спильне жыття гармонійно й шасливо, оскільки щастя було бъ залежне видъ насъ самыхъ. Моихъ засобивъ, хочъ невеличкихъ, выстарчыло бъ намъ про чорну годуны, а тымъ часомъ мы зароблялы бъ на хлибъ чесною працею“...

— Чы бачъ його! Якъ то винъ усе соби уложывъ! Не такой дурный, якъ выдається!—шепнула Целя, й хмарка задумы завысла на її чоли.

Вона знала вже зъ попереднихъ лыстивъ того оригинального претендента, знала, що матеріальни засобы його, про яки винъ згадувавъ, се одержаний въ спадку по батькови фольварочокъ зъ 30 моргамы земли десь недалеко Львова и пущеный въ аренду. Знала, що самъ претендентъ живе зъ газетярської праці, й

треба признати, що саме се й було одною зъ головнихъ причынъ її антипатіи до нього. Вона такъ багато наслухалася негарнихъ исторій про львівськихъ газетяривъ, про ихъ цинизмъ, нични піятыкы та бешкеты, що тремтила видъ самои думкы—статы жинкою такои страшнои особы. А пры тимъ и выглядавъ той претендентъ зовсимъ не особливо. Целя, сама молода, здорова й вродлива, любила всюды красу та грацію. А винъ, хочъ ще молодой, ходивъ згорблений и немовъ розломаний, лице мавъ шыроке, выстаючи вылицы, видъ якыйсь заляканий и непевный, блукаючый выразъ очей, нисъ росплющений и руде волосся. До того додаты одижъ, звычайно стареньку и немовъ бы не на його шыту—отъ и портретъ автора тыхъ любовныхъ листивъ, тои „доли“, що траплялася панни Целини.

— Се кандыдаты на Кульпаркивъ!—мыгнуло въ души у Цели, колы першый разъ побачыла його на почти, якъ подававъ лыста. Влиплени въ неи зъ выразомъ зацікавлення й подыву сыви очи того чоловіка справлялы ій якыйсь неспокій и заразомъ доводылы до смиху. Видъ того часу винъ почавъ частише прыходыты на почту, впыватыся очыма въ кожний її рухъ и чатуваты на улыци, колы вона йшла на почту або вертала до-дому. Але николы винъ не осмилюався промовыты до неи. Ишовъ здалека, а якъ часомъ не мигъ обмынуты, щобъ не зустринутыся зъ нею лыце въ лыце, то кланявся прыхапцемъ и втикавъ що-духу, мовъ зъ якимъ краденимъ добромъ. По килькохъ мисяцяхъ такихъ нимыхъ зальотивъ напысавъ до неи першого

лыста, несмилого, надряпаного очевидно тремтячою рукою, незручного въ стилизації, однимъ словомъ, смишного-пресмишного. Целя багато мала зъ того лысту потихы и, хочъ не знала назвы свого нимого зальотныка, все-такы вгадала видразу, що винъ и авторъ лысту, пидписаный „Семіонъ Стоколоса“—се одна й та сама особа. И черезъ думку їй не прыйшло видповидаты на того лыста. Черезъ мисяць надійшовъ другый лыстъ, довжезный, прыстрасный и ще смишнишый въ огныстимъ высловлюванні чуття. Сей третій лыстъ несподиванымъ способомъ бувъ короткий и спокійный, такъ що Целя, яка ждала въ нимъ зновъ сяжнустыхъ зитханъ та важенныхъ заклянанъ и дифирамбивъ свой краси, була трохи навить розчарована й задумалася. Але задума та не довго тяглася.

— Дурна ты, Целько!—скрыкнула вона сама до себе.— Все се нисенитныця, комедія! Колы винъ чесно думає, то чому не робыть такъ, якъ чесни люде? Чому не прыйде, не представыться, не... Але що тамъ, чытаймо дали.

„Запытаєте, Пани, напевно, чому, щобъ высловыты Вамъ отсе все, выбираю такую не зовсимъ слушну дорогу, видповідну бильше для страхополоха, нижъ для мужчыны?“

— Чы бачъ його!—скрыкнула Целя зъ усмихомъ,— якъ угадавъ! И видвагу має назваты ричъ їи именемъ, навить колы та ричъ торкається його самого... Еге, видвагу має!—додала по хвыли,—але зновъ тилькы на папери! Ну, ну, що то винъ тамъ дали пыше?

...„Я справди полохливый—не проты небезпекъ и протывностей жыття, бо зъ ными я боровся видъ дытынства й то досыть щасливо, але проты тыхъ, кого люблю. Боюся зробыты имъ найменшу прыкрысть и черезъ те не разъ роблю ии мывоволи, а се мучыть и болыть мене ще гирше, нижъ ихъ самыхъ. Чую, що бракуе мени тои твердои пидставы въ поводженни зъ людьмы, яку дае товарыське виховання й певнисть себе самого. Чую, що сама особа моя будыть смихъ и жалъ, и се видразу видбирае въ мене всяку смилисть. Тужно мени за людьмы, за прыательствомъ, коханнямъ, щастямъ,—але чую, що здобуты ихъ не можу такъ, якъ здобувають тысячи другихъ. „Такъ що жъ, чы хочешъ украсты ихъ пидступомъ?“—запытаете Пани напевно“...

— Чы сказывся!—скрыкнула Целя зъ якымось перелякомъ.—Точка въ точку вгадавъ мою думку!

...„Ни, дорога Пани (ага, „дорога!“ Вже зновъ починае!—шепнула Целя), я бажаю тилькы вхопыты одну ниточку, що веде до клубка, а потимъ циле жыття, вси свои силы посвятиты на здобування того, що другимъ щасливиша доля даруе безъ клопоту. Ныни Вы, Пани, знаєте мене тилькы зъ непочесной позверховосты. Тожъ не прошу ни про що бильше, якъ лышь про одно: дозвольте мени бльжче зъ Вами запизнаться! Я не хотивъ бы безъ Вашои воли чыныты ніякихъ крокивъ въ тимъ напрями, щобъ передъ людьмы, въ якихъ Вы живете, не наражуваты Васъ на насмихы, дотынкы та непрямности. Знаю проте и тыхъ людей,

хочъ и здалека, й можу Вамъ тилькы одно сказаты: „стережиться, Пани, однаково батька, якъ и сына!...“

— Ого, ось уже й жало гадюкы!—шепнула Целя, прыкусуючы зблизли уста.

...„Та чого жъ я хочу?—запытаете, Пани.—Одного тилькы: дозвольте мени зблизытыся до Васъ, близше зъ Вамы запизнатыся! Дайте мени знакъ, що не маєте проты мене ніякои прыкросты! Напышитъ“...

— Дурень!—скрыкнула Целя, тупаючы ногою й не дочытуючы лыста.—Бреше винъ! Не любыть винъ мене, колы може пысаты такі дурныци! Дозволь йому зблизуватыся до мене! Хиба я йому бороню? Але ба, тутъ саме й є хытрощи, пидла засидка. Наробыть якихъ дурныць, осмишыть мене, а тоди скаже: самы вы дозволили мени! Ни, ни, не хочу й чуты про нього! Нехай мени бильше й на очи не показується. „Що не маєте проты мене ніякои антипатіи, що зблизення мое не справыть Вамъ ніякои прыкросты!“ Ну, звидкы жъ я се маю знаты? Тьфу! Се якась безкровна слызь, а не чоловікь! Ну, малась бы я з-пышна, якъ бы-мъ дала йому руку! Той бы мене замучывъ своїмы чулостямы та пидозриннямы! Вси жылы бъ изъ мене вымотавъ! Ни, волю вже остатыся тымъ, чымъ є, нижъ в'язаты свою долю зъ такимъ непотрибомъ!

И Целя кинула лысть нещасливого любовныка на стилъ, пройшлася килька разивъ по покою, щобъ заспокоитыся, а видтакъ порвала лысть разомъ зъ конвертою, подерла на дрибни клаптыкы й понесла до викна, щобъ выкнуты геть. Колы выхылылася зъ викна,

то побачыла, що на рози вулиці, насупроти викна стоявъ авторъ лысту, влипывши очи у викно. Поява Целина очевидно перепудыла його, винъ кинувся мовъ опечений и хотивъ уतिकаты, але не мигъ видирваты очей одъ викна. Выдъ сей выдався Цели такимъ комичнымъ, що вона засміялася на все горло. А видтакъ сильнымъ замахомъ руки выкынула дрибни шматочки подертого лысту. Посыпалысь вони внызъ, мовъ снігови платынки, крутячыся и розлитаючыся у рижни боки. Килька зъ нихъ, покрутившыся та погулявши на хвляхъ легенького витру, впало на капелюхъ Симеона Стоколосы, який все ще, зъ переполошенимъ выдомъ, блидий и нибы прыкований до кам'яного тротуару, стоявъ на рози вулиці...

IV.

— Прощу панунцю на снідання!—сказала стара Осыпова, видхыляючы двери свитлычки. Целя стрепенулася на її голосъ, але заразъ же заспокоилась, потрясла головою та, озырнувши въ зеркали й поправивши червону оксамытну стьожечку, якою зграбно перев'язала поперекъ тим'я своє коротке волосся, пишла до йидальни.

Панство Темныцьки сидили вже за столомъ, а властвыво сидили обыдва панове, а стара Темныцька наливала каву, раз-у-разъ ворущачы зивялымы губамы, немовъ провадыла без-упыну якийсь розмовы, чутни тилькы для її глухыхъ ушей, зъ якими невидымымы

сусидамы. Та й взагали за столомъ стара обзывалася дуже ридко й сыдила, впершы очи въ якусь одну ричъ, немовъ бы не бачыла ничего бильше довкала. Целя дуже їи жалувала, сылувалася услуговуваты їй за столомъ, розмовляты зъ нею хочъ на мыкгахъ. Але стара зразу чула себе нибы якось сконфуженою тымы непрвычными для неи об'явами ввичливосты та спивчутя. Здавна звыкла вона до того, що їи найблызши цилковыто їи игнорувалы й вважалы немовъ якоюсь бездушною ричю,—то й не дыво, що зразу навить зъ пидозриннямъ почала була поглядаты на Целю, думаячы, що молода дивчына хоче здобуты соби їи ласку для якоись своеи меты. Але переконавшыся, що Целина зовсимъ далека видъ якихъ-небудъ своекорыстныхъ замиривъ, стара помалу прывыкла до їи послугъ и прыймала ихъ якось апатычно, ничымъ не показуючы, що воны справляють їй втиху. Але й ся апатія ни крыхты не зминыла поводження Целины, теплого та сердечного, не ослабыла їи спивчутя до нещасной старой жинкы, за жыття ще zdeгpadoванои мижъ старе дрантя.

— А ось и вона, наша манипулянтка!—скрыкнувъ весело старый Темныцькый.—Витаємо паню! Якъ же тамъ пани спалося? Що тамъ гарненького снылося?

Тымъ часомъ докторъ уставъ мовчкы зъ крисла, наблызввся до неи й буркнувъ:

— Добрый день, пани!

Целя зввычайно подавала йому руку, яку винъ стыскавъ по-товарыськы. Але ныни докторъ, уклонив-

шыся, прудко піднісь її руку до устъ и поцілувавъ. Целя почула гарячий дотыкъ його устъ и шарпнула руку, якъ опарена; густый рум'янець зальвъ її лице ажъ по уши. А докторъ, мовъ и зовсимъ ничего не бувало, спокійно обернувся й сивъ на своїмъ місци.

Целя була до глыбыны збентежена, то жъ не сила, але почала крутытыся коло пани Темныцької, немовъ бы томагаючи їй наливаты каву, а властиво сылкуючиъ заспокоиты свою неспокійну кровъ.

— Що жъ то панна еманципантка не ласкава навить видповисты на прывитання старого?—балакавъ дали жартовлывымъ тономъ панъ Темныцькый.—А правда, правда, старый повиненъ знаты, що молоди панночки, а ще до того ти—зъ нового, вченого, самостійного покоління мають свои осибни правыла, свій осибный спосибъ жыття и волять завсигды видповидаты молодымъ панычамъ, нижъ старымъ паныщамъ.

— Але жъ, таточку!—Целя перенесла той интимный тытулъ на пана Темныцького зъ свого покійного дидуса,—яка жъ изъ мене еманципантка!

— Ну, ну, ну, нибы то мы стари вже таки дурни, що ничего не розуміємо! Коротке волоссячко, сыненки панчишечкы, служба въ канцеляріи, самостійне жыття... степъ шырокий, свить отвертый... *alleinstehende junge Dame*, и такъ дали, и такъ дали...

— А колы то таточко бачывъ у мене сыни панчишкы?—видповила Целя, сылкуючиъ повернуты все на жартъ, хочъ изъ тону цилого сього балакання віяло на неи якоюсь душною та непръемною атмосферою.

— Ха, ха, ха!—сміявся панъ Темныцькый, колы тымъ часомъ докторъ, похылившыся надъ своею филижанкою, помалу, систематично пывъ каву.—Ха, ха, ха! Я певнисенькый, що панна Целя й теперъ має на соби сыни панчишки! Що, не вгадавъ? А ну, нехай пани насъ переконае, що се неправда! Прошу!...

— Ай, ай, ай, який же то таточко ныни дотепный!— сказала иронично Целя, кываючи головою й беручыся до снідання. Тымъ часомъ панъ Темныцькый вже скинчывъ свою каву, й обтершы уста соби та спершыся ликтемъ на стилъ, не зводывъ ока зъ Цели, сылкуючысь пидхопыты кожныйй ии рухъ, кожныйй позыркъ.

— Го, го, го!—балакавъ винъ невтомно,—панни савантки, обсервантки, манипулянткы й еманципантки, нове покоління, ривноуправнене зъ чоловікамы, жыття на власну руку, здобування будущины, а якъ же, а якъ же! Хто бъ васъ ближче не знавъ, той бы васъ замісто святихъ купывъ. Але насъ, старыхъ горобцивъ, на се не зловите! Вже мы, що знаємо, то знаємо. Знаємо, що жинка—раз-у-разъ жинка. Не одынъ дурныкъ думає соби: а, се новый тыпъ, се жинка самостійна, майстрыня своєї доли, жые власною працею! А винъ и не знає, що тій майстрыни зовсимъ чого иншого хочеться! Все мода, та й годи! Була мода на крынолины, потимъ на пuffy, потимъ на капелюшыкы зъ пташкамы, потимъ на тюрнюры,—настала мода й на еманципацію, на ривноуправнення, здобування будущины власною працею. А те все—зовсимъ одна й та

сама праця: и крынолины, й пuffy, и тюрнюры, й еманципация! Все мае тилькы одну мету—здобуваты серця чоловікивъ, полюваты на нихъ, уловляты вселенную зъ вусамы!

— Але, може, таточко не заперечыть...—заговорила помалу Целя, якій ся розмова видбирала всякій апетытъ. Але панъ Темныцький не давъ їй скинчыты.

— Заперечу, дытя мое, всьому заперечу, бо знаю, яке то въ свити по людяхъ ходытъ. Нехай тилькы панунця выслухае сливъ старого! Старый на витеръ не говорытъ...

— Але жъ, татку,—озвався докторъ, знуджений такожъ тымъ балаканнямъ,—що татко обибравъ соби за тему для розмовы?

Нибы то татко колы-небудь говорывъ на инши темы!

— Тема, мій сыну, така добра, якъ и всяка инша. Бо то выдышъ, яки теперъ часы пишылы? Часы выставъ, плакативъ, рекламы. Хто мае який товаръ, яку особливистъ, яку цинну ричъ—заразъ їи на показъ дае, въ газетахъ оголошуе, по вулицяхъ афишуе, на вси чотыри рогы свита вытрублюе та выбубнюе. Що, хиба неправда?

Докторъ и Целя слухалы тои интродукції мовчкы, не знаючы, до чого вона йде.

— А выдыте, що старый не бреше!—сказавъ усмихаючысь „таточко“.—То жъ бо то й е, що не завадыть часомъ послухаты старого. Ну, а теперъ прошу соби уявыты такую панночку, яку доля скрывдыла на мастку. Є здоровля, є сяке-таке лычко, бривкы, оче-

нята, є охота до жыття й ужывання, раде бѣ те бидацтво й межи людей показаться, а тутѣ обставыны на прыпони держать: дома биднота та тиснота, до порядного товариства двери позамыкани... Що робыты? Те, що мається цинного й гарного—лычко, очи, бривкы, волоссячко, ручки (панѣ Темныцькій вычислявавѣ се все зѣ якымось особлывымѣ прытыскомѣ, моргаючи то вѣ сторону Цели, то вѣ сторону доктора й прыжмуруючы очи, мовѣ китѣ на сонци)—все се можна показаты народови хибѣ разѣ у тыждень, у церкви. Сього за-мало! И осьѣ такѣ бидне створиння подається на практыкантку, телеграфистку, телефонистку—однымѣ словомѣ, де-небудѣ на публичну службу, де бѣ могло сыдыты на выдоку у всихѣ, нибы на выстави за скломѣ. Хто хоче, може прыйты й оглядаты, може навить попросыты встаты й пройтыся. „Прошу пани, чы нема для мене лысту *poste restante*?“ „На який адресѣ?“ „А 34“. И наша еманципантка встѣе и йде до полыць зѣ лытамы. А тутѣ А—перша буква вѣ азбуци, то й перескрынокѣ ии на самій найвысшій полыци. Отже бидне створиння бере крисло, приставляе и зѣ цилою урядовою повагою, а заразомѣ зѣ цилою дивочою грацією вылазыть на крисло, стае на пальчыкахѣ и шукае, шукае, шукае вѣ горишній полыци такѣ довго, докы цикавый гистѣ не огляне докладно и нижокѣ, и талійкы, и ручокѣ, и шыйкы, и всего, про що йому ходыло. „Ни, прошу пана, нема ничого!“ „Дякую пани й перепрошаю!“ А за хвилью другый такѣ само пытае, потимѣ третій, четвертый и такѣ дали. Чы жѣ то не

жыття? На щастя є ще держава, що навить платять за подібну комедію. А я свято переконаний, що колы бѣ двичи стилькы було такихъ посадѣ и колы бѣ навить не тилькы не плачено за службу, але wymagaно ще таксы вступной, то и въ такимъ рази видѣ кандидатокъ не було бѣ видбою.

— Чедесно насѣ панѣ видмалювавѣ, нема що казаты!—скрыкнула Целя.

— А чы не правду говорю?

— Розуміється, що неправду!—зѣ нервовымъ прытыскомъ видказала Целя.

— Що?—скрыкнувѣ Темныцькый,—пани смієте казаты, що неправду?

— А вже жѣ що неправду! Адже жѣ панѣ на моимъ власнимъ прыклади мигѣ бы переконатися, що зовсимъ не такѣ насправжкы діється. Адже жѣ панѣ прызнає, що мени зовсимъ нѣ про те ходыть, щобѣ афишуватыся, але щобѣ чесно заробыты на хлиба шматокѣ!

— Ну, ну, панно Целино, адже жѣ я не про васѣ говорывѣ!—видказавѣ старый, жартовлыво прыжмурюючы очи.—Адже жѣ вы у всимъ выемокѣ,—у всимѣ, у всимѣ, у всимѣ не подібни другихѣ! Хо-о-очѣ,—те „о“ тягнувѣ винѣ якымосѣ спивучымъ голосомѣ, перехылившы пры тимѣ голову на ливый бикѣ, якѣ канарокѣ, що спиває,—колы бѣ такѣ прыйшлося святу правду прызнаты, то я сказавѣ бы, що й у васѣ воно не безѣ закарлючкы...

— Безѣ якои закарлючкы?—остро спытала Целя.

— Не думаю передъ панею зъ усього сповидатися, але, що знаю, те знаю.

— Коли панъ кдає на мене пидозриння, то повиненъ сповидатися, бо инакше мушу такє поводження назвати... назвати...

Духу не стало їй въ грудяхъ. Въ очахъ пекло щось нибы здавлювани слезы, що сыломиць тыслыся брызнуты... Але Целя здержувалася й заховувала спокійный выглядъ,—найбільшъ черезъ те, що чула вплиени въ себе пронизливи очи доктора.

— Прошу пани не называти ніякъ,—сказавъ, добродушно всмихаючысь, панъ Темныцький.—Мене пани словами не зажене въ вершу. Нехай пани краще скажуть намъ, що то за паньчъ стырчавъ тутъ ныни на вулицы передъ naszymы викнами й що то за шматочки паперу кынулы йому пани на голову?

Винъ сказавъ се зъ такою певністю й зъ такимъ супокоемъ, що можна було думаты, що знає далеко більше, ніжъ выказує, и хапє тилькы для прикладу першый-меншый фактъ, який йому набылвся.

Целя поблидла пры тыхъ словахъ.

— Пане,—скрыкнула, встаючи з-за стола,—такє пытання свидчыть про нызький напрямъ думокъ!...

— Але жъ, татку, якъ можна такъ забуватися!—поквално докынувъ докторъ, бачучы, що Целя поспішає до дверей.

Целя вийшла напруго, не оглядаючысь и впала лицемъ на подушку въ своїй свитлычци. Збиралось їй на плачъ. Закыдъ Темныцького занадто бувъ без-

глуздый та безпидставный, щобъ мала нымъ справди образытыся. Болилы їи тилькы ти цинични шпыгання взагали на жинокъ, що шукають власного зарибку, але ривночасно тишыло їи потрохы й те, що докторъ въ тимъ питанни ставъ нибы по їи сторони. Вона сама не знала, чому сей, хочъ и дуже слабенькый выразъ спивчуття справывъ їй якусь полехкить. Заспокоившысь трохы, Целя встала й пишла на лекцію.

— Але жъ, татку,—сказавъ по видходи Цели докторъ, закурюючи цыгарку,—справди не розумію, що маю думаты...

— Про що?

— Доси вважавъ я тата чоловикомъ, якый николы не забуває про формы товариської ввичливосты...

— Ну, ну, ну, панъ сынъ починає морализуваты батька!—скрыкнувъ Темныцькый, живо кыдаючыся на крисли.—Нехай тилькы панъ сынъ покыне ту ролю, бо вона йому дуже не до лица!

— Ни, татку,—сказавъ докторъ зъ непохытнымъ супокоемъ,—я справди васъ не пизнаю. Тратыте власть надъ собою. Почынаете бачыты те, чого нема. Мени й не снылося морализуваты, але бачытсья, що сама деликатнисть вымагає, щобъ татко зъ нею ввичливо обходывся.

— А якъ я маю въ тимъ свою мету, щобы власне такъ изъ нею обходытыся?

— Свою мету?—спрòквола повторывъ докторъ.—А то яку?

— Се вже моя ричь. Я жъ тебе не пытаюся, яку ты маешъ мету, usługуючы їй за обидомъ, потакуючи їй словамъ, не зводячы зъ неї очей и цилуючы їй руки.

— Яку... я... маю... мету? Що се таткови сныться? Яку жъ таку мету можу мати?

— Се мене не обходитъ. Май собі яку хочешъ, але дозволь и мени мати свою. А втимъ—хто знає,—додавъ старий, насмишкувато прыжмурюючи очи й колышучыся въ крисли,—чы остаточно наши стежки не зйдуться до-купы? Хто знає, чы те, що ты называешъ бракомъ ввичливосты, не буде найлипшымъ твоимъ союзникомъ?

Докторъ зъ зачудуваннямъ выдывався на батька. Винъ почынавъ пизнаваты батька зъ такого боку, про який доси й не догадувався, зъ боку бильшъ звирачого, нижъ людського. Усмихъ, що гравъ на устахъ сього чоловіка, на його очахъ прынявъ наразъ якийсь поганий, цыничный видтинокъ, хочъ подібный усмихъ на устахъ иншихъ людей не разывъ його зовсимъ. Але се бувъ його батько. Вся та коротенька розмова зробыла на доктора дуже прыкре вражіння, хочъ и самъ винъ не вмигъ собі докладно выясныты, що саме було въ ній таке прыкре. Для того винъ хотивъ звернуты ричь на иншу тему.

— Але прызнає татко, що та выгадка зъ чоловікомъ, який стырчавъ пидъ викнамы, та зъ шматочкамы паперу, выкынутымы на нього, була не дуже то щаслива.

— Выгадка? Що се ты говоришь? Адже жъ се чистисинька правда! Самъ я се бачывъ и не видъ нини

бачу того Адониса, що зитхає за нею. Ха, ха, ха! Якъ бы ты побачывъ, що се за Адонисъ! Чыстый орангутангъ. А наша еманципантка, бачыться, зовсимъ такы до нього прыхыльна!...

— Ну, що се татко говорыть!—скрыкнувъ докторъ, дыву даючысь.

— Говорю, що знаю. Стежу його й іи. Лыстуються, бачаться на улыци, а може й ще де-небудь. Напевно не знаю, але маю пидозриння, маю певни вказивкы й слиды... Однимъ словомъ, прошу пана доктора, не кожна та весталка, що въ довгій сукни ходыть!...

— Се стара ричь,—сказавъ докторъ, поборюючи своє збентеження.—Але зновъ я не прыпускавъ...

— Докторъ—и не прыпускавъ!—скрыкнувъ панъ Темныцькый.—Ха, ха, ха! Але жъ, пане докторе, прыпущення—се першый крокъ до правды! Чы якъ тамъ ваша наука говорыть, га?

Замість видповиди докторъ подавъ батькови свою шыроку долоню. Обыдва ти чесни чоловічкы порозумились пилковыто.

V.

Сонце пражыло немилосердно. На пивденно-захиднимъ краю небозводу высила чорна якъ бовдуръ хмара такъ нызько, що, здавалося, немовъ ливе крыло іи начеплене було на золоченимъ вистрю на вершку ратушевої вежи, мовъ велычезна, пошарпана хоруговъ.

Въ повітрі пахло вохкистю. По вулицяхъ повзлы бочки зъ водою, скроплюючи куряву, й торохтили фіякря. Обернени до сонця викна камяныць позаслонювани були ролетами. На балконахъ нерухомо стоялы олеандры въ деревляныхъ шаплькахъ. Нечисленни прохожи линиво снувалы по тротуарахъ, тилькы въ невеличкимъ сквери, въ тини деревъ, довкола плюскотячого водограю бавылася купа дитей пидъ окомъ няньокъ.

Було тры чверти на другу. Целя въ литнимъ бронзовимъ пальто и въ билимъ солом'янимъ капелюси зъ шырокымы крысами й червоно-жовтою кокардою на наголовачи спишыла на почту. Хочъ була спека, вона, якъ звычайно, йшла прудко. Якесь нервове роздрознення выдно було въ їи рукахъ. Лице їи було похылене, уста стыснути й чоло разъ за разомъ морщылося видъ якихось понурыхъ невидступныхъ думокъ. Дійсно, по тій сцени, яка видбулася мижъ нею й Темныцькымы за сніданкомъ, вона повзяла незломный намиръ не показуватыся бильше въ ихъ йидальни. Немовъ бы вгадуючы ту постанову, докторъ Темныцькый, зустрившы їи, колы повертала зъ лекції зъ першого поверху, ввійшовъ зъ нею до їи свитлычкы (що жъ, адже жъ сього не могла йому забороныты!) и почавъ перепрошуваты їи за батькову неввичлывисть. Треба выбачыты старому його балакання. Старисть не радисть, чоловікъ зъ литамы завжде бачыть усе въ темнишихъ кольорахъ, особлыво колы се ричъ нова, до якои винъ не звыкъ и якои вагы не розуміє. Рада не рада мусила

Целя признаты, що його правда, мусила запевнyty його, що не гнивається, а за те винъ запевнивъ, що батько вже бильше ни на що подибне въ ii прысутности соби не дозволыть.

Описля почавъ ii докторъ роспытуваты про ii жыття, про подробности службы, надii на будуще, про-являючы супокійне, але просте та щыре заинтересо-вання. Розмовлялы такъ зъ пивъ годыны, винъ сыдячы на крисли за велькымъ столомъ, а вона край викна. Двери, що видъ свитлычкы выходылы до кухни, булы видчынени, такъ що выдно було Осыпову, що снувала коло печи.

Целя, якій зразу зустричъ зъ докторомъ була не-пръемна, швыдко почула себе заспокоеною супокійнымъ тономъ його розмовы, повильнымы й статечнымы ру-хамы, щыристю, далекою видъ усякои афектації, й тою прыязною добродушністю, зъ якою винъ сылку-вався выправдыты передъ нею нетактовный вчынокъ батькивъ, або зъ якою усмихався, слухаючы ii мрій про те, якъ то вона колысь жытыме старою панною почтмайстрынею десь у самотнымъ домыку въ глухимъ провинціальнымъ мистечку.

Теперь Целя могла до його липше прыдывытыся. Винъ зовсимъ не бувъ такый суворый и страшный, якимъ ii выдався зъ першого разу. Въ очахъ у його не мыготылы ти зловистни искоркы, що такъ бен-тежылы й мучылы ii доси. Докторъ бувъ зовсимъ су-покійный, простой, натуральный, а почуття власной сылы й певности себе додавало йому въ ii очахъ

якоись надзвычайной прынады. Мымоволи насувалась ій думка:

— Отъ якъ бы то довелось провадыты вандривку жыття, опыраючысь на сыльную руку такого чоловика!

Але бажання се далеко було видъ того чуття, яке могло бъ закаламутыты супокійну течію ихъ розмовы. Се бувъ вывидъ чысто логичный, теоретычный, який не зачипавъ іи серця й не бентеживъ кровы. Вона знала, що то ричъ неможлива, й не робыла соби ні-якихъ иллюзій.

А тымъ часомъ обидъ, на який вона на перекиръ свойй ранишній постанови пишла до спільной йидальни, зновъ роздразнивъ и рознервувавъ іи въ высокій мири. Правда, старый Темныцький сымъ разомъ мовчавъ, а говорывъ тилькы докторъ. Розуміється такожъ, що розмова мала зовсимъ инший характеръ, ніжъ попередни, але власне тымъ самымъ вдарыла іи зовсимъ зъ иншого, несподиваного боку, и тымъ сыльніше зробыла на неї вражиння.

Ни видсы, ни видты распочавъ докторъ ричъ про свою наречену. Показавъ Цели пару іи лыстивъ, пысанныхъ по-німецькы, видчытавъ навить де-що зъ ихъ тексту й просывъ порады. Бо то жинкы на жинкахъ усе липше розуміються, ніжъ чоловики, а отси лысты, на його думку, выявляють цилковыту незгідність ихъ вдачъ, ще й до того въ його нареченої бракъ любовы до нього й навить простой деликатности, поперхову манеру думаты, егоизмъ та инши негарни прыкметы. Бидна Целя прила пры тій розмові, бо тексту лыстивъ,

писанихъ въ значній части виденськимъ діалектомъ, не могла добре зрозуміти, а ти уривки, яки зрозуміла, выдалысь їй дуже банальнымъ й такымъ, що нічого власне не значылы. Вона прыглядалася тилькы способу пысання, але й винъ бувъ невыразный, не то жиночый, не то чоловічий. Тожъ очевыдна річъ, що ніякого свого суду про ти лысты та ихъ авторку не могла вона высловыты. Та докторъ не дуже на се й налягавъ. Бачылося, що ти лысты булы для нього тилькы прытокою, щобъ высловыты передъ Целиною свои погляды на кохання та жыття родинне. Гармонія вдачъ, темпераментивъ, симпатій—ось що головна річъ. Про мастокъ йому байдуже, мастокъ въ його голови й рукахъ. Вольтъ розирваты ти вузлы, въ яки й такъ його майже безъ його воли впутано. На ухо прызнався Цели що наречена його, молодша видъ нього тилькы двома рокамы, а для панночки се викъ дуже вже поважный. А втимъ найбильше вражає його въ його нареченои бракъ усякої думкы про жыття та його завдання й обовязкы. Жинка, яка ни про що не думає, кримъ убрання та забавокъ, яка не здужає сама стояты на власныхъ ногахъ, жыты, колы того потреба вымагає, працею власныхъ рукъ, така жинка за нашихъ часивъ и въ родиннимъ жытти не сповныть свого прызначиння. Бо яке жъ вона выховання зуміє даты своимъ дитямъ? Якимъ способомъ зможе пиддержаты чоловіка въ хвляхъ сумниву та знесылля? А мастокъ, хочъ бы й найбильший, никого не забезпечыть ани

видъ сумнівивъ, грызотъ та знесылля, ани навить видъ нужды матеріальнои!...

Слова плылы у доктора гладко, плавно, мовъ журкотливый потикъ, а кожне слово зъ дывнымъ якы-мось нагономъ влучало въ груди бидной дивчыны. Що се таке було въ ныхъ, що такъ бентежыло й триво-жыло їи, але заразомъ проймало якымось радиснымъ тремтиннямъ? Адже жъ ничего тутъ не говорено про їи саму, а особа, яка дала прычину до того, що докторъ передъ нею звирывся, була їи зовсимъ чужа й незнайома!... Правда, докторъ высловлювавъ ясно й докладно багато такихъ думокъ, до якихъ и вона сама дійшла дорогою досвиду й власной мизковои праці, але чому жъ ти думкы, высловлени його устами, були въ їи очахъ таки нови, прынадни й цинни, вылиталы передъ їи розумовымъ окомъ мовъ блискучи, огнысти ракеты. Килькы разивъ докторъ немовъ ненавмысно торкався—що правда, дуже деликатно—такихъ ричей, яки частенько їи саму огорталы таємными мріямы й тыхымы, майже несвидомымы бажаннямы, — и за кожнымъ такимъ натякомъ Целя чула немовъ дотыкъ павутины, чула якъ якась искра електрична пробигала по цилимъ їи тили.

Тымъ то й не дыво, що черезъ увесь часъ обиду пидъ впливомъ тыхъ докторськихъ розмовъ и признанъ Целя сыдила мовъ прычарована, разъ паленіючы, то зновъ блиднучы, и тилькы часомъ, зъ очевыднымъ зусыллямъ, для ввичлывосты здобувалася на якась слово. Йила вона мало, и за те выпыла килькы склянокъ воды, здаючысь на спеку. Говорячы, докторъ не дывывся на

неи, неначе бѣ знавъ, що выразъ його очей робить на
неи прыгноблююче вражиння. Але власне те, що не
дывывся на неи, додавало його словамъ бильше силы
и сущильности. Не вважаючи на незворушний спокій
та суху на поглядъ теоретичність докторської розмовы,
Целя килькы разивъ выбухала смихомъ пры його сло-
вахъ, а разъ за якоюсь зовсимъ загальною фразою
чула, що очи її почынають пидбигаты слизи—и
швыдко видвернулася въ иншый бикъ.

— Тьфу, то якийсь чортъ у людській подобі!—
шепнула Целя, стрепенувшысь уся, колы выбигла на
вулицю й почула себе нарешти вильною видъ магне-
тычного впливу тои розмовы. Вона бигла швыдко, пря-
муючы до почты, хочъ мала часу ще чверть годины.
Розбурхани хвыли чуття, бажань та фантазії, що кле-
котили въ її души, домагались жывого руху физич-
ного, щобъ вернуты їй ривновагу. Але ти розбурхани
хвыли не чынылы їй сымъ разомъ жадной прыкросты,—
навпаки. Бачылось їй, що бродить посередъ непрозо-
рыхъ бовдуривъ теплои й рожево забарвленои мглы,
середъ якои треба було виддыхаты глыбоко, повными
грудьмы и, що перебродывшы її, вона побачить наразъ
якись нови, шыроки й чудово прекрасни горизонты,
про яки теперъ ще ничогисинько не знає.

Целя сылувалася дорогою впорядкуваты свои думкы,
зупыныты ихъ на чимъ-небудь однимъ, выразнимъ и
блызькимъ, и дывнымъ способомъ вонѣ зупынылыся на
нареченій доктора Темныцького. И то такъ якось мы-
моволи, немовъ бы ся наречена сама выплыла з-посередъ

тои рожевой млы. Целя такъ и бачыла іи духовымы очыма—стару, погану нимкеню, зъ половымъ волоссямъ и вылынялымы, безглуздымы очыма, суху й нестерпно горду своимы маеткамы. Бачыла, якъ вона своимы кистлявымы рукамы обнімала доктора за шыю, якъ впываецься въ його уста своимы шыроковымы, безкровнымы губамы, чула навить іи голось, повный пересадныхъ пестошивъ, а й до того немылосердно пысклывый. „Mein Liebchen!“ И Цели збылось чогось дуже жалъ. Не жалъ ій було спеціально доктора, бо що винъ для неі? Але жалъ тои сумы живыхъ сыль, розуму, супокою та щастя, що мусила буты змарнована черезъ се подружжя. И на що? для якои меты? Що йому зъ іи маетку, якого винъ не потребуе? И що власно выненъ йому ридный край, що для такого „щастя“ хоче його покынуты? Ни, таке подружжя було бъ зъ боку доктора божевильствомъ, грихомъ и свидоцтвомъ про бракъ патріотызму!

Такъ розумуючы, Целя й не спостереглася, колы була вже близько почтового будынку. Ажъ на скрути вулицы, що вела до почты, вона машынально зупынылася. Видъ швыдкого ходу въ грудяхъ духъ ій захопыло, чоло покрылося потомъ. Вона мусила спочыты, й мымоволи очі іи зупынылысь на афицахъ, якымы облипленный бувъ нарижныкъ камяныци. Сира стина, покрыта рижнобарвнымы шматамы паперу, наклеюванымы день-у-день, здыранымы безладно, выглядала, якъ паяць. А проте скількы жъ то глыбокихъ драмъ тайлы въ собі не разъ ти сорокати паперови лахманы!

Скільки праці, слизъ и грызоты невидимо плыло по-за
нымы! Ось довгый та вузький пасъ огнисто-червоний,
здається, выгукє на все горло: „Горилка здешевила!
Де? у Вильгельма Адама!“ А тамъ зновъ у кутку
майже пидъ рывною смирно тулється надряпане на
чвертци паперу невинною жиночою рукою: „Stancia
Kontem żaraż do vynaјencia“. И думка Целина, втомлена
довгою вандривкою въ однимъ напрямѣ, зи свижою
сылою летыть куды инде, на вбоге пиддашся або въ
темни сутерены, де якась бидна прачка або послугачка
щоденною важкою працею здобуває собі шматокъ чор-
ного хлиба, мусыть чыслытыся зъ кожнымъ крейцаремъ,
зъ кожною латочкою, а теперъ наразъ за прыходомъ
гарячої поры, колы панство починое розйизджатыся
на ваканціи або до купеливъ, бачыть недоборы въ сво-
имъ бюджети и бажає надолужыты доткльву страту
бодай жертвою зъ власного спокою и власной выгоды,
вынанаты половины своей малои, тихой комирчыны, и
тремтючы непевно, зъ молитвою на устахъ чекає день
по дневи, „кого то йй панъ Бигъ прышле“.

Але наразъ думка Цели урвалася, замерла, мовъ
громомъ прыбыта птыця падає середъ льоту. Ии шы-
роко раскрыти очи недвижно зупынылыся на посмер-
тній оповистци, що, бачылось, скакала передъ нею
своими грубыми, чорными литерами, якимъ тисно й
невыгідно було въ шырокій, чорній обвидци! На устахъ
Целины замеръ окрыкъ здывовання та перестраху.

„Ольга Невирська, ц. к. манипулянтка почтова, по
короткій але тяжкій недужи вмерла сьогодни рано въ

двадцятій весни жыття. Похоронъ видбудеться 15 сього мисяця. Безутишна въ жалю маты запрошує всіхъ кривныхъ и знайомихъ на сей сумный обрядъ“.

Целя вдруге й втретє перечитувала ти слова, що мовъ градови зерна падали на їи серце, не в'яжучись ни въ яку живу цилисть, ни въ яке яснє виображення. Ольга Невирська, їи найлипша прыателька, по короткій але тяжкій недужи... що се значыться? Адже жъ Ольга позавчора ще була на служби, здоровисенька, хочъ сумна й задумана якъ звичайно! Коли Целя прийшла, щобъ переняты видъ неи свою чергову службу, Ольга кинулась їй на шыю й почала цилуваты їи, сміючысь голосно. А коли Целя запытала їи, чого такъ тишыться, видповіла, що дистала видъ дирекції видпустку й выйиде на село на цилыхъ два тыждни. — „Ахъ, яка я... буду... шаслыва! А ты, бидна Целинко, останешся тутъ! Навидуйся часомъ до моеи мамы, добре?“ И слёзы закрутылыся въ їи прекрасныхъ оченятахъ и зновъ вона почала стыскаты й цилуваты Целину, ажъ пани Грозицька острымъ тономъ нагадала имъ обомъ, що тутъ урядове бюро, а не пенсіонатъ. То було ще позавчора о-пивдни, а ныни? Ныни Ольга вмерла!

— Боже коханий! Що се їй сталося? Що се може значыты?—скрыкнула Целя, и немовъ не довирияючи власнымъ очамъ, усе ще вдывлювалася въ оповистку. Але оповистка не давала ніякои видповиди на їи пытання и своею мертвою, трупячою фізіономією повторяла все одно й те саме.

— „Безутишна въ жалю маты“,—въ нестями повто-
ряла Целя, все ще не можучы дійты до ладу зъ своїмы
думками.—Бидна маты! Що вона теперь почне!...

И въ ии уяви мовъ жива стала Ольжина маты,
добра, надзвычайно рухлива та прывитна жинка, вже
не молода, зъ прыемными обрысамы лица, на якимъ
заховалыся ще слиды колышньої красы, а довгий вѣкъ
выпсавъ свидоцтво працьовытого, для другихъ посвя-
ченого жыття, не закаламученого никола жадными
сумнивами, внутрѣшнимъ раздвоеннямъ, ани грызотою
совисты. Не зважаючи на зморщкы й сыве волосся,
лице тои жинкы завсигды додавало Цели якоись вид-
рады, свижосты й сылы, скильки разивъ, видвидуючы
Ольгу, мала нагоду пробуты килька годынъ въ ии то-
варыстви.

— Побигты бъ до неи! Потѣшиты стареньку, роспы-
таты, що таке сталося!—мыгнула думка въ Целининій
голови, й вона выпросталась и пиднесла чоло, нена-
че бъ почуття товарыського й чысто людського обо-
в'язку видразу подвоило ии сылы й зробыло ладъ въ
ии розбурханій души.

Але тіеи жъ хвыли зъ ратуша розлигся голосъ
дзвона, що власне бивъ другу годину.

— Мій Боже! Не часъ уже! Служба проволоки не
терпытъ!—въ роспуци скрыкнула Целя й поспѣшнымъ
крокомъ подалась до почты, боячысь, щобъ и такъ уже
не зустрѣли ии понури погляды та закыды пунктуаль-
ной, якъ машина, пани Грозицькой, що певно вже
добрыхъ десять хвылынъ сыдыть коло свойого бюрка.

— Отъ нещастя!—проказувала Целя цилу дорогу.— Бидна, бидна Ольга! Нещасна маты! И що тамъ таке сталося? Адже жъ Ольга була здорова, хочъ останними часами дуже якось помарнила. Боже мій, Боже, ось яке то воно наше жыття!

И поспишнымъ крокомъ увійшла въ браму поштового будынку, а видтакъ звернула заразъ на-ливо до канцеляріи, де надавано рекомендовани й видбирано лысты *poste restante*. Пры сыхъ останнихъ була іи служба.

VI.

Пани Грозицька справди сыдила вже на своимъ мисци и зъ звычайнымъ своимъ понурымъ выглядомъ приймала лысты рекомендовани. То була жинка поверхъ 35 литъ, зъ сывоватымъ волоссямъ, зъ подовгастымъ и жовтымъ мовъ пергаминъ лыцемъ, зъ полынялымы очыма и тонкымы безкровнымы губамы. Вона була вдовою по якимось збанкротованимъ купци и зъ своего скупенького почтового зарібку мусила виховуваты трое дрибныхъ дитей. Тымъ то й не дыво, що вгыналася пидъ тягаромъ грызоты и працы не такъ бюровои, якъ своеи хатньої, и що тягаръ той выгасывъ у іи серци всяку искру веселосты й радисного погляду на свить. Пунктуальна що до своихъ власныхъ обов'язкивъ, яки, не вважаючи на всю свою ваготу, były для неї майже едыною дошкою рятунку по рострощенню іи жыттьового корабля, вона була та-

кожъ не меншъ строгою й рыгорыстычною до другихъ. Працюючи пидъ їи холоднымъ, чысто бюрократычнымъ поглядомъ, Целя подвійно чула тягаръ и видповидальнисть своєї службы. Пани Грозицька хочъ и просыдила повныхъ десять литъ на тимъ крисли пры бюри лыстивъ рекомендованыхъ, та не була ще ничымъ бильше, якъ тилькы такожъ манипулянткою й на жадну выщу рангу не мала надїи, не хочачы рушаты зи Львова на провинцію; але все жъ такы сылою свого старшого вику й давнишои службы займала въ бюри певне начальне становыще. Роблячы, що до неї належало, вона проте знала й бачыла усе, що робылы други въ бюри. Найменше занедбання товарышки, невынний жартъ, трохи голоснишый усмихъ або жывишый рухъ—усе те зустричалося зъ їи картаючымъ поглядомъ або словомъ. Була немовъ бы сумлиннямъ бюро, холодною й нелыцепрыятною душею тої машины, що звильна й систематычно высала молодистъ, жвавистъ и свижистъ у жинокъ, що тутъ працювалы.

Та сьогодни пани Грозицька, хочъ мала свїй звычайный понурий выгядъ, не картала Цели за хвылеве опизнення, а навить корыстуючы зъ того, що ниhto зъ лыстами не прыходывъ до бюро, распочала зъ Целею розмову, закымъ та встыгла роздягнутыся.

— А чулы вже пани про нещасну Ольгу?

— Боже мій!—скрыкнула Целя,—що се таке зъ нею сталося? Власне тилькы що я побачыла оповистку на мури, що вона вмерла.

— Такъ, значить, пани ще ничего бильше не чулы?

— Ничогисинько! Швыдше була бѣ сподивалася грому зъ ясного неба.

— А я се вже давно знала, що та дивчына недобре скинчыть,—сказала пани Грозицька, кываючы головою.

— Пани знали? Моя золота пани, що пани знали?—скрыкнула Целя й не знаты чого тремтила усимъ тиломъ.

— Прошу пани, йй зовсимъ що инше въ голови було, а не служба. Все, що тилькы зробыть, треба було за нею переглядаты й поправляты. Очевидно робыла, зовсимъ про що инше думаючы. Покаравъ ии Богъ за мои нични годыны, що я просыдила, контролюючы й поправляючы ии помылкы.

Морозъ перейшовъ Цели по тилу пры тыхъ словахъ. Ся неблаганна службыстистъ навить передъ лыцемъ смерты мала въ соби щось нежиноче, навить нелюдське, а проте була зовсимъ зрозумилъ. Служба почтова бильше може, нижъ яка-небудь друга, кримъ зализнычой, вымагае острои пунктуальности й увагы, зверненои на кожну найменшу дрибныцю, ще й до того якъ найбільшого поспиху. Одно колысце, що обертається меншъ регулярно, меншъ докладно й повильнише, нижъ други, псуе вже гармонію цилои машины. Праця тутъ збирна, тожъ помылкы одыныць стаються помылкамы цилого бюро. Звидсы выныкае потреба повсякчасной, безупынной взаимной котроли, повсякчасного уважного слидкування не тилькы за власною часткою работы, але за всимъ тымъ, що загаломъ робыться въ бюро.

Целя замовкла и сквапно почала роздягаться, ховаючи пальто и капелюхъ у скарбовій шафи, умысно зладжений для дамъ. Видтакъ мовчки сила за своимъ бюрокомъ, въ настрои подвійно прыгнобленимъ—разъ несподиваною новою про смерть прыятелькы, а по друге закъдомъ пани Грозицькой, кыненымъ на її свижу могылу. Бюрко завалене було цилою купою лыстивъ *poste restante*, що ихъ Целя повинна була якъ найшвидше розсортуваты—осибно звычайни, а осибно рекомендовани, а видтакъ упорядкуваты поазбучно й поукладаты въ осибныхъ перескрынкахъ шафы. Не менше такожъ треба було вважаты на осибни полицкы постійныхъ абонентивъ, яки платять певну суму рично за те, щобы въ експедыції почтовій маты осибне мисце для лыстивъ и посылокъ, що на ихъ адресу надходять.

Робота ся, утяжлыва и скомпликована черезъ свою формалистыку та рижни дрибныци, на яки треба вважаты, зовсимъ не така маловажна, якъ бы се могло здаватися. Сортуючы лысты, Целя прыгадала соби фактъ изъ першыхъ тыжнивъ своєї бюрової службы. Въ поспиху й замишаныни вона кынула була оденъ лысть *poste restante*, позначений буквама А. Z, замість до скрынькы А—въ протывный кутокъ шафы, до скрынькы Z. Того самого дня прыходять якийсь молодой чоловікъ и пытає про лысть А. Z. Переглянувши вси лысты въ скрыньци А, Целя видповіла, що лысту такого нема. На другой день прыходять зновъ той самый чоловікъ зъ лыцемъ затривоженымъ и змученымъ и зновъ пытає про лысть пидъ тою же адресою. Лысту

нема. Молодой чоловікъ ставъ мовъ остовпилый коло кгратокъ и не рушався зъ мисця.

— Прошу пани ще разъ передывытыся,—сказавъ винъ тремтячимъ, але покирнымъ голосомъ.—Лысть той повиненъ буты.

Целя ще разъ переглянула скрынку, лысту А. Z. не було.

— Може прыйде зъ найблыжчою експедыцією,—сказала вона, абы позбутыся упертого.

— А колы жъ прыходыть найблыжча експедыція?—запытавъ той.

— За годину.

— За годину? Добре, прыйду за годину.

И видвернувшись, винъ стоявъ ище хвylie мовъ остовпилый, шепочучы:

— То не може буты! То не може буты, щобъ навить не видпысавъ! Ще годину перечекаю.—И выйшовъ, не перестаючы розмовляты самъ изъ собою.

Пунктуально за годину винъ вернувся. Лице його, худе й пожовкле, за сю годину майже позеленило. Вьдно було, що за сей часъ винъ страшенно перемучьвся. Мовчки ставъ винъ коло деревляныхъ кгратокъ, влипывши свои вельки, несказано сумовыти очи въ Целиныне лице, немовъ бы видъ неи чекавъ осуду, що мавъ ришыты, чы жыты йому чы не жыты.

— Прошу пана, лысту пидъ адресою А. Z. нема,—сказала Целя зъ урядовою повагою.

— Нема! — скрыкнувъ молодой чоловікъ голосомъ повнымъ роспуку.—Чы направду нема?

— Що жъ то я буду пана ошукуваты?—буркнула йому зъ досадою Целя.

— Нехай пани не гнивається,—сказавъ молодой чоловікъ благальнымъ голосомъ.—Я маю видомість, що лысть мусить бути. А лысть той для мене дуже важный. Лысть той, прошу пани, ришає про цилу мою будущыну, про мое жыття... або смерть.

— Що жъ я на те пану пораджу, колы того лысту нема!

Молодой чоловікъ поблидъ ище дужче и стоявъ на мисци, мицно прытыснувши чоло до деревляныхъ кгратокъ. Але саме тоди пани Грозицька, не вважаючи на сылу власной праці, встала зъ свого крисла пидійшла до Цели й шепнула їй:

— А нехай-но пани загляне до скрынъки Z.

Целя выдывылася на неи напивъ зъ зачудуваннямъ, напивъ зъ видтинкомъ закъду, але проте мовчки, зъ досадою выхопыла вси лысты, зложени въ скрынъци Z. Першый, що впавъ їй у очи, бувъ лысть пидъ адресою А. Z, наданый въ Пидволочыскахъ, такъ якъ казавъ молодой чоловікъ,—значить, безъ найменшого сумниву той самый, про який винъ такъ нетерпливо допытувався. Целя поблидла и ледве чутнымъ голосомъ сказала:

— Є лысть для пана.

— Є?—скрыкнувъ молодой чоловікъ коло кгратокъ и за тымъ словомъ упавъ на землю, мовъ нежывый.

Целя до смерты не забуде того довгого-довгого погляду, якимъ оглянувъ їи молодой чоловікъ, колы

його обрызкали водою й винъ, прыйшовшы до пам'яты, пиднявся на ноги,—не забуде й тыхъ сливъ, яки винъ прошепотивъ своїмы безкровными устами.

— Дякуйте, пани, Богу й отсій пани!—прошепотивъ винъ.—Вы могли ныни статися убійцею!

Якый глибокий жаль, сердечный закъдъ и заразомъ яка радисна надія виявлялися въ його очахъ, голоси й цилій подоби, колы винъ, держачы въ руци фатального лыста, усе ще не твердымъ крокомъ виходывъ изъ бюро! Целя, зворушена до глыбыны, вызырнула за нымъ у викно. Винъ ишовъ звильна, хыткымы крокамы, мовъ п'яный або прыголомшениый важкымъ ударомъ, и все ще не осмилюався распечататы лыста. Вкинци винъ щезъ на скрути вулицы. Видъ того часу Целя николы вже бильше його не бачыла, ани не могла довидатися про змистъ того лысту. Та все-таки була се перша й дуже досадна лекція терпелывосты и старанности въ дрибныцяхъ, яку дала їй почтова служба.

Сьогонди мывоволи прыгадалась ся прыгода Цели, колы вона сортувала лысты,—найбильше пидъ впливомъ закъдивъ пани Грозицькои проты їи помершои прыятелькы. Целя чула, шо закъды ти по часты влучають и въ неи саму, и працювала зъ подвоенымъ завзяттямъ, наморщывшы чоло такъ само, якъ и пани Грозицька. Килька разивъ перерывалы їи роботу люде, шо прыходды по лысты. Обслуговувала ихъ мовчыкы, поспишно и терпливо и заразы же сидала зновъ коло свого бюрока.

Наразъ пидъ руки їй попався лысть, адресованный на їи им'я. Перервавъ винъ їи монотонну роботу, здывувавъ їи зъ першого разу й выдавсь чымось похожимъ на той каминець, який злослыва рука вложыть мижъ зубы машины, щобъ на хвилью загальмувати їи рухъ, або попсувати його регулярність. Але колы другый разъ уважнише на нього глянула, переконалася, що адреса пысана була рукою Стоколосы. Целя осталася спокійною, майже зовсимъ байдужою. Видложывшы лыста на бикъ, а сама кинчала сортування й розмищування лыстивъ по видповіднымъ перескрынкамъ великои шафы експедыційной.

Наразъ пани Грозицька, корыстуючы зъ хвильового браку публики въ бюри, зновъ перервала мовчанку, не перестаючы тымъ часомъ працювати похылена надъ великою кныгою.

— И уявить собі, пани, панна Ольга отруилася!

— Що? отруилася?—скрыкнула Целя перелякано.—
Що пани мовыть? То не може бути!

— Але же тому правда. Оповидавъ мени офіціяль Вымазаль, що живе тутъ же поручъ изъ нмы. Сьогодни вдосвита, десь такъ коло четвертой годины, почувла маты въ Ольжынїй комирци якись зойкы та стогнання. Схопылася зъ постели, засвитыла, прыбигае до дочки, а дочка в'ється на лижку зъ болю. Пытається їи: „Що тобі, Олечко?“—Ничого, мамо!—„А чого жъ крычышь? Може болыть що у тебе?“—Ни, мамо.—А тутъ ажъ зубы закусое, щобъ не крычаты, ажъ посынила! А тутъ щось нею ажъ кыдае судорожно, пальци

мнуть и крутятъ подушку, пина зъ рота выступає... „Бійся Бога, Олечко,—крычыть маты,—що тоби таке? Може по ликаря послаты?“—Ни, мамо, не треба, йдить спаты, се мыне!—Але маты вже їи не слухала. Заразъ избудыла пана Вымазая и послала його по доктора. Та поky сей найшовъ ликаря, поky прививъ його на мисце, мынула добра годына. Рятуюнокъ бувъ уже запизный, а поky мынула ще одна годына, Ольга сконала.

Целя слухала тыхъ сливъ зворушена, прыголомшена.

— Але жъ бійтеся Бога, пани моя,—скрыкнула вона,—чы направду отруилася?

— Нема найменшого сумниву. Ликарь пизнавъ се за першымъ оглядомъ. А тилькы не мигъ дійты, що се за отрута: якихъ ликовъ їй не дававъ—не помагали. Здається, що зажыла отруту ще десь коло пивночи й килька годынъ мучылася мовчы, щобъ не збудыты матери. Ажъ колы наслідкы выявылыся цилковыто й рятуюнокъ бувъ майже неможливый...

— Мій Боже! Мій Боже!—скрыкнула Целя, ломаючы руки.—Але жъ то муки! Бидна Оля! Та що жъ могло попхнуты їи до такого распучного кроку?

— Лехкомысність, прошу пани,—суворо и ришучо видповила пани Грозицька.

Целя выдывылася на неи допытлывымъ поглядомъ.

— Заразъ по їи смерти,—говорила дали пани Грозицька, прытышуючы трохи голосъ,—ликарь сконстаувавъ, що смерть узяла не одну жертву але дви...

— О Боже!—скрыкнула Целя.

— Такъ, такъ! А панъ Вымазаль, якъ ихъ сусидъ, здавна знавъ про зносыны Ольги зъ якымось академыкомъ, що мабуть мавъ зъ нею женытыся, але передъ пиврокомъ подався на судову службу до Боснії. Здається, що тутъ и треба шукаты ключа до цілои сеи исторіи...

Целя сыдила мовъ нежыва. Пробудыло їи зъ остовпиння ажъ питання якоись панночки, нибы швачкы, нибы панны склеповои:

— Прошу пани, чы нема для мене лысту пидъ адресою „Каролина Пташокъ?“

Целя машынально вынайшла лыстъ адресованый чоловичою невправною рукою, подала його зрадилій панночки и знову сила, сылкуючысь даты ладъ своимъ думкамъ. Але пани Грозицька не выстриляла ще всего засобу своихъ набоивъ.

— Й уявить собі, пани, заразъ ликаръ довивъ властямъ и прыбула комисія судово-ликарьска. Група взялы до трупарни, де сьогодни мусять його секціонуваты, а судъ зарядывъ слидство, видкы й яку мала отруту. И що жъ показалося? Бидолашна властвво не хотила видбираты собі жыття. Хотила тилькы, знаєте пани,— тутъ Грозицька пидійшла до Цели й шепнула їй до уха килька сливъ, видъ якихъ лыце Целине облылося спершу густымъ рум'янцемъ, але заразъ же поблидло, якъ полотно,—бо боялася стратыты службу на почти й зашкодыты другимъ жинкамъ, що дистають публичну службу. Ну, що вы на се скажете?... Такъ дословни-синько вона й напысала на карточци, колы маты десь

на хвилью видвернулася, за килька хвылынъ передъ приходомъ доктора. Що жъ робить? Вышукала собі десь якусь бабу зъ гиръ, що обияла їй за килька rynськыхъ зварыты якогось зилля, яке мало зарадыты всьому лыхови. Отже не знаты, чы то баба кепського зилля наварыла, чы може бидна Ольга зажыла його бильше, нижъ було потрібно,—досыть, що замистъ затерты слиды своеи лехкомысности, сама черезъ неи головою наложила!

— Страшно! Страшно подуматы!—шепотила Целя, а їи жыва уява пидхоплювала кожне слово Грозицької й перетворювала його въ живи картыны, страшенно выразни й плястычни. Вона бачыла Ольгу, яка кримъ своихъ прегарныхъ очей зовсимъ не видзначалася вродою, на таемныхъ сходинахъ зъ улюбленимъ; уявляла собі, якъ спонукана своимъ гарячимъ темпераментомъ и його пестошамы та намовами вона на хвилью тратыть зъ очей граныцю, черезъ яку пануючий суспильный порядокъ не дозволяє переходыты безкарно... Але найжывише, ажъ до почуття физычного болю вона уявляла собі їи муки, колы розбылася надія на скору напрату зробленои помылкы, колы улюбленный зрадывъ їи, а ривночасно звильна але зъ неохыбною певнистю позначалася наслидкы хвильового забуття... Теперъ тилькы почала Целя розумиты цилый душевный станъ своеи прыятелькы останними часамы, їи вичну задуму та смутокъ тои невгомонной перше щебетушкы; части й нагли змины въ їи гумори, незрозумилу дражливость, безпрычynови скокы видъ смиху до слизъ або

напады дывныхъ якыхось мрій, якыхъ давнише у нея не бывало. Сльозы сыломиць тыслыся до очей Цели й душилы ии въ горли, колы нагадала, якъ часто Ольга, особлыво въ остатнихъ дняхъ, засившы зъ нею десь у куточку, пошепки, швыдко, зъ перерыванымъ вид-дыхомъ малювала передъ нею щастя материнства, якого не зазнала й яке прыбирала въ найчудовниши квити своеи уявы. „Ахъ Боже!—говорила вона—маты такє маленьке-маленьке дытяточко, знаты, що воно мое, могты його пестыты й тулыты до себе—що за щастя! Неба не хочу, тилькы оденъ день такого щастя! Бачыты, якъ воно, манюсиньке, трипочеться, якъ простягає до тебе пухленьки, кругленьки рученята, якъ усмихається рожевими усточкамы, якъ прыляже до твоихъ грудей цилымъ своимъ дрибненькымъ тильцемъ и чуты, що воно твое, частына тебе самои—охъ, Целинко! тилькы день, тилькы годыну такого щастя, а потимъ я готова вмерты въ найстрашнишыхъ мукахъ!“ И яка жъ страшенна мука, яке пекло мусило клубытыся въ души тои нещасной, колы такъ чуючы й такъ думаючы, зважылася пидняты руку на ту живу истоту въ власному лони!...

Целя схопылася и почала живо ходыты по бюри, сылувалася прогнаты видъ себе ти жахлыви картыны, що вгрызались въ ии мозокъ и морозылы кровь у жылахъ. Але розгарячкована уява не хотила втишытыся, высновувала все нови й нови картыны, брала ихъ пидъ микроскопъ и ставыла передъ очыма Целинымы неблаганною плястыкою. Цила скала могучыхъ и болючыхъ

зворушень, видъ першого кроку, який зробила Ольга, щобъ видшукаты фатальну бабу, ажъ до зажиття отруты, цила та страшенна драма, повна внутришньої боротьбы, зневагъ, тривогъ, роспуки та порывивъ безкрайньої чюлосты,—стала їй передъ очыма. Адже жъ та дивчына, яку формалистычни й бюрократычни души назвуть нечесною та лехкодушною, саме тоди, колы йшла така страшенна боротьба въ їи души, могла працюваты въ бюри зъ спокійнымъ виглядомъ, могла чемно й терпливо обслуговуваты публику, вдаваты зъ себе веселу посередъ веселыхъ товаришокъ и ани словомъ ни передъ кымъ у свити не виявыты своєї муки! Ще бильше,—власне для того, щобъ своимъ упадкомъ не скомпромитуваты товаришокъ, вона зважылася на злочынство. Целя почула правдыый перестрахъ передъ тихымъ геройствомъ тої дивчыны. Їи помылка, яку хотила направыты злочынствомъ, циле те фатальне колесо видъ першого зла, що тягне за собою инши, покы не пожре всеї души, всеї истоты людської—цила та безодня щезла з-передъ очей Цели. Въ каламутныхъ їи хвыляхъ вона бачыла тилькы одно—нешасну жертву, зъ серцемъ, прободенымъ симома мечамы, бачыла вельку любовъ и ще бильше терпиння, за яке простыты можна й найтяжчи провыны.

И ясно стали їй передъ очыма вси моменты остатнього акту страшної драмы. Все повинно було видбутися тихо-тихо, щобъ ниhto, а особливо улюблена маты ни про що не знала. Пидъ погрозою страхивъ на пивъ дійсныхъ, а на пивъ фантастычныхъ, розду-

тыхъ уявою до велетенської миры, нещасна дивчына выпыла прыпысану порцію видвару. Може буты, що сільська ликарка дала їй килька порцій и казала пыты въ значнишимъ протязи часу. Але колы въ организми почула перши наслідкы видвару, колы у неї передь очыма живо стала цила вельчъ, цила люта непрыроднисть зробленого злочинства, колы подумала, що вси її надїи на матерынську роскишъ въ тїй хвыли згнулуы безъ повороту, а зъ нымы разомъ згнуувъ навикы й супокій її совисты и всяка можнисть правды-вои радости та щасливого жыття—тоди наразъ захмарывся весь горызонть її розуму, обхопыла її бездонна питьма й роспука, и пидъ її впливомъ нещасна однимъ духомъ выпыла весь видваръ, воліючи видразу скинчыты все.

— Страшно! Страшно подуматы! — шепотила Целя спеченымы устами. Въ голови її мишалося. Чула якийсь нестерпный тягаръ на серци, що давивъ и душивъ її. Ажъ сльозы, яки по хвыли поплылся рясно, прынесли їй полекшу. На щастя була се година, колы до бюро найменше приходило публики. Целя сила въ куточку за дверыма й тихо плакала, часъ видъ часу тилькы обтыраючи сльозы й выходячы зъ своєї крыйивкы, щобъ обслужыты нетерпывыхъ гостей, яки тупотили ногами край крратокъ.

Въ сльозахъ распывалысь оstri стрилы болю, лекшымъ робывся тягаръ, що прыдавлювавъ її груди. Вона почувала тилькы вельке мылосердя до всихъ, що страждають навить за-для власной провyny, глыбокій

жаль надъ загальнымъ горемъ людського жыття. Вона постановыла собі якъ найчастіше навидуватыся до горемъ прибытои Ольжиной матери й потишаты та разважаты її. А що найдывнише, въ її чистій, дивочій уяви образъ прыятелькы, що упала й нибы ганьбою покрылася, зовсимъ черезъ те не змаливъ и не заплямвся. Навпаки, Целя почувала до неи незвычайну нижність и пошану, якъ до мученицы.

VII.

— И що таке вси мои дрибни, дытнячи терпиння, знеохоты й розчаровання въ поривнанни до сеи страшенной трагедіи!—подумала Целя, обтыраючы сльозы та зновъ засидаючы до свого бюрка, куды клыкала її нова купа лыстивъ, прынесеныхъ зъ головної почтовой експедыції. Вона кынулася до праці, щобъ заспокоитысь по дизнаныхъ зворушенняхъ. Ажъ колы скинчыла сю працю, кынула окомъ на лысть Стоколосы, що лежавъ тутъ же пидъ її рукою й доси не бувъ распечатаный. Сымъ разомъ одначе душа її, зворушена до глыбыны, далека була видъ усякихъ насмихивъ та погорды. Серце її повне було спивчуття навить до горя того бидного, упослидженого (якъ їй здавалося) безумця. Розризала коверту й почала чытаты.

„Ваша правда, пани, цилковыта правда!—пысавъ їй Стоколоса. — Треба було ажъ нынишньої досадной науки, яку Вы, пани, дали мени, може й безъ повзятого напередъ намиру, щобъ раскрыты мени очи на

цилу ненатуральність моїх відносин до Васъ. Бо й справди, чого жъ я можу досягнути своєю безглуздою влазливистю? Вы, пани, не любите мене, не хочете й знати про мене, і були на стільки щирі, що дали-сте мені визнати се зовсімъ недвозначно. Спасибі Вамъ за се! І Богу дякувати, що такъ воно сталося. Тільки сьогодні, підъ впливомъ острого болю, я заглянувъ глибше въ себе самого, въ саму природу мого чуття, й визнавъ, що ми не сотворені одно для одного, що коли бъ навіть Вы, пани, зъ такою чимшою причиною згодилися бути моєю, то се було бъ може для Васъ і для мене найбільшимъ нещастямъ. Такъ, панно Целино, кохання моє справди таке, що затроило бъ Вамъ життя. Гаряче, пристрастне й заздрисне кохання чоловіка зъ великимъ засобомъ фантазії, гарячої крові й самолюбства,—чоловіка, якому доля въ дотеперішнімъ житті поскупилася на все, що можна назвати взаємністю й особистимъ щастямъ,—таке кохання не знайшло бъ відповіднихъ межъ і швидко перемилося бъ въ шпига, въ скупаря, въ сторожа тюремного і тирана. Я тремчу відъ самої думки про ті консеквенції, до якихъ воно могло бъ мене допровадити, про той безъ краю довгий рядъ дурниць та неактивів, які я змігъ би вчинити зъ любові до Васъ; про ті муки, які завдавало бъ мені раз-у-разъ те переконання, що Вы мене не любите, не можете любити, що мною гордуєте, що мною брідетесь... а напередъ знаю, що такого переконання Вы не могли бъ мені вибити зъ голови ніякими запевненнями, ніякими

присягамы. Морозъ по мени пробігає видъ самой думкы про ту безодню, въ яку я готовъ бувъ кинутись, колы бъ оденъ рухъ Вашои руки не бувъ зупынивъ мене въ саму пору. Такъ спасыби же Вамъ, дорога пани, стократъ спасыби за ту хвылыну болю, яка заразомъ пробудыла въ мени моральну сылу й повернула мене до свідомосты мого обов'язку!“

Целя читала той лысть, и зачудовання їи де дали, все зростало. Те, що вона подерла й выкынула лыста Стоколосы, выдалось їй чымось такимъ далекымъ, такимъ чужымъ до їи теперишнього настрою, немовъ бы мижъ тымъ фактомъ и теперишньою хвылею пройшлы довги роки. Тымъ то незрозумилымъ выдався їй зъ початку той тонъ въ лысти Стоколосы, и то якъ-разъ у хвыли, колы вона въ наслідокъ якоисъ дивной асоціяції идей готова була далеко прыхыльнише слухаты його сливъ, нижъ доси. Хвылю вона думала, що весь той вступъ—то тилькы выкрутъ закоханого чоловіка, фраза, вымирена на те, щобъ выкыкаты ефектъ. Тымъ то вона поспышыла обернуты картку, щобъ дочытаты другу сторону, надіючысь найты тамъ звычайне прохання—выдпысаты хочъ бы килька сливъ, дозвольты бачытыся зъ нею або що-небудъ инше въ тимъ роди. Тымъ часомъ кинєць лысту бувъ короткий и зовсимъ сухой.

„Видъ ныни не буду вже Вамъ, пани, докучаты своимъ выдомъ. Власне вертаюсь видъ нотаря, де я пидпысавъ контрактъ на продажу своей маєтности, про яку я такъ часто марывъ, що станеться гниздомъ

мого щастя й тихымъ пристановищемъ по буряхъ життя. Нехай иде въ чужи руки! А я ще сьогодні зъ полудня вийижджаю зи Львова й надіюсь, що не швидко вернусь до нього“.

Пидпысь автора—и ничего бильше, ани слова, куды вийижджає. Ніякого прохання, ніякого бажання—ничогисинько.

— Ну, сей швидко ришывся и, якъ видно, зовсимъ безповоротно,—шепотила Целя.—Я й не думала, щобъ у нього найшлося стильки сылы воли.

И зитхнула. Хочъ до Стоколосы було ій зовсимъ байдуже, то все-таки въ іи серци на хвилью пробудылося гирке почуття жалю й розчаровання, таке саме, яке проймало іи колысь, колы ще була малою дивчиною й пидъ доглядомъ коханои матери гуляла по луци, гоняючысь за метельками. И кожного разу, колы одна изъ тыхъ летючихъ квиточокъ була вже зовсимъ близько іи рученятъ и вона зъ раскрытымы усточками й вытрищенымы, блискучымы оченятамы помаленьку пидкрадалась до нього, ажъ помы наразъ сполоханий метелькъ не фуркне свавильнымы выкрутасамы высоко вгору й не шезне зъ іи очей,—мала Целинка морщыла бривкы и зъ загниванымъ лычкомъ крычала за нымъ: „Недобрый! Не потребуу тебе!“ Але теперь часы зминылысь, и Целя не думала гниватися на метелька, який полетивъ въ недосягли просторы.

— Що жъ, може воно такъ липше! Може справди його правда,—думала вона, вдывлюючысь въ судорожно

покривлени й неривни, але выразни литеры пысьма Се-
міона Стоколосы.

Вона прыгадала собі, що кінець кінцемъ и сама
майже те саме думала сьгодні рано, що й винъ пише.
Але скільки жъ глыбше й шырше глядила вона те-
перь на се дило! Якымъ милкымъ выдавався їй їи влас-
ный ранишній судъ! Якымъ софистычнымъ й вымуше-
нымъ учынокъ Стоколосы!

— Ни, ни, ни! Неправда се, все неправда, що винъ
попысавъ!—скрыкнула Целя майже въ голосъ, такъ
що ажъ пани Грозицька обернулася и змирыла їи су-
ворымъ, допытлывымъ поглядомъ.—До такого переко-
нання, якъ винъ отсе пише, винъ не мигъ дійты!—
снувалось дали пасмо їи думокъ,—а колы вмовывъ
його въ себе, то тилькы по неволи, щобъ замаскуваты
передъ самымъ собою свій встыдъ и свое упокорення!
„Я не повирывъ бы николы, що вы мене любите“...
Дурню, дурню! Одного погляду, одного стыску руки
видъ жинкы, що справди любить, досыть, щобъ на-
повныты тебе тою вирую! „Я замучывъ бы Васъ своимъ
коханнямъ!“... Целя всмихнулася напивъ жалисно, на-
пивъ задьорлыво.—Ну, рада бъ я бачыты, якъ бы ты
доказавъ сеи штуку! „Любовъ моя переминылась бы
въ тирана“... И се пише чоловикъ, який—голову даю
за се!—за крыхитку выявленои до його любовы почу-
вався бъ до обов'язку буты вячнымъ увесь свій викъ!
Бидный идеалистъ! Винъ не знае, що покы тираномъ
е любовъ и ничего иного, поты тиранія та не може

буты нещастямъ ани зломъ, и ніяка жинка чыста, любляча й розумна такой тираніи ніколы не злякається!

Оттакъ думка іи перечылася зъ лыстомъ Стоколосы, зовсимъ не дбаючы про те, що ще сьгодні рано перечылася й доводиыла зовсимъ протывне. Але швыдко службови обов'язкы перервалы той хидъ думокъ, а колы по хвыли Целя зновъ сила и глянула на лысть, то тилькы шепнула:

— Що жъ нехай и такъ буде! Кинець, то й кинець! Шаслывои дороги, пане Стоколосо!

Видтакъ зложыла лыста, всунула його до коверты и сховала до кишени. Сього лысту рваты й выкыдаты за викно не думала.

VIII.

По-надъ мурамы миста перейшла буря, коротка, напрасна, литня. Загремило килька разивъ, густый, великый дощъ лывъ зъ десять хвылынъ, а за пивъ годныны зновъ выяснилось. Вулицы булы скроплени, курява змыта, повітря свиже та пахуче, о скільки на се дозволяла Полтва зъ доплывамы. Целя въ своимъ бюри майже не запырмытила сеи маленькои революції въ прыроди; въ іи души кыдалысь и бурхалы далеко сильниши вражиння.

Ажъ надъ вечиръ видитхнула трохы. Публика въ сю пору перестаетъ вже натовпомъ прыходыты до бюро; часомъ тилькы який запизненный гистъ сюды загляне.

Цели стала коло видчыненого викна й дыхала холоднымъ, бурею освиженнымъ повитрямъ. Передъ ии очыма проходили по обохъ тротуарахъ безконечни ряды гарно вбранныхъ людей, що вийшли на вечирній прохидъ; то-рохтили фіякры й повозы, луналы окрыкы перекупщивъ, що продавали вчасни вышни й морели,—звильна и безъ перервы клекотило миське жыття.

И думка Целина, змучена всымъ пережытымъ сьогодни, спочыла. Въ ии голови настала тыша, одна зъ тыхъ благословенныхъ паузъ, яки настають часамы тилькы въ молодимъ, здоровимъ розуми, що не стратывъ ище здатности видроджуватыся зъ власныхъ джерелъ, а въ хвыляхъ утомы, мовъ суха губка, раскрыває тысячи поривъ та очей и всысае нымы нови вражиння, всысае цилый безмиръ околышнього свиту, красы природы и людського жыття, щобъ, насытившыся тымъ рижнобарвнымъ матеріяломъ, распочаты видтакъ нову працю въ спокійнишимъ темпи и зъ новою сылою. На хвылю Целя забула про все, що пережыла недавно, була тилькы губкою, що всысае въ себе нови вражиння, чула себе такъ, якъ ныни рано, тилькы живою истотою, яка бачыть, чуетъ й почуває,—ничымъ бильше. Злавалось ій, що вона гнучка, хытка тростына, яка стоить по колина въ води пры берези быстрой рикы. Звильна хытається тростына, колысана лехкою хвылею, стыха шелестыть, вторуючы своимъ посестрамъ, и задумливо дывыть на могучи байдакы, сухе галуззя, дыки птахы та людськи трупы, що плывуть тутъ же поузъ неи на каламутныхъ хвыляхъ. Куды плывуть и по що? Хто бъ

тамъ допытувавъ! А хто знає, може въ найблизшій хвили одна зъ тыхъ плывучыхъ величезныхъ ричей, попхнута якимъ-небудь випадковимъ штовханомъ, зачепить, зимне, зломить и зъ кориннямъ вырве слабу, хытку тростыну?...

— Добрый вечиръ, пани!—почувся въ тій хвили пры дверяхъ бюра знайомый голосъ. Целя стрепенулась и видскочыла видъ викна. Край деревляныхъ кгратокъ насупротивъ їи бюрка стоявъ докторъ Темныцькый, похылывшы свою могучу стать, щобъ лыце свое показаты черезъ кграткы.

— А, добрый вечиръ пану!—видповила Целя.

— Маю тутъ до пани дви невелички справы,—сказавъ докторъ, злехка кывнувшы головою.—Попередъ усього я хотивъ бы надаты отсей лысть яко рекомендованый. Адже се до пани?...

Ї не чекаючы на видповидъ, всунувъ Цели лысть у руку, хочъ знавъ, що рекомендацїи лыстивъ не до неи належыть.

— Ни, прошу пана,—видповила Целя,—се до пани Грозицької. Заразъ буде наданий!

Вона поквапно встала й понесла лысть до бюрка пани Грозицької. Що по дорози, проходячы поузь лампы, зыркнула на адресу и прочтала: „Amalie Schmidt, Wien, Ottakring, Haus Nr. 17, I Stock, 10 Thür,“—се жъ була ричъ зовсимъ натуральна.

По хвыли лысть бувъ вписаный, Целя вручила докторови рецепись *), взяла видъ нього і 5 крейцаривъ за лыста.

— Красненько пани дякую!—сказавъ докторъ, ховаючи рецепись.

— А яка жъ друга у васъ справа?—запытала Целя, думаючи, що докторъ забувъ и забирається видходити.

— Завидомыты паню, що нашъ сторожъ, якый звичайно ввечери провожає васъ до-дому, нагло заслабъ.

— Ой, а що жъ йому таке сталося?—скрыкнула Целя.

— Не знаю, що йому тамъ,—байдужно видповивъ докторъ.—Те тилькы знаю, що сьогодни не може прыйти, и колы пани дозволяте, то я сповню нини ролю *garde des dames* и проведу васъ до-дому.

— О, дуже панови дякую,—сказала Целя.—Тилькы чы не липше було бъ, якъ бы панъ докторъ бувъ оглянувъ того бидного сторожа? Я бъ и сама соби дала раду.

— О, за сторожа пани не бійтеся!—сказавъ докторъ сміючысь,—Вже його тамъ добре оглянено, тай слабисть його не така небезпечна. Бачите,—додавъ зъ усмихомъ и майже пошепки, нахыляючысь ще ныжче,—неборачысько закропывся трохи черезъ миру, ну, и...

*) Рецепись — квытокъ на рекомендованый (заказный) лысть.

Докторъ значуче махнувъ головою, щобъ показати повну безвладність „закропленого“ сторожа.

— А вы пани довго ще мусите покутувати въ сьому бюри?—запытавъ по хвыли зъ усмихомъ.

— О, ни! Вже пивъ до девятои,—сказала Целя, поглядаючи на урядовый годинникъ,—а о девятій наша служба кинчаться. Будьте ласкави, пане докторъ, увійты сюды до нашої клітки й систи на хвылынку. Маю ще трохи роботи, але швидко буду готова.

Докторъ охоче й безъ церемоніи увійшовъ за перегородку.

— Панъ докторъ Темныцькый! Пани Грозицька!—сказала Целя, знайомлючы ихъ. Пани Грозицька встала и уклонилася, з-пидъ лоба глянувши на Целю.

— Дуже мени приємно!—сказала своимъ сухимъ голосомъ.—Батька вашого знала я колись... за липшыхъ часивъ... Бувавъ навить у насъ. Ну, а теперъ часы зминылися!—додала зъ сылуванымъ усмихомъ.

Въ тыхъ словахъ лежало такъ багато гіркого почуття, що докторъ ажъ здригнувся, немовъ почувъ дотыкъ кропиви.

— Батько мій мало куды виходить, а про димъ пани добродійки часто згадує зъ велькою симпатією,—збрехавъ докторъ, щобъ затерты непрямне вражіння видъ сливъ пани Грозицької. Та вона вже не слухала його комплименту, але видвернувшись зновъ засила пры своимъ бюрку й заглибылася въ своихъ паперахъ та речеписахъ.

Докторъ прысивъ край бюрка Целины пры ливимъ рози, звернений до неи профылемъ. Мовчавъ и розглядавъ мизерне, шабьоново-урядове умебьовання тои клитки, погы Целя занята була спысуваннямъ и порядкованнямъ лыстивъ на другый день.

— Що се за пани, до якои вы надалы лыста?—сказала вона вкинци спокійно, не пидіймаючи головы видъ роботы.

— Моя наречена,—такъ само спокійно сказавъ докторъ.

— Такъ?

И зновъ замовкла, тилькы перо звильна бигло по папери.

— Напысавъ я їй те,—говоривъ дали докторъ тономъ незломной постановы,—що диктувало мени сумлиння. Напысавъ їй, що їи не люблю й не можу любыты, а безъ любовы женытыся не думаю.

— Що вы мовыте?

— Правду. Жертва одной стороны въ подружжи—се тилькы глупота або трусливость тои власне стороны, яка жертвує себе; ще й до того та жертва завжде безцильна и бесплодна. Такои роли въ подружжи я граты не хочу за вси скарбы свита. Се я й напысавъ їй. Завтра видсылаю їй перстень.

— Чы тилькы не занадто поквапылыся?—зъ усмихомъ запытала Целя.—Може вы справди любыте панну Амалию Шмидтъ, а тилькы здалека видъ неи на хвылю вамъ выдалося, що їи не любыте?

— Ну,—сказавъ докторъ, усмихаючысь на-пивъ меланхолійно, а на-пивъ насмишкувато и не зводячы очей зъ ії поставы,—треба тилькы разъ бачыты панну Амалію, разъ изъ нею поговорыты, щобъ дійты до певности, що ніякий нерозважний вчынокъ що до ії особы просто неможливый.

— Чы такъ?—сказала Целя.—Ну, але остро жъ вы судыте! Не дай Боже нікому пидпасти пидъ вашъ судъ, оstriшый видъ вашихъ скальпеливъ и лянцетивъ! Бидна Амалія!

— Не жалуйте ії, пани! — сказавъ докторъ. — Я певнисенький, що й вона швидко розважытьсѧ по мойй страти. А втимъ, прошу пани, чоловікъ разъ жые, значыть, першый обов'язокъ його—уныкаты прыкростей тамъ, де ихъ уныкнути може, бо прыкрости—се минусъ жыттьовый, якого намъ ніяка теорія й ніякий альтруизмъ надолужыты не въ сыли.

Целя тымъ часомъ зъ цилымъ завзяттямъ и зъ цілою натугою заглубылася въ свою роботу. Кинчала ії безъ поспиху, методычно, неначе бъ ніякий докторъ не истнувавъ тутъ же поручъ неї, и ніяка філософія егоизму не була выголошувана зъ усією ришучистію жыттьового досвиду й непохыбности.

IX.

Зъ ударомъ девятои годыны—ани на хвилью ско-ришъ—пани Грозицька встала зъ свого крисла, посы-пала пискомъ и замкнула свою кнугу, поскладала на

купкы понумеровани вже на завтра рецептовъ, особливо польськи, а особливо руськи, уставыла въ порядку тягары видѣ вагы листовои, поскладала пера, заткала каламарь, однимъ словомъ, зробыла на своимъ бюрку взираецый ладъ, до якого не пасувала тилькы сыла плямъ видѣ чорныла на грубѣй бибули, що нею для ошадности прикрыте було зелене сукно бюрка. Потимъ почала вбираться.

Целя була вже вбрана й чекала на неи.

— Нехай панство на мене не ждуть,—сказала пани Грозицька.—Поки стара педантка вбереться и зъ мисця рушыть, панство будете вже на пляцу Маріяцькимъ. А втимъ и дороги наши заразъ видѣ порога розходяться, а я вже, Богу дякувати, въ такимъ вици,—додала иронично, похыляючы голову передъ докторомъ,—що можу йти ввечери по вулицы зовсимъ безпечно.

— А, то добраничъ пани!

— Добраничъ панству!

Целя й докторъ выйшли. Грозицька повела за нымы понурымъ поглядомъ и прошепотила:

— Наивна дивчына! Я певнисинька, що вона вирить сьому шарлатанови, а винъ ий плете сухого дуба. Та нехай соби вирить! Я ии остерегаты не буду. Побачымо, чы швидко выйде на таку саму стежку, якъ Ольга!... Ой, мои молоденьки пани! Служба публична—то не ваша ричъ! У васъ кровъ кыпить, уста тремтять, очыци палають, а все це до службы зовсимъ непотрибне й навить дуже, дуже шкидливе!

И Грозицька сумно похытала головою.

— Ну, але часъ мени до-дому,—сказала вкинци.—Божс мій, що то тамъ диты роблять! Ой, служба, служба! Чую вже въ костяхъ ии наслидки!

И стогручы збиралася звильна, поky не прыйшовъ почтовый сторожъ, щобъ позамыкаты виконыци, погасыты свитло й замкнуты бюрови двери.

А тымъ часомъ Целя, йдучы поручъ доктора, розказувала йому зъ живымъ почуттямъ про смерть своей товаришки й додала пры кинци:

— Хотила бъ я видвидаты ии матирь, потишыты ии бидну въ такимъ тяжкимъ гори. Та що жъ, завтра рано зновъ маю службу ажъ до другои годины зъ полудня, годи вырватись!

— Служба — то неволя, — глубокомысно докынувъ докторъ.

— Чы такъ панъ докторъ думае?—живо видказала Целя. — А мени, прошу пана, до недавнього часу зовсимъ такъ не здвалося. Навпаky, те регулярне, писля годинныка розмирене жыття успокоювало думкы, чыныло мене здоровишою, поважнишою, вдоволеною. Прыйду зъ службы, зйимъ обидъ, часомъ передримаю трохы, чытаю, пиду на лекцію—и такъ мынае день за днемъ. И я щаслива, бо черезъ ту нибы неволю, а властыво ти тисно означени рамкы въ якыхъ обертається мое жыття, я чую себе незалежною, чую, що жыю власною працею, що не сыджу ни на чыйй шыи, не дбаю ни про чыю ласку.

— Кримъ якоись тамъ Грозицькой, якогось тамъ Вымазала, Дележала и тымъ подибныхъ моливъ бюрократичныхъ,—злобно докынувъ докторъ.

— Ни, прошу пана, я й про ихню ласку не дбаю, бо знаю, що колы сповню добре свій обов'язокъ, то ниhto мени ничего не зробить. Я видъ ныхъ не залежу, а що стараюся жыты зъ ными въ згоди й гармоніи, то вже така моя натура. Волю для святого супокою не одно й перетерпиты, особливо колы ходыть про дрибныци або ричи, въ якихъ я сама непевна, чы моя правда. Але жъ се, прошу пана, звычайни недогоды людського жыття, а не тилькы нашої службы.

Се говорячы, Целя впала въ запаль, оживылася незвычайно; выдко було, що слова плылы йй зъ серця. Чы то морокъ, що залягавъ по вулицяхъ и слабо тилькы розгонывся лампы газовымы, чы свеже вечерне повитря, чы спокійный тонъ доктора додали йй такой смилосты,—досыть, що докторъ николы ще не бачывъ ий такою бадьорою, якъ теперь. И николы ще вона не выдалася йому такою чаривною, гарною, якъ въ тій хвыли, хочъ винъ тилькы въ неясныхъ зарысахъ мигъ бачыты ий лице, що паленилося нижнымъ рум'янцемъ.

— Вы сказали, пани, що все це до недавнього часу такъ було. Хиба жъ теперь що-небудь зминылося?

— Якъ бы се вамъ сказаты?... Властыво довкола мене нишо не зминылося, але я въ соби чую якусь змину. Видъ колы вашъ таточко зъ завзяттямъ, гиднымъ липшои справы, почавъ мени день-у-день догрызаты

тою службою и розснуваты та розмальовуваты передь очыма вси їи недогоды, видь тоди, признаюся вамъ, стала я якоюсь вразлывишою на ти дрибни шпыгання, безъ якихъ тутъ, звисно, не обходиться. Тягаръ моеи службы, якого я давнише майже не чула, почынае мовъ ярмо вгрызаться мени въ шыю. Маю часомъ хвылыны знеохоты.

— А може се тилькы хвылыны розбудженои свидомосты?

— Що жъ бы се була за свидомистъ така важка та болюча?

— Свидомистъ схибленой меты, змарнованого жыття, страченыхъ сыль!—зъ глыбокою ришучистію й понурымъ голосомъ сказавъ докторъ.

Целя ажъ зупынылась перелякана.

— Що се панъ говорить!—скрыкнула.—Ну, пане докторъ,—додала по хвыли,—такихъ зловистныхъ сливъ я видь васъ не сподивалась.

— Що жъ, прошу пани, я ликаръ, и зъ ликарського становыща не можу говорыты инакше. Я не належу зовсимъ до тыхъ людей, що протывляться правамъ жинкы до выщой освиты, до духовой праці й конкуренції зъ чоловикамы на поли публичной діяльности. Навпакы, нехай жинкы вчаться, нехай думаютъ, пышуть, працюютъ! Такъ багато ще поля необробленого, такой великый ще обшыръ незвисного й нерозслидженого, що чымъ бильше тутъ робитныкывъ, тымъ липше.

— Хто бь се чувъ, той бы васъ прынявъ за горячого прыхильныка жиночої еманципаціи,—жартовливо сказала Целя.

— И мавъ бы повне право!—палко скрыкнувъ докторъ.—Я справди ии прыхильныкъ. Нехай жинкы еманципуються зъ усихъ своихъ слабостей, хыбъ та пересудивъ, зъ темноты, чужейиднаго жыття и недумства. Тилькы, якъ ликаръ, я протывлюсь одній еманципаціи, и въ тимъ пункти маю дуже сыльного союзныка—природу.

— Якій же то еманципаціи вы протывытесь?

— Еманципаціи одъ звязкивъ сим'и, подружжя, любовы!—глыбокодумно видповивъ докторъ.—Те вичне нарикання на чоловікивъ en general, те розбуджування штучной ненавысты до цилого вусатого й бородатого роду, та пропаганда еманципованого целибату й манастирства може въ очахъ багатьохъ людей цилу справу на глумъ выставыты. Въ моихъ очахъ, розуміється, се тилькы сумне, хвильове збочення психофізіологичне, на яке я не то що не гниваюся, але гляджу якъ на ричъ ликарської практыкы, шукаю його джерела й миркую надъ способами, якъ бы його найлиппше выличыты.

— Признаюсь пану докторови,—сказала серіозно Целя,—що хочъ и сама я протывлюся такому розуминню становыська жинкы, якъ чогось зовсимъ видрубного и протывлежного чоловікамъ, то все-такы я не посмила бь николы высміюваты, ани браты на глумъ тыхъ жинокъ, що занялы таке становыще, ани навить судыты ихъ

зъ такого ликарського погляду, якъ вы. Бо прошу пана не забувати, що думка про права и працю суспильну жинкы ще нова и мало росповсюджена навить мижъ самымы жинкамы, то й потребуе гарячыхъ апо-столивъ, пропагаторивъ и адептивъ, а черезъ те саме мусять вытворювати крайности, яки власнымъ прыкладомъ сылуются дати свидоцтво справедливосты и сылы того напряду. Крайности таки зъ суспильного погляду мусять бути, щобъ раскрыты людямъ очи, щобъ ти люде, нападаючи на пересадни выскокы, привыклы головный, основный напрядъ уважаты чымось жаданымъ, а дали й натуральнымъ, такимъ, що само собою розуміється.

— Школа, що пани не адвокатъ,—зъ усмихомъ сказавъ докторъ,—такъ славно вы бороните справу, про яку сами кажете, що-сте їй протывни! И признаюся вамъ, пани, що въ цилій тій гарній оборони власне та заява була для мене найцинниша.

— Чому такъ? Чы вы въ тимъ непевни булы?

— Ну, мигъ буты непевнымъ. Адже жъ дотеперишне ваше жыття, а особлыво те зношення почтовой неволи зъ доброи воли не дуже то сыльно свидчыть про вашу охоту до жыття родинного.

Целя зъ досадою махнула головою.

— Не сподивалась я видъ пана, щобъ и вы промовлялы до мене такимъ тономъ. Зношення неволи зъ доброи воли! Адже жъ се зъ вашого боку гиркый глумъ! Що жъ маю робыты? Чы йты жебраты? Чы

жыты на ласци якихъ своякивъ? Колы жъ бо я й своякивъ такихъ не маю! Чы вкинци...

Вона не докинчыла, бо вже булы въ синяхъ дому, въ якимъ жылы.

— Ни, прошу пани,—сказавъ докторъ, простуючы до сходимъ,—ничого такого я видъ васъ не жадаю. Але є ще оденъ выхидъ!

— Знаю, знаю, що скажете!—скрыкнула Целя.—Выйты замижъ. Се такъ, неначе бъ вы людыни, що зъ голоду вмирае, сказали: оденъ тилькы є рятуюнокъ для тебе—щодня регулярно на обидъ йисты волову печеню. Дуже розумна рада, але той, що вмирае, не мае навить кусныка хлиба.

— Ну, прошу пани, сымъ разомъ аргументы ваши дуже слаби. Аргументуете пани поривнаннямъ, яке хочъ бы навить само въ соби було бильшь натуральне, все-такы бъ шкутыльгало. Насампередъ зле думаете, пани, про мое ликарське знання, колы гадаете, що я мигъ бы чоловикови, який зъ голоду вмирае, даты таку раду. Волова печеня могла бъ його знесылений организмъ видразу вбыты. Я пораджу йому бульонъ, а заразомъ скажу його взяты до шпыталю.

— Отсе то воно саме, отсе то й є!—сказала Целя.—Такымъ шпыталемъ для незамужнихъ и бидныхъ жинокъ мусыть буты публична служба, хочъ бы й лыхенька та найменшь видповидна ихъ бажаннямъ и здатностямъ. И я пробуваю въ тимъ шпытали по-просту черезъ те, щобъ не вмерты зъ голоду.

— Ну, — видповивъ докторъ зъ солодкымъ усми-
хомъ,—але кримъ шпытаю е ще й домашне личення...

— Для такыхъ, що мають за що!

— А якъ бы такъ, напрыкладъ, вы пани знайшлы
кошты на таке домашне личення?

— Я? Де жъ мени ихъ найты? Хиба выиграю сто ты-
сячъ на лотореи.

— Ну, се трудненько. Але колы бъ такъ, визьмимо,
кошты найшлыся—чы прынялы бъ вы ихъ, пани, чы
може бъ видкынулы ихъ зъ якои фальшывои амбиціи?

— Зъ фальшывои амбиціи? Ии у мене чей же нема!
Залежало бъ се видъ коштивъ и видъ джерела, зъ
якого йдуть.

— Джерело—якъ Богъ прыказавъ, а кошты, визьмимо
такъ, невелички, але щобъ на домашне личення ихъ
выстарчало?...

— Признаюся пану,—сказала Целя, зупыняючысь въ
синяхъ передъ дверыма помешканя,—що зовсимъ не
розумію, про яке личення и про яки кошты се вы го-
ворыте?

— Може воно й такъ,—зъ якоюсь двозначною ми-
ною сказавъ докторъ.—Можемо про се иншымъ ра-
зомъ поговорыты. Вы, пани, прыйдете жъ до насъ на
вечерю?

— Або я знаю?

— Прыйдить!—сказавъ докторъ.—Батька нема дома,
а мени самому зовсимъ йисты не хочеться. Тай такъ
поговорымо, колы васъ се не буде нудыты.

— Ну, такъ до побачення!—сказала Целя й, подавши йому руку, пішла до своєї свитлички.

Х.

За вечерею, не вважаючи на докторське упевнення, бувъ присутній и старый Темныцький. Докторъ мовчавъ и навіть сылкувався не дивитися на Целю. Старый Темныцький бувъ такожъ якийсь понурый, а Целя, яка даремно ломала собі голову надъ тымъ, що властиво хотивъ сказати їй докторъ, сама не мала охоты розпочинати розмову. Тожъ заразъ по вечери вона видійшла до свого покою, вимовившись тымъ, що завтра рано мусить встати до службы.

Йдучи до себе, Целя мусила переходиты черезъ пекарню, де на моментъ задержала її Осыпова, оповідаючи про сторожа, що наговоривъ, упившись, грубіяństwъ господареві кам'яниці, а особливо старому Темныцькому, про якого на всю вулицю vykpyкувавъ таки погани історії, що ажъ слухаты гыдко.—„Ну, але буде йому за те вь поліції!“—додала стара.

— Якъ то, його взяли вь поліцію?

— А вже жь! Панъ Темныцький знайомый зъ старшимъ комисаремъ, побигъ, поскаржывся, ну, и взяли нашого сторожа. Вже на його місце иншого маемо.

— Отъ якъ!—сказала Целя дивуючысь.

— А чы не панунця то загубылы сього лыста?—сказала Осыпова, добуваючы з-за пазухы пом'ятого, распечатаного лыста й даючи його Целини.—Може зновъ

яка дурниця,—лодала вона,—и панунця на мене розгніваються, але така вже моя доля, що все до панунци зъ лыстами налажу.

Целя зырнула на лысть и затремтила.

— Видкы Осыпова мае того лыста?

— Та я знайшла його ось тутъ на сходахъ! Я гадала, чы не панунця його выпустылы. Най-но панунця глянуть до середины, може тамъ лысть иншый, не належный до сєи коверты. Лысть лежавъ осибно, се я сама його вложила до коверты.

Целя выняла лыста, зырнула въ нього до лампы й зареготалася голоснымъ сердечнымъ реготомъ.

— Ха, ха, ха! Отсе такъ! Отсе гарно! Отсе цикаво! Ха, ха, ха!—реготалася Целя складаючи лыста й ховаючи його зновъ до коверты. Регочучись вона вбигла до свого покою, але тутъ наразъ регить ии урвався, уста сщипылыся, лице поблидло. Ии починало де-що прояснюватися въ голови, але яке жъ болюче було те прояснення. Вона швидко почала ходыты по покою, дали зупынылася коло вщкна и прытулылася чоломъ до холодной шыбы. Въ уяви ии мыгнувъ образъ Стоколосы зъ переляканою фщзщюномщєю, блыскучымы очыма, згорблений и негарный, але зъ гарячымъ та щырымъ серцемъ. Зъ хвылыну вищъ немовъ вдывлювався ии въ лице, а потимъ лице його заволоклося несказанымъ сумомъ и звильна расплылося въ сирщй мли. Целя махнула рукою.

— Що мени зъ того! Бувъ мени чужымъ и останеться мени чужымъ. Се не жадна страта.

Важче дзвенилы струны въ іи души видь згадки про Ольгу. Фантазія Цели, що всяку думку заразь прыстроювала въ плястычни картыны, мыттю роскынула передь нею шырокий, запыленный и погано выбрукованый гостынецъ *). Се жиноча служба публична. Тымъ гостынцемъ иде нечысленна жменька жинокъ—молодыхъ и старшихъ, веселыхъ и понурыхъ, повныхъ надіи й повныхъ зневир'я. Здається, що вси вони йдуть у сумишъ, ривнымъ, розмиреннымъ крокомъ, але прыглянувшысь блыжче до тіеи громадки, выдно неначе тры купкы, тры шляхы на гостынци.

Шляхомъ на-право йде купка жинокъ, у якихъ въ серцяхъ горе жыття, розчаровання й сама служба высушылы джерело чуття й людської самодіяльности, що видмоложуе людей. Се жинкы бюрократкы, яки непохытно пылнують своихъ обов'язкивъ у жытти, але жинкы зъ дуже тиснымъ круговыдомъ жыттьовыхъ интересивъ, симпатій та антипатій. Се истоты людськи, симпатычни зъ багатьохъ поглядивъ, гідни спивчуття такожъ зъ багатьохъ поглядивъ, але дуже упрощени, зведени, такъ сказаты, до спільного знаменныка. Курява гостынця насила на нихъ густою верствою, вгрызлася въ ихъ шкуру й выгрызла зъ нихъ усякий кольоръ, усякий полыскъ свижосты.

Другымъ шляхомъ на-ливо йдуть истоты як-разъ протывни тамтымъ—жыви, палки й охочи до жыття, повни запалу до праці, повни посвячення та спивчуття,

*) Гостынецъ—шляхъ.

але власне черезъ те саме спиткають ихъ найтяжчи спокусы, найбільши небезпеки й помылкы, Въ тій групі нема одностайности й униформы, тутъ кожне лице—справди видминна фізіономія, тутъ повно руху й контрастивъ, смихъ лунає й роспука глухо стогне, а вздовжъ шляху, якимъ ся громадка пройшла, видъ часу до часу лышається якийсь недовидомый останокъ: то трупъ, то калюжа кровы.

А третій шляхъ—середній. Иде нымъ дуже мишана, найчисленниша компанія. Є тутъ жинкы загартовани досвидомъ, яки зъ тяжкої жыттьової боротьбы вынеслы все жъ такы чутлыве серце й душу непорочну; є молоди панночкы, якихъ щасливый темпераментъ боронить видъ екстраваганцій, а молодистъ видъ рутини, натуры гармонійни, зъ жывымъ чуттямъ и бажаннямъ діяльности, але керовани більшъ розумсмъ, нижъ чуттямъ. Боротьбы та внутришнихъ роздвоєнь и тутъ не бракує, не бракує такожъ спокусъ и помылокъ, бо де жъ ихъ нема въ дилахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожчий—людськисть, гіднисть та индивидуальнисть людська—въ тій громадці хороняться свято, переносяться якъ найцинниша спадщина все напередъ, до далекои, кращої будущыны.

Лехкий стукъ до дверей перервавъ їи мріи.

— Чы можу ввійты?—запытавъ у дверяхъ докторъ.—Чую, що пани ще ходыте по покою, не спыте, то й подумавъ собі...

— Прошу, прошу, ходить блыжче,—сказала Целя.

— Я тилькы на хвылечку. Тато по вечери забрався до свого касына, а я не звикъ такъ рано йти спаты. Але колы бѣ я мавъ пани перешкодыты...

— Ни, пане докторъ, я ще не хочу спаты,—сказала Целя.—Прошу, сидайте.

Докторъ сивъ. Целя не переставала ходыты по покою, а винъ не зводывъ зъ неи очей.

— Дывна ричъ,—почавъ винъ говорыты по хвылевій мовчанци.—Дывлячыся на васъ, пани, такъ и здається мени, що чытаю ваши думкы, якъ зъ кныжки.

— Се вамъ такъ здається, — видказала Целя зъ усмихомъ.

— Ну, о що закладъ, що знаю, про що вы думалы въ тій хвыли?

— Добре, о що закладъ?

— О... о... знаете пани, якъ выиграю, то тоди скажу свою цину, а якъ програю, то вы подиктуете.

— Могло бѣ вамъ багато коштуваты те, що я подиктую!

— Все одно. Але я такожъ вымагаты буду не абы-якои ричи.

— Я спокійна, прыстаю. Ну, говорить, про що я думала?

— Про одного паныча, що зветься Семіонъ Сто-колоса.

Докторъ сказавъ ти слова звильна, зъ прытыскомъ, впершы проницливый поглядъ въ Целине лице. Вона стояла насупроты нього. Слова доктора, бачылось, не зробылы на неи ніякого вражиння.

— Я знала, що вы въ той бикъ стрильнете, хочъ и не сподивалася такихъ сливъ. Вы програты, пане докторъ. Я думала про долю жинокъ въ публичній служби.*

— Слово честы?

— Слово честы.

— Прошу диктуваты свое выгране.

— Мусыть панъ докторъ якъ на сповиди вызнаты мени тры правды,—на пивъ гуморыстычно, а на пивъ зъ якымось нервовымъ неспокоємъ сказала Целя.—На-сампередъ, видкы панъ докторъ знае Семіона Стоколосу и на якій пидстави судыть, що я могла про нього думаты?

— О, на се питання дуже легка видповідь. Пана Стоколосу знаю ще зъ гимназії. Власне сьогодни, колы вы, пани, вийшлы до службы, я побачывъ його черезъ викно, якъ ишовъ вулицею. Выпадкомъ побачывъ його и мій тато и показавъ мени на нього, якъ на того молодого чоловіка, зъ якимъ... якого... про якого винъ згадувавъ за обидомъ.

Кровъ ударила Цели до головы.

— И вы заразы повирылы, що я маю зъ нымъ якисъ блыжчи зносыны?—скрыкнула вона.—Фе, пане докторъ, встыдайтесь!

— Що жъ, хйба въ тимъ було бъ щось погане? Панъ Стоколоса чоловікъ здатный и симпатичный, не вважаючи на свою... комичну поверховисть.

— И проте мени до нього зовсимъ байдуже.

— Але жъ вы, пани, зъ нымъ lystуется?

— Помыляется, пане. Я одержала видъ нього пару лыстивъ,—се правда, але на жадный не дала йому видповиди.

— Ну, такъ! Возьмимъ такъ, видповиди лыстомъ вы йому не дали, але словомъ...

— Пане докторъ!—скрыкнула Целя прыкрымъ, болючымъ голосомъ.

— Але жъ, прошу пани, и се не було бъ ніякимъ злочынствомъ.

— Але колы бъ було фактомъ, то я бы зъ тымъ не крылася.

— Га, то перепрашаю! Нехай пани перейдуть до другого пункту, колы ласка.

— Ни, пане, дарую вамъ другой пунктъ,—сказала Целя зъ досадою,

— Овъ, пани вже й гниваются на мене,—сказавъ докторъ.—Може скажете йты геть?

— Але сидить, сидить! хто вамъ сказавъ, що я гниваюся!—скупажно сказала Целя.

— Ну, спасыби за дозвиль! А що до другого пункту, то я можу пани видповисты на нього й безъ пытання. Пани хотилы знаты блыжчи подробыцы про панну Амалию Шмидтъ! Що жъ, зъ дорогою душею!

Целя глянула на нього зъ зачудованнямъ, вкинци засміялась голосно.

— Сымъ разомъ угадалы. Але пам'ятайте—говорыты правду!

— Що жъ, — сказавъ спокійно докторъ, — не маю прычыны таіты правды. Панна Амалія Шмидтъ, якъ я вже пани говорывъ, дочка протомедика виденського головного шпыталю, мае 28 литъ и надію на пивмиліонову спадщину. А що я зъ їи батькомъ у великимъ прыятельстві, то винъ сылкувавсь деликатно нахылыты мене, щобъ я ставъ його зятемъ. Ну, ничого гриха таіты, чоловикъ не святой, — спокусыла мене не стількы маєтокъ, скількы каріера, яку мени обіцявъ докторъ Шмидтъ, и я заручывсь зъ панною. Але сьогодни, якъ пани бачылы, я видпысавъ їй „слово твердо“ и розирвавъ ти заручыны.

— И се все правда? — запытала Целя, пыльно дывлячыся докторови въ лице.

— До слова правда!

— Слово честы!

— Слово честы!

— Ну, добре. А що жъ властыво нахылыло васъ до такого вчынку?

— Що мене нахылыло?... Гмъ! — сказавъ докторъ, удаючы заклопотаного. — Дозвольте, пани, покы лышыты се пытання на боци, бо воно й такъ не належыть до темы другого пункту — панны Шмидтъ.

— Такъ, такъ! — сміючысь сказала Целя. — Трактуймо ричъ парламентарно! — Переходымо до третього пункту. Що властыво мала значыты ваша вечирня розмова? Може воно нетактовно, що я такъ просто пытаю, але, панъ докторъ, вы програлы закладъ, такъ уже, значыть, не прогнывайтесь!

— Що властиво мала значыты моя розмова?... Гмъ, гмъ!—И докторъ сымъ разомъ справди зъ заклопотаннямъ порушывся въ крисли.—Се дило досыть деликатне, и я не знаю, въ якій бѣ форми вамъ його сказаты.

— Не дбайте про форму! Форма—се зрадныкъ. Нехай ричь сама за себе говорить,—поважно й навить якось суворо сказала Целя.

— Моя розмова, прошу пани, мала значыты, що я...—ти слова докторъ цидывъ звильна, де дали, то помалише, ажъ вкинци пошепки, нахыляючыся на крисли, додавъ:—вась люблю!

И сказавшы се, схопився, кинувся до Цели, щобъ узаты ии въ свои могучи обіймы. Целя зблидла, але енергичнымъ рухомъ рукъ зупынула його.

— Ни, пане,—сказала,—не забувайтесь! Сыдять. Я ще маю вась де про що спытаты. Кажете, що мене любыте. Що жъ, велька честь для мене. Очевидно скажете такожъ, що для мене вы покынули панну Амалію Шмидтъ, правда?

— Ну, а якъ бы й такъ?

— Такожъ велька честь и велька жертва для мене, о, велька!—зъ якымось нервовымъ прытыскомъ сказала Целя.—А теперъ скажить, чого вы видъ мене за ту честь и за ту жертву жадаете?

— Дивно вы, пани, говорыте,—сказавъ докторъ.—Ани за ту честь, ани за ту жертву, ани за мою любовь я видъ вась ничего не жадаю й жадаты не можу. Я можу тилькы бажаты...

— Ну, такъ чого жъ бажаєте?

— Щобь... щобъ вы хочъ трошки полюбылы мене.

— И на що вамъ моя любовъ?

— Ахъ, пани! Якъ вы можете такъ пытаться! Ваша любовъ була бъ для мене найбільшымъ скарбомъ, новымъ жыттямъ, була бъ...

— Пане докторъ!—суворо перебыла його Целя.—Не вдавайте зъ себе поета! Се вамъ дуже не до лыця. Килькы разивъ вы говорылы про себе, що вы чоловікъ практичный. Такъ говорить же по своему, практично.

Докторъ выдыввся на Целю, що стояла передъ нимъ, усе ще блида, зъ затыснутымы устами и зъ выразомъ якогось сконцентрованого напруження й ришучости. Винъ окынувъ їи быстро допытлывымъ поглядомъ, въ якимъ на моментъ мыгнуло щось, нибы злисна насмишка й певнисть перевагы, и сказавъ:

— Ну, пани, трохи вы мене розчаровуєте. Я не думавъ, що вы въ такихъ ричахъ таки практични.

— А що жъ вы думалы?—видказала Целя.—Що зловите мене на сами слова, якимъ я маю прычину не вирыты?

— Маєте прычину?—здывуався докторъ.—Прошу, яка се прычына?

— Се вже моя ричъ!—видповіла Целя.—Якъ прыйде на мене черга говорыты, то я скажу їи, не бійтеся. А теперь говорить вы. Тилькы остерегаю васъ—говорить щиро!

— Хйба жъ я доси не шыро говорывъ?—зъ миною ображеной невынноты сказавъ докторъ.

— До ричи, пане докторъ, до ричи! Чого вамъ треба видъ мене?

— Колы я люблю васъ, то що жъ тутъ натуральнишого, якъ бажання, щобъ вы... булы моею?

— Була вашою? Такъ що жъ, хочете женытыся зо мною?

Докторъ поблидъ на се питання и хвылю вагу-
вався.

— Що жъ, пани,—сказавъ винъ,—се було бъ моимъ найгарячишымъ бажаннямъ, найвышымъ идеаломъ, але е тутъ де-яки перешкоды, яки бъ треба впередъ усунуты. Не думайте, що такою перешкодою я вважаю вашу бидність. Про се мени байдуже! Правда, на початокъ практыкы здалось бы трохы фондивъ, ну, але въ тимъ уже моя голова, не вамъ сымъ журытыся. Важнишою перешкодою е...

Докторъ на хвылю зам'явся.

— Що таке?—спытала Целя.

— Ваша почтова служба, ось що!—сказавъ докторъ и видитхнувъ, мовъ бы звалывъ якийсь важкый каминь зъ грудей.

Целя дывылась на нього зъ нимымъ зачудованнямъ.

— Такъ, пани!—зъ выдымою полегкистю й навить зъ якымось запаломъ говорывъ докторъ.—Ани мій батько, ани я не прыстанемо на те, щобъ моя наречена зъ почтового бюро йшла пидъ винецъ. Жинка—се для мене щось таке святе, нижне, недосяжне, що я навить въ

думци не можу безъ обурення бачыты іі тамъ, на публичній выстави, на тимъ рынку, де безсоромнисть и брутальна сыла штовхаються въ боротьби за кусныкъ хліба. Уявляты собі васъ пани, середъ тои юрбы—се для мене такє болюче, такє ганебне...

Целя стояла блида, холодна, недвижна. Тилькы груди іі хвильовалы раптово, швидко и свідчылы симъ про глибоке внутрішне зворушення.

— Та що жъ маю зробыты?—спытала вона ледвичутно.

— Покинуты почту якъ найшвидше, хочъ завтра!

— И куды жъ видтакъ подитыся? Адже жъ тутъ... у васъ... на вашій ласци буты не можу, не ставшы ще вашою.

— Ну, на ласци! Якыхъ вы се сливъ ужываете? Для того, кого люблю, всяка ласка, всяка жертва є тилькы обов'язкомъ. Правда, тутъ вамъ буты ніяково, але на се є рада. У мене є стара титка въ Станиславови, одвезу васъ до неї, пробудете тамъ, поky тутъ усе готове буде до шлюбу. Ну, що, згода?

И докторъ зъ усмихомъ зновъ простягъ руки, щобъ узаты іі въ свои обіймы.

— Ще ни,—холодно сказала Целя.—Теперь моя черга сказаты слово. Не буду довго говорыты. Прошу васъ, пане докторъ, прочытайте мени на голосъ отсей лысть и пояснить його змисть!

И вона подала йому лыста, якого передъ тымъ дала ій Осыпова.

Докторъ зирвався зъ крисла, мовъ опечений, кынувши окомъ на грубе мазгуляннѣ та курячи лапы, якымы надрыпане було його им'я на коверти.

— Видкы вы взяли сього листа?—сказавъ винъ остро.

— Не бійтеся, пане докторъ, я його не вкрала,— холодно видказала Целя.—Осыпова найшла його на сходахъ и думаючи, що воно мое, подала його мени. Листъ бувъ окремо видъ коверты, й поглянувши на листъ, я побачыла рахунки за прання, за мыття пидлогы, за чыщення чобитъ, а пидъ нымъ пидъ'ысъ: „Amalia Schmidt, Ihr altes Stubenmadr“. Ажъ тоди я глянула на коверту й побачыла, що листа сього до васъ адресовано. Прошу, пане докторъ, звертаю вамъ сей цинный документъ.

Докторъ стоявъ, якъ то кажуть, ни въ п'ять, ни въ дев'ять, а дали зъ сылуванымъ усмихомъ почавъ звильна:

— Ну, панно Целино, и що жъ зъ того виходить?

— Ничого,—сказала Целя,—окримъ хиба того, що вы словомъ честы запевнылы, що ваша байка зъ панною Амалією правдыва. Значыть, теперъ я знаю, яка ваша честь!

— Але жъ се жартъ, невинный жартъ!

— Такой самый невинный, якъ той, що вы хотили зо мною зробыты! О, теперъ я васъ зрозумила! Теперъ я знаю, чого вамъ на завади стояла моя служба. Знаю, до якои титкы вы хотили мене завезты! Знаю, въ якимъ значинню хотили вы зробыты мене своею! Боже

мій, Боже!—додала вона, вибухаючи голоснымъ плачемъ,—и що я вамъ винна, що ви такъ знущаетесь надо мною? Що ви, якъ ти вовки, видъ першої хвилі тільки надъ тымъ и миркуєте, аби пожерты мене, втоптаты въ болото, з'огыдыты у власныхъ очахъ!

И залываючыся гарячими слизьми, въ знесиллі вона впала лицемъ на подушку. Тяжке хльпання підкыдало всимъ їй тиломъ. Доктора давно вже не було въ покою, а замість нього стара Осыпова мовъ мати нахылялася надъ дивчиною, що заходила ся зъ плачу.

Пизно Целя заспокоїлась и довго не могла заснути. Жыття выдалось їй такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливимъ, якъ тому, хто заблудивсь у лиси—
повнимъ гадюкъ, вовківъ и отрутного сопуху.

Другого дня черезъ Осыпову вымовыла Темныцькымъ помешкання. А зъ полудня, по урядовыхъ годинахъ поспишыла до старої Невирської. Нещасна жинка, яка, бачылось, выплакала вже вси сльозы надъ трупомъ Ольги, прыняла Целю якъ першый промине свитла по темній ночі. Її слова, повни гарячої, сердечної любовы до помершої, повни чыстого, дивочого спивчуття навить до її помылкы й до її велького терпиння, стара пыла, мовъ сцилющу росу. А колы вкинці Целя розказала їй свою прыгоду зъ докторомъ Темныцькымъ, стара мицно-мицно обняла її и, зрошуючы слизьми її молоде чоло, сказала:

— Мое дытатко золоте, бидне! Ходы до мене! Займы те місце, яке такъ нагло опорожнила люта смерть

Будь мени за дытну! Будемо любытыся, будемо рятуваты одна одну. А тыхъ, що пасуть на нашу потыбель, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!

Целя цилувала стару въ зив'яли руки, облываючы ихъ слизьмы...

У червни 1888 р.

Мижъ добрымы людьмы.

I.

— **Ш**о вы такъ дывытеся на мои руки? Ну, облыште! Негарни воны, ще зъ мозолямы. Панове у дивчать такихъ рукъ не люблять. Вы не думайте, що я на лехкимъ хлиби выросла и такъ соби, зъ лехкимъ сердцемъ на лехкый хлибъ пустылась! Ну, цуръ його зъ сердцемъ! Не хочу про нього говорыты—и не пытайте! И згадуваты не хочу.

А про давнише жыття що вамъ розказуваты? Се така нецикава и звычайна исторія, якихъ тысячи можете побачыты.

Мій батько бувъ економомъ у одного пана на Подиллю. Добре йому велося. Маму свою не багато й пам'ятаю. Тилькы й згадую, що мене пестыла й цилувала и звала рум'янымъ яблучкомъ. Певно не думала й не сныла николы, куды їи яблучко покотытсья!...

Дали мене до школы до Тернополя. Не довго я тамъ и вчылася. Я була дуже гарна зъ лица и мама дуже мене любила, то й намовила тата, щобъ мене видобравъ изъ школы вже на третимъ роци.

— На що нашій Ромци школы,—казала вона,—по що їй соби голову морочыты? Зъ їи красою їй не прыйдеться довго дома засыжуватыся. Швидко їи визьмуть видъ мене, то нехай хочъ надывлюся, якъ вона, моя квиточка, росте та красою наливається.

Вернула я до-дому й такожъ рада була. На сели такъ гарно. Въ двори такожъ панночки були, мы бавылысь разомъ, на фортеп'яни гралы, гулялы по величезнымъ двирськимъ саду, мій тато возывъ насъ по ставу на човни. Та не довго тривала радисть. Мама вмерла на запалення легкыхъ, тато дуже чогось засумувавъ, почавъ пыты и плакаты по ночахъ, а дали одного рана найшла я його на лижку неживого, зъ переризанымъ горломъ, въ калюжи кровы. Я тремтила, побачывшы його, плакала и вбывалася, не можучы зрозумиты, що йому сталося. Говорылы зразу, що винъ убывъ себе зъ тугы по мами, але я тому не вирыла. Я вже мала дванадцять литъ и знала, що винъ мамы не любывъ, що часто въ своїй спальни вони сварылыся, що мама нышкомъ плакала и все повторяла:

— Ну, що той поганецъ робыты! Що винъ робыты! Винъ мене въ грибъ вжене! Власну дытыну зариже.

Я тоди не розумила сього й потимъ не могла додуматысь, що воно значыло. Я тилькы неясно догадувалася, що й мама мабутъ черезъ те померла. Я мучы-

лась думками, що воно могло значить, але не могла дійти нічого. Тато такий бувъ добрый для мене, такъ мене любивъ, убиравъ мене гарно, купувавъ мени все, чого я хотила, що страшні мамини слова „власну дытину зариче“ не могли мени и въ голови помиститись, видавались якоюсь дикою обмовою. Ажъ по батьковій смерті все видразу мени відкрылося.

Ще не встигли умыти й нарядити тила, коли до хаты ввійшовъ дидичъ, управитель и ще килька офіціялистивъ уразъ изъ комисаремъ видъ староства и жандармамы. Почали відмыкати вси шуфляды, перетрясати вси сховки й закутки. Що тамъ найшли—не знаю, бо я весь часъ стояла коло трупа, тыслася до нього, мовъ у нього шукала охорони—не плакала, а тильки тремтила й хлипала, якъ дытина. Тильки потому я чула, якъ шептали довкола:—Злодій, злодій, обкрадавъ панську касу, державъ полюбовницю въ сели!

Я й не дослухувала всього. Я такъ любила тата!...

Прыходивъ дидичъ ще разъ, коли трупъ лежавъ уже наряджений, але й не поглянувъ на нього, а тильки прыклякавъ мене, взявъ за підбориддя, поглянувъ на мое заплакане лице, погладивъ по голови, давъ дуката, а по похорони казавъ мене зъ дрибною моихъ манаткивъ спакувати, посадити на воза й відвезти до Тернополя, до вуйка—брата небижки мамы. Решту, що було въ доми, дидичъ задержавъ для себе, якъ відшкодовання за те, що тато покрывъ.

II.

Вуйко бувъ бидный урядныкъ магистратський и мавъ п'ять дочокъ—найстарша мала вже 28 литъ, а наймолодша—15. Все на пори, все замижъ хочуть, а тутъ никто ани рушъ до нихъ не навертається. Бидни були дивчата. Безъ шкиль и науки, безъ маєтку, безъ нїякого ремесла, окрімъ того нужденного шиття, тай ще безъ уроды, якись косооки, зъ великымы губамы, низеньки, якъ полумацькы. А претенсіи були—все жъ такы вони диты урядныка, а ихъ маты була шляхтянка, зъ обывательського дому. Зъ простою робитницею стоварышуватыся—се були бъ уважали страшенною ганьбою. Принести зъ крыныци воды або зъ поблизького склепу хлиба—де тамъ, нехай Богъ боронить! П'ять такихъ дивокъ, а ще служницю держали! А тутъ беда въ хати, батькова пенсія скупа. Ну, що я вамъ буду росповідаты, яке тамъ жыття було въ тій хати. Прокоштувала я його цили чотыри роки, и знаете... Може буты, що те, що я теперъ роблю—й великий грихъ. Але я думаю, що за те пекло, яке я выбула тамъ у вуйка черезъ ти роки, все мои грихы будуть прощени. Я свою кару ще передъ грихомъ видпокутовала... Скоро тилькы я ввійшла въ хату, такъ заразъ и почувла, що починається для мене нове жыття. Мои кузынky обступылы мене, стыскають, цилують, гладять по-пидъ бороду... „Ромця! Ромця! Ай-ай, якъ вона выросла, яка гарна!“ Обзырають мене на все боки, якъ якого звіря. И ховай Боже, погостылы, килька день водылы на спа-

перы, до знайомахъ и такъ по мисти. Все зо мною деликатно, лагідно. „Ромцю! а подай те!“ „Ромцю а прынесы се!“ Я по килькохъ дняхъ, побачывшы, яка страшенна пустота въ ихъ жытти, вични тилькы розмовы про панычывъ, яки не хотилы прыходыты, про сукни, а якъ та убрана, а якъ ся—почула якась обрыдження. Тыхъ людей, про якихъ воны говорылы, я не знала, а дома, ще пры мами, тай потому по іі смерти, я прывыкла до праці—я вела циле татове господарство. То й тутъ я рвалася до работы. А имъ тилькы того й треба було. Заразъ видъ першого служныцю видправылы, и я, на пивъ добровильно, а на пивъ за ихъ прозьбамы, якось такъ незначно стала на іі мисце.

— На що намъ служныця? Правда, Ромцю? Мы й сами дамо соби раду! Крыныця блызько, склепъ блызько, ну, а коло кухни та коло баліи намъ такожъ не першына!

Я згожувалася, бо воно була правда, й тилькы дывувалася трохи, чого воны мене за кожнымъ словомъ такъ цилують и стыскають, неначе бъ я кожній зъ ныхъ по дукатови подарувала.

— Правда, Ромцю, мы все будемо разомъ робыты, будемо соби помагаты, якъ сестры? Ты жъ наша сестрычка, правда?...

И почалося таке, що я стала у ныхъ за служныцю. Я була ще слабосыла, пидлитокъ, але й не чыслылася зи своею сылою, двыгала воду, прала що-тыжня ихъ билизну, чыстыла чоботы вуйкови й паннамъ, варыла йисты. Нибы то значылося, що й воны мени пома-

гають, але така то була ихъ помичъ! Якъ билизна випрана й высушена, то визьмутъ и попросують. Якъ иты рано на торгъ до миста, то котра-небудь иде зо мною: я несу кошыкъ и закуплене (не разъ прыходилося несты на плечахъ), а вона платить и всмихається. „Ромцю, зроби се!“ „Ромцю, зроби те!“ „Ромцю, збигай туды!“ „Занеси лыстъ на почту!“ „Купы татови тютюну!“ Оттакъ видъ рана до пизньої ночи. И все деликатно, ласкаво. Що правда, колы мы йшли по рынку, то я мусила держатися ззаду, якъ служныця. Ба, дали почалось трохи и зъ иншого тону.

— Ромка, якъ же жъ ты помалу ходышь!

— Ромка, якъ ты довго сыдышь коло тои крыныци! А тутъ посуда не мыта!

— Ромка, якъ ты довго чешешся!... Що се ты такъ довго гуздраєшся, а наши сукни не вычыщени лежать!

А у мене волосся було густе, роскишне, и справди треба було попрацювати надъ нымъ що-день, щобъ довести його до ладу. Бачу, що николы мени панькатися зъ моими пышнымы косамы, взяла тай пообтынала ихъ. Якъ радилы зъ сього мои деликатни кузынky, то й сказаты вамъ не можу.

— Ай, Ромця! Яка жъ вона ладна! Що за мылый хлопчыкъ! Йй-Богу, хлопчыкъ!

И зновъ цилування, гладження по-пидъ бороду, устыскы... Я знаю, що се зъ доброго серця, але трохи мени вже за-багато було. Та що діяты—не було куды обернутися, чуюся здоровою, бачу, що й вони мною задоволени й що-дня выраховують, скильки то вы-

даткивъ теперъ ошаджується: и на плати для служныци (бо мени ничего не платылы), и на живности й на дровахъ. Бачыте, служныця на торгъ усе ходыла сама, й ажъ тоди, якъ пишла видъ насъ и панна стала зо мною ходыты, показалося, що що-дня ошукувала ихъ на якихъ 20 або 30 кр., та й ще плихшу живнисть купувала. Ну, й топлячы въ кухни, колы панны туды не заглядалы, спалювала далеко бильше дровъ, выдаткувала бильше омасты, нижъ я. Ну, а справляты на мене ничего не потребувалы: у мене було досыть гардеробы своеи й по мами, було й дещо грошей за продану татову гардеробу, що я, видйижджаючы видъ пана, спакувала разомъ до своеи. Ти гроши я берегла про чорну году, не показувалася зъ ными дома й не говорила про нихъ паннамъ, миркуючы, що не потрибно доводыты ихъ до спокусы, а себе до непрямности.

Особливо прыпавъ мени до серця вуйко. Дуже добрый бувъ чоловикъ, сывый уже, згорблений и тыхый такый, що николы дома його не було чуты. Верне зъ канцеляриі—абы йому обидъ подалы, й николы було не скаже: се зле зварене, сього не люблю, якъ бы мени того або того!... Ни, жадныхъ гримасивъ! Зйисть, ше й дочокъ утышуе, щобъ не гримасувалы, а дякувалы Богу й за те, що є. А потому, чы зима чы лито, сяде соби на крисли, закурыть люльку й чытае газету, докы не задримае. Дочки въ сусиднимъ покою скачуть, гуркочуть, хыхикають та регочуться, а дали зберуться та цилою юрбою йдуть на спациръ, а йому се байдуже,—такъ якъ той мелныкъ привыкъ до туркотаня пытля.

Не разъ, колы дочки повыходять, а тилькы я сама зостануся, кручуся по кухни або спрятую въ покояхъ, винъ було стане й довго дывыться на мою роботу, пожалуе мене:

— Бидна Ромцю, дытно моя золота! Чымъ я тоби видячу за твою щыристь, за твою працю невсыпушу?

Я мовчу, тилькы очи на нього вытрищу—дурну зъ себе вдаю, бо й що йому маю сказаты?

А винъ пидійде, поцилуе мене въ чоло, а въ самого ажъ слезы на очахъ.

— Виджывъ я пры тоби, дытно моя!—каже.—И тиломъ, и духомъ виджывъ. Давниша служныця обкрадала насъ, годувала всякою поганню. Дочки сварылыся зъ нею день-у-день, але ани одна й рукою не рушыла, щобъ лыхови зарадыты. А пры тоби й на ныхъ якыйсь встыдъ найшовъ, хочъ що-небудь часомъ роблять. Господы мій, и що зъ нымы буде, на кого вони надіються?

Видно було, що дуже турбувався своїмы дочкамы, але не мавъ видвагы сказаты имъ у очи ани слова, боявся ихъ цокотання. Тилькы передо мною душу свою розважавъ, бо знавъ, що я все прийму й панамъ ничого не скажу.

— Богъ тоби заплатыть, дытно моя,—повторявъ винъ по кожній такій мови.—Богъ тоби заплатыть за твое добре серце, бо я, бидный, немичный чоловікъ, олы сього зробыты не зможу!

III.

Мынавъ рикъ за рокомъ. Я пидростала й мое становыше мижъ незамужними кузынкамы ставало де дали, то гирше. Не вважаючи на безупынну працю, я була здорова, крепка й весела. Не подобалося имъ те, що я була краща видъ ныхъ усихъ. Колы було йдемо на базаръ, то хочъ я зодягнена въ брудну, пошарпану одижъ, хочъ панны навмысне не дають мени передъ тымъ умытыся ани рочесатыся, то все-таки прохожи паньчи не дывляться на панну, а обертають очи за мною.

— Ромка, куды ты дывышся!—фукае на мене панна, колы я зустринусь очыма зъ поглядомъ якого молодого чоловіка. А сама, не бійсь, ажъ благае очыма у того самого паньча: до мене! до мене! Та що колы у іи очахъ, якъ казали, заздрить тліе, якъ искра въ попели, а въ моихъ веселисть живымъ полум'ямъ горыть. Се мени такъ ихъ власный батько говорывъ.

На жадный прохидъ мене не то зъ собою не брали, а й сами не пускали.

— Не можна!—говорыли мижъ собою.—Вона наша своячка, сырота, мы за нею видповидаємо. А ій вже зъ очей видно, яка дорога іи чекае, колы ій дати волю

И пры тимъ ззыралыся одна по другій и всмихалыся такъ якось погано, що я вся паленила зо встыду, хочъ и не знала, куды вони гнуть и що саме мене чекае.

Такимъ способомъ изъ слуги я переминылася въ невилыныцю. Зо мною вже не робылы ніякихъ церемоній. „Ромка, якъ ты смієшъ говорыты зъ нами, якъ зъ ривнымы?“ „Ромка, маршъ до кухні!“ „Розтовстила на нашимъ хлиби та й ще хоче зъ себе панну вдаваты!“—оттаки слова я тилькы й чула видъ ныхъ. Почалы дорикаты мени й батькомъ-злодіємъ, ба, почалы й поштуркуваты по куткахъ. Побачылы, що я йимъ за-багато, хочъ я йила тилькы те, що писля ихъ обиду лышалося. Постановылы не даваты мени того, а купувалы для мене осибно картофли, крупивъ ячминныхъ або гречаныхъ и казалы варыты се для себе въ окремимъ горщыку.

Видъ якогось часу завелы такойъ звичай, що по четвергахъ просылы до себе когось на гербату. Просылы звичайно молодыхъ панычивъ, студентивъ зъ высшихъ клясъ, урядныкывъ, військовихъ. Я въ такимъ рази не смила показуватыся зъ кухні, панны сами usługувалы, щобъ показаты, яки то вони господини. Я не разъ було заб'юся въ темный кутокъ кухні, поплачу трохи, а дали плюну и слухаю до пивночи, що вони тамъ гомонять въ покою. Панны мои цокочуть, сміються голосно; батька ихъ не чуты николы: винъ хочъ про око такожъ сидивъ пры гостяхъ, але я знала, що старый, забывшыся въ кутокъ на своимъ крисли зъ поручамы, дримає десь зъ люлькою въ зубахъ.

Важко мени стане, колы послухаю того веселого гомону тамъ, въ освітленимъ покою, колы уявлю соби всмихнути лыця та блискучи очи панычивъ, и поду-

маю, що й я не гирша видъ ныхъ, а мушу оттутъ бовваниты въ темній, брудній кухни. Але дали думаю: що жъ мають робыты бидни дивчата, ти мои кузынky! Вони бояться, щобъ я у ныхъ якого жениха не вид-
была. Биднисть наша робыть насъ злымы й завидю-
щымы, а не зле серце.

IV.

Одного такого четверга вже гости булы зибрани, панны пры ныхъ, я сама була въ кухни, поралась. Звычайно колы гости приходылы, панны стричалы ихъ у кухни и старалысь такъ заступаты, щобъ жаденъ зъ ныхъ не мигъ до мене прыдывытыся. Ще й штуркне мене одна або друга й оберне лыцемъ до кута. Такъ и думалы ти гости, що у ныхъ якась стара служныця. А теперь сталоь такъ, що колы вони тамъ сыдили та чай пылы, увійшовъ ще оденъ гистъ, молодой офицеръ, гарный такый, прывитный. Першый разъ мене побачывъ—и здывувався.

— А, кухарочка!—сказавъ весело,—нова кухарочка.

Тай хотивъ ущипнуты мене за пидборидля.

— Перепрашаю,—сказала я, чуючы раптомъ, що въ мойй души щось бунтується,—ани кухарочка, ани нова. Я тутъ вже тры роки!

— Овъ, а я ани разу не бачывъ!—сказавъ винъ, знимаючы плаща.

— А що жъ, буду для пана на выстави стояты?—видповила я и прынялась за свою роботу.

— Ну, ну,—каже винъ по-тыху и зновъ хоче погладыты мене,—тильки не фыркайся! Такъ ты кажешъ, що вже три роки тутъ служишь?

— Не служу!—видказала я гостро,—я тутъ у свого вуйка.

Немовъ холодною водою облылы його ти слова. Ставъ, вытрищывшы широко очи, й ничего бильше не говорывъ, тильки по лыци якась тинь пробигла,—выдно, вдумувався въ мое становыще. Въ тій хвили видчнылыся двери видъ покою, вбигла старша панна зъ тацою, й такожъ остовпила, побачывшы офицера.

— А, панъ лейтенантъ,—скрыкнула вона, не знаючы, чы радиты його прыходови, чы гниватысь на мене.—То такъ панъ додержуе слова? Чы то теперь у васъ сьома година?

— Даруйте, пани,—сказавъ офицеръ кланяючысь,—мусивъ патрули разводыты, то й запизнивсь.

И воны пишли до покою.

Не знаю—чого, я була дуже люта на нього, ажъ слезы крутылысь у мене на очахъ, хочъ ризночасно въ души я мусила була признатися, що винъ мени сподобався. Въ лыци його выдно було доброту и лагідність, а його зачудовання, колы почувъ, що я кузынка паннивъ, такожъ свидчыло на його корысть.

Попрятавшы, я сила зновъ у своимъ кутыку и прислухувалась до гомону гостей. Серце мое былося якось незвычайно и я старалась ловыты ухомъ и распизнаваты його голосъ. Говорывъ просто, безъ звычайного у багатьохъ офицеривъ сылуваного прыкрого

тону. Говоривъ коротко й мало. И се такожъ мени подобалося.

На другый день першый разъ панни накынулись на мене зъ лайкой: „Ты опудало, ты непотрибе, якъ ты смила йому показуваться на очи!“ Я заплакала и сказала, що я сьому не винна, що прыйшовъ несподивано й самъ першый до мене заговоривъ. Що зачипавъ мене такъ, якъ молоди панычи звычайно зачипають служницъ, се я встыдалась и боялась имъ казаты. Змяклы панни, почалы мене цилуваты, купылы мени хустку за 5 рынськихъ и просылы, щобъ я все, скоро гости зйдутся, гасыла свитло въ кухни й сидила по-ночи. Зъ усього я порозумила, що офицеръ той и имъ дуже сподобався. Але якый же бувъ ихъ сумъ, колы на другый четверъ винъ, хочъ його запрошувано, не прыйшовъ. Тысячни здогады, дусання та гримасы, навить на мене почалы булы гриматы, колы втимъ прыйшовъ видъ нього лысть. Выправдувався тымъ, що бувъ комендерованный на патруль.

За килька день, колы я ранисенько пишла по воду, чую, що хтось иззаду кладе мени руку на плечи. Оглянулась—винъ.

— Добры-день вамъ, панно Ромуальдо! (Видкысь и им'я мое довидався!)

— Добры-день пану,—кажу й затремтила чогось.

Почавъ иты поручъ зо мною, хочъ я несла коновкы въ обохъ рукахъ. На вулицы було ще пусто. Мовчавъ добру хвилью и прыглялався до мене въ по-ранковимъ пивсумерку.

— Бидне дятя!—сказавъ вкинци.—Значыть, вуйко не ставъ для васъ батькомъ.

— Мій вуйко добрый чоловикъ,—сказала я, не пидводячы до нього очей.

— Знаю, знаю,—сказавъ зъ лехкымъ усмихомъ въ голоси.

Зновъ помовчавъ. Мы вже були близько крыныци, коло якои стояло дви—тры служныци.

— Вы ходыте часомъ на почту?—спытавъ винъ раптомъ, немовъ прокынувшись зъ якоись задумы.

— Вуйко посилае за газетою.

— Тамъ на ваше им'я є листъ, *poste restante*. Вы вмієте чытаты?

— Ну, якъ же жъ бы не вмила?

— И не забудете? *poste restante*, саме им'я, безъ призывща. Прочытайте його! Подумайте про те, що вамъ пышу. Я не маю нагоды зъ вами говорыты, то задумавъ напысаты вамъ. Прощайте!

И не дожыдаючысь моєи видповиди, винъ швыдко пишовъ.

У мене мовъ каминь у груды залигъ замість серця.—Лысть до мене! Видъ нього! И чого йому видъ мене треба? Чень же ничего злого? Выглядае якъ чоловикъ поважный, який знае, що робыть. А зла ніякого я йому не зробыла, то за що жъ винъ мавъ бы мени зломъ платыты?

Тяжко мени було уккрыты свое зворушення передъ паннами. Цылый ранокъ я була мовъ сама не своя, все дожыдалась десятой годыны, колы звычайно мене по-

сылано на почту по газету для вуйка. Закотурмавши голову хусткою, я побигла на почту и протыснулася до деревянныхъ кратокъ, за якими експедиторка выдавала лысты *poste restante*.

— Прошу пани, чы нема тамъ лысту „Ромуальда?“— сказала я такимъ непевнымъ и тремтячимъ голосомъ, що килькохъ панивъ, яки такожъ стоялы передъ крратками, ззырнулося до мене зъ насмишкуватымы, якъ мени бачылось, поглядамы.

Експедиторка почала перебираты лысты въ шафци:

— А видкы се мае буты лыстъ?—спытала вона.

— Мисцевый,—ледве вышептала я, закрываючы лице хусткою.

Въ тій хвыли въ рукахъ моихъ опынывся невеличкий подовгастый лыстъ. Я стыснула його и вся затрусилась, немовъ бы взяла въ руку жменю прыску. Выбигшы зъ канцеляріи, я стала пры викни тақы тамъ, въ корыдори почтового будынку, щобъ прочытаты той лыстъ. Я знала, що дома не буду маты змогы прочытаты його потай. Тремтючою рукою я розирвала конверту й выняла аркушыкъ, але литеры килька хвыль немовъ скакалы, немовъ палахкотилы у мене передъ очыма. Дали я заспокоилась трохи и прочытала ось що:

„Сымы днямы я выйижджаю до Перемышля й не буду бильше въ доми вашего вуйка. Не хочу навить тамъ буты,—зъ якои прычины, заразы домиркуетесь. Я побачывъ ваше нещасне становыще и зъ вуйкомъ вашимъ говорывъ про васъ. Коны бъ я сказавъ, що

люблю васъ, то вы малы бѣ право не повірыты мени, бо якъ же можна полюбыты когось, не знаючы його блызше? Тымъ то я не буду говорыты вамъ про любовь, а тилькы скажу ось що. Я бидный офицеръ, зъ простого роду. Жыття бурлацкѣ остогыдло мени, хочеться закоштуваты хочъ трохи тепла родынного гнизда. Родыны власной у мене нема, женытысь безъ кавціи *) не можна, такой дивчыны, що зложыла бѣ за мене кавцію и до того була бѣ мени до вподобы, я певно не знайду, а продаватыся за кавцію такій, якои не можу любыты—такожъ не хочу. А тымъ часомъ моя мисячна плата хочъ сякъ-такъ выстарчае на удержання родыны. Що жъ маю робыты? Правни дороги для мене замкнени, сама устава пхае мене на неправни. Я знаю васъ за чесну дивчыну й не повиненъ бы корыстаты зъ вашего сумного становыща. Але я знаю, що становыще те безвыхидне и черезъ те думаю, що липше вамъ буде статись моею, хочъ нешлюбною дружыною, нижъ вичною служныцею своихъ кузынокъ. Будемо жыты разомъ, будемо обходытыся тымъ, що маемо, а колы я дослужуся выщой рангы, то уступлю зъ службы й тоди поберемося. Не буду таиты передъ вами, що се не лехка й не швыдка ричъ. Але може трапытысь вѣйна, я можу въ нѣй видзначытыся, й тоди дило пиде краще. Миркуйте, якъ знаєте, скажу вамъ тилькы про себе дещо. Я чоловикъ простой, тихый, вырисъ у бидности, звыкъ до тихого, не бучного жыття и працы, й колы

*) Кавція—забезпека, „залогъ“.

правда те, що я чувъ про васъ, то мени здається, що полюблю васъ. Коли риштесь иты зо мною, то будьте въ суботу ввечери зъ усимы своїмы пакунками на двирци коліи. Я добуду вамъ билетъ. На всякий спосибъ въ суботу ввечери буду ждаты на двирци. Коли не прыбудете—ваша воля, я певно вамъ того за зле не визьму. А коли прыбудете, такъ до побачення!”

Якъ бачите, я добре вивчыла на пам'ять той лысть. Винъ и доси є у мене—одынока пам'ятка мого щастя. Чытаючи його, я чула, що вся облываюсь рум'янцемъ, то зновъ блидну. Мене кынуло въ пропасныцю, я не знала, що зъ собою робыты, куды сховаты папиръ, куды йты й що думаты. Мени прыгадалося, якъ колысь мама цилувала й пестыла мене и вышукувала для мене що найкращихъ и найбагатшихъ жєныхивъ, а пизнише, коли я почала пидростаты, все остеригала мене передъ вїйськовыми. Мени прыгадалося зачути часомъ розмовы кузынокъ про офицеривъ, про ихъ ненормальне жыття, про дивчатъ, якихъ вони удержують и по якимось часи проганяють и виддають на ганьбу, й мени страшно стало того лысту, який сховала на груди пидъ корсеткою. Такъ и бачылось мени, що тамъ заворушылася холодна гадюка. Але описля погадала я про свое нужденне й безвыхидне становыще, про те, що й сами мои кузынки не багато бь надумувалыся, коли бь першый липшый офицеръ обернувся до ихъ зъ тымъ самымъ, що й до мене; дали стало мени передъ очыма гарне, всмихнуте лыце мойого офицера, його мяхкый голось, привитлыви рухы, а

особливо його очи ясни, глибоки та щирі, і я вже тоді почула, що не устою проти сеї першої в моїм житті спокуси, що піду туди, куди мене кличе надія хочь недовгого й дорого оплаченого щастя.

До суботи було ще три дні, але за ти три дні я майже нічого не думала надь своєю будущею. Я прожила ти три дні в якійсь ненастанній гарячці, в якійсь нетями, в страху й надії разом. А в суботу ввечері, коли мої кузинки з батьком вийшли на прохід, я перебралася в що мала найлипше й, зібравши свої ричи в невеличкий пакуночок, пішла на двирець зализниці, не оглядаючысь, не кажучи нікому й слова, і тильки вже з Перемишля напысала вуйкови листа, подякувала йому за хліб, за силу, і сказала, що я пішла до нового обов'язку.

V.

Та що я буду нудити вас довгим оповіданням! Офіцер мій був дуже добрий чоловік. За того пивтора року, що ми жили разом, я не чула видь нього злого слова. Після тяжкої школи, яку я пройшла у вуйка, він був для мене як соняшне світло і тепло. Приголубив мене, вызволив з тяжкої праці, дав виддыхнути вильнише, говорив зо мною як з рівною, любив мене як сестру. За кілька неділь я виджыла, прыйшла до пам'яті. Вийду бувало на мисто—люде на мене оглядаються, а не разь чую, що й шепочуть паньчи: „Що за гарна пан-

ночка!“ Офіцеръ посправлявъ мени вбрання, й видно, що любивъ мене, бо вышукывавъ тысячни нагоды, щобъ зробыты мени прѣемнисть: приносявъ дарунки, кныжки, квитки. Одно тилькы сталося не такъ, якъ я думала: мы не жылы разомъ. Йому велено зъ прычинъ службовыхъ жыты въ касарни,—ну, а я не могла тамъ буты зъ нымъ разомъ. Вынайшовъ мени кватырку — оденъ покоикъ гарный, мебльований; стравувалась я у сусідкы, жинкы якогось ремисныка, а винъ прыходывъ до мене вильнымъ видъ службы часомъ, звычайно на ничъ. Мы пылы разомъ чай и розмовлялы до пивночи. Винъ оповидавъ мени про свое жыття, про свою службу та и трудности, про те, що діється въ свити. Я сыдила, очей зъ нього не зводячы, и, бачылось, була бъ його слухала цилу ничъ. Цилый день сыдышь са чытаешъ, шыешъ, у викно глядышь, то й рада живому голосови людському. А винъ такъ гарно вмивъ оповидаты!...

— Ромцю, ну роскажы жъ ты що про себе,—каже винъ було,

Я чула, що люблю його, и въ мени зародылося бажання удержаты пры соби його любовь, то жъ я не давалася николы просыты. Мени хотилося показаты йому, що я не така дурна та неосвичена гуска. Я росповидала найменши дрибныци зи своего жыття зъ тымъ гарячымъ бажаннямъ, щобъ його заняты, й не разъ винъ слухае, слухае, тай почне мене цилуваты, прыгорне до себе тай каже:

— Бидна дытныно! Чы те зъ тебе могло буты, якъ бы доля була тоби всмихнулася!

Колы зъ часомъ вычерпалось усе, що я знала про свое жыття, я розказувала йому те, що читала й передумала вдень. И се такожъ його займало.

— Нудно тоби, мое серденько,—говорыть винъ бувало,—та що вже дѣяты? Таки мы обое бидни зійшлыся. Ты думаешъ, мени не ллеться не разъ вухамы моя служба? Потерпимо, Ромцю, ще пару литъ, чень то якось инакше буде.

— Мылый мій,—кажу йому на те,—хиба жъ я передъ тобою жалуюсь на нуднисть? Мени не нудно. Я все соби найду роботу, то чого мени нудытысь? А колы подумаю, зъ якого пекла ты мене вырвавъ и яка я теперъ шаслыва, то не разъ прыходыть мени въ голову: Господы, чы не за-багато сього шастя для мене? Знаешъ, я видъ малку звыкла боятыся шастя и все думаю, що за кожне шастя прыйдеться видпокутуваты, якъ за яку тяжку провину. Прынаймни мени доси все такъ траплялося.

По жнывахъ йому прыйшлося иты на маневры, и мы мусилы розстатыся на пару недиль. Позаплачувавъ винъ за мене все и, прощаючыся, не казавъ ничего, якъ тилькы: „Не забудь за мене, Ромцю! Я тебе люблю!“ Вирывъ мени, що я його не зраджу, хочъ и не знавъ ще, що я вже заваготила. Я вже килька днивъ якъ се спостерегла, та не хотила йому ничего казаты, але тилькы теперъ почула докладно, якъ дуже я його люблю. На його слова я расплакалась и повысла на його шыи,

цилувала його уста й очи, не можучы ничего промовыты, якъ тилькы:

— Милый мій!... Любый!... Золотый!...

Скучно було по його видийзди. Духота въ мисти, порохъ. Выйду було за мисто, надъ Сянъ, сяду на берези десь въ такимъ закутку, щобъ мене никто не бачывъ, тай цилымы годынами дывлюсь на воду.

Ой сяду я на шпыльочокъ—

Та рыне вода, рыне...

Ой и не дайте мене за нелюба,

Та нехай винъ загине!

Си слова й мелодія такъ и снуються мени по голови, колы пидъ моими ногами мерехтыть та ховзається хвыля за хвылею, безъ кинця и спочынку. И думается мени бувало: що се таке—вода? Для чого вона мусить усе бигты? Видкы ии тамъ у горахъ стилькы набирається? Не разъ мене такъ и маныло щось кнутыся въ ии таємнычу, крышталеву глыбинь. Пидо мною звильна плавали груби, червонопери клени, увывались срибни укліи, линыво въ глыбини дрималы товсти коропы та выгривалася на самимъ бережку ненажерлива щука, простягшысь недвижно мовъ полино, и я думала, що тамъ у води й жыття, й порядкы мусять буты далеко липши, сумырниши, нижъ у насъ. А инколы задывлюсь було на хвыли, й мени бачыться, що й циле жыття наше, зъ усимъ його горемъ, зъ усима радощама та надіямы—не що инше, якъ ось така хвыля. Одна блискуча, друга мутна. Одна шумить и клыкоче,

друга тихо, ледве чутно сковзне по поверси й про-
паде безслидно. Чы жъ не таке саме й жыття наше?
И хотилось бы мени не разъ кынутысь у ти крышта-
леви хвыли, пирнуты въ ныхъ и розплыстысь. И то не
зъ биды, бо я тоди не бидувала. Видйизжаючы винъ
лышывъ мени де-що грошей, заплатывъ за хату и
страву, а яки жъ кримъ сього мои выдатки? И про
будуще я не думала. Я чула за собою опору—його, и
бачыла тилькы одну мету передъ собою, щобъ удер-
жаты пры соби його любовъ, осолодыты його жыття.
А колы часомъ мени хотилось пирнуты въ отыхъ чы-
стыхъ хвыляхъ, то тилькы зъ якогось неясного по-
чуття, що тамъ було бъ мени якось дуже spokійно та
любо, що я плыла бъ кудысь вично безъ власной воли
й думкы, гойдалась на хвыляхъ и не потребувала бъ
ани думаты, ани дбаты ни про що.

Але ось мынувъ мисяць, скинчылысь маневры, винъ
повернувъ утомлений, запыленный, обшарпанный, але здо-
ровый та веселый. Прыйшлось мени добре попрацю-
ваты, щобъ привести до ладу його билизну й убрання,
але праця та була для мене правдывою роскошню.
Винъ одержавъ видпустку на килька день для спо-
чынку и весь часъ просыджувавъ у мене. Мы безъ
перестанку розмовлялы, оповидалы соби про свое жыт-
тя въ розлуци. Винъ розказувавъ, що бачывъ цисаря
и що цисарь навить похвалывъ його за мудре вико-
нання якогось маневру. Мы радилы обое, бо похвала
цисарська и пры аванси богато значыть. Килька разивъ
мы ходылы вдвохъ на прохидъ, звычайно надъ Сянь,

на мое улюблене місце въ лозахъ. Винъ справивъ собі удку й ловивъ рыбу, але звичайно не мигъ ничего зло-выты. Та все такы ти дни були може найщасливиши въ моимъ жытти. Сыдымо було отакъ у-двохъ поручъ, глядымо на поплавокъ и не говорымо ничего, а тилькы чуемо одно одного близькысть и знаемо, що одно за одне готови все виддаты.

Ну, ну, не смійтеся! Бувають такы хвыли въ житти кожного чоловіка, не конче тилькы въ кныжкахъ мусымо про ныхъ чытаты!

VI.

— Слухай Ромцю! Мени дуже пыты хочеться!

— И мени такожъ,—сказала я.

Мы верталы власне зъ проходу на Сянъ. Винъ уже видъ килькохъ недиль повернувъ до службы, але колы тилькы мавъ вильный пополудень, приходывъ до мене, я ждала його вже одягнена й мы йшли на Сянъ.

— Знаешъ що, зайдимо сюда до реставрації на пиво!

Мени чогось ніяково стало пры тыхъ словахъ.

— А може бъ липше пыты до дому й казаты пры-нести пыва?—сказала я.

— Е, що то за пиво буде! Тутъ липше! Ходы лы-шень! Чы боишся?

Я ничего не видказала, хочъ справи боялася—не знаты чого. Мы силы пры столи. Винъ замовывъ пиво. По хвыли пидійшовъ до насъ офицеръ, його знайомый,

проговоривъ до нього килька сливъ, салютувавъ и пишовъ. Ще мы не допылы пыва, колы прыйшовъ иншый офицеръ, присивъ коло насъ, побалакавъ зъ нымъ и якось дивно вперъ очи въ мене; я запымитыла, що мій Олесь змишався. Офицеръ вставъ, салютувавъ и пишовъ. И мы такожъ пишлы. Олесь бувъ якыйсь засмученый, мовъ самъ не свій.

— Мый мій! — кажу до нього, — тоби непръемно було, що той офицеръ такъ уперто въ мене вдывлявся?

— Дурень! — буркнувъ Олесь кризь зубы.

— Ни, любый, не говоры сього, — сказала я. — Сами мы вынни, що пишлы до реставрації, де всякому вильно въ мене вдывлятыся.

— Якъ бы ты була моя шлюбна жинка, то нихто бъ не посмивъ. А такъ... А й такъ винъ, дурень, повиненъ маты на стилькы деликатности...

Я чула, що въ грудяхъ у його кыпило й варылося, що гнивъ здавлювавъ йому горло, й ажъ теперъ пизнала, якъ сыльно винъ мене полюбывъ.

— Мый мій, — кажу йому, колы мы прыйшлы до дому, — заспокійся! Забудь про се! Я тоби скажу шось веселише!...

— Що таке? — понуро промовывъ винъ.

Мене холодомъ обвіяло видъ тыхъ сливъ, того тону й того погляду, якимъ винъ змирывъ мене, и я рада була бъ вернуты свое слово й лышыты признання на липшу хвылю, але годи було. Я обняла його за шыю, нахылыла до себе його голову й шепнула йому

на ухо ти слова, що мене саму не разъ наповнялы якоюсь неказаною радистю та втихою.

Його вонь зовсимъ не владувалы. Якась нехитъ и тривога, щось навить немовъ обрядження проблыснулы въ його очахъ. Страшенно заболить мене той поглядъ. Але й недобрий выразъ його, и биль у мой души булы тилькы хвыльну.

Винъ прояснивъ, обнявъ мене, почавъ цилуваты й роспытуваты—якъ, що, колы? И мени було любо звырытыся передъ нымъ зъ тайною, про яку я доси никому ани слова не сказала. И якый винъ бувъ мылый, колы по якимось часи почавъ говорыты про рижни прыборы, потрибни для сподиваного гостя, и то такъ поважно, немовъ бы той гистъ мавъ уже завтра прыбуты. И якъ сердечно мы обое сміялыся, колы я сказала йому, що таки й таки прыборы я вже вильными хвылями попрылагоджувала, таки й таки знайомосты поробыла,—значыть, йому тутъ ничымъ турбуватыся.

Чудесно провели мы той вечиръ. Выпылы плящину вына за здоровля будущего дытаты, жартувалы, навить на спивъ зложылыся голосаы. Але я почула, що видъ того часу зъ нымъ зайшла якась змина. Часто бувавъ понурый, мовъ згрызеный. Не разъ середъ розмовы урывавъ на пивслови, немовъ туманивъ або шукавъ розгубленыхъ думокъ. А про свое жыття въ касарни, про свои видносыны до иныхъ офицеривъ николы ани слова. Навить просывъ мене, щобъ його николы про те не пытаты. Зъ того я домиркувалася, що му-

сивъ маты якись непрыемности, й мучылась тою думкою, що може се все черезъ мене.

И такъ межы намы звильна почала залягаты темна хмарка. Кожне зъ насъ мало якусь грызоту, якою боялось, чы не хотило подилытыся зъ другимъ. Одно тилькы в'язало насъ—думка про будуще дытя. Мы розмовлялы про його, якъ про щось, що вже е, бигае, гомоныть и сміється, мылувалысь нымъ, турбувалысь, щобъ де не вдарылось, не впало, не застудылось, обговорювалы, що треба буде зминыты кватыру, прыняты служныцю, миркувалы, скильки се буде коштуваты. И зъ усього того я бачыла одно, що винъ мене любыть, и почувала ще бильшу вдячність и любовъ до нього.

Надійшла зима, и винъ зновъ почавъ ридше буваты у мене. Служба зупыняла його. Не разъ бывало такъ, що й цилый тыждень не мигъ прыйты. Я познайомылася зъ килькома сусидкамы—жинкамы ремисныкивъ та зарибныкивъ, бо до „пань“—уряднычокъ та професорокъ—боялась пидходыты, чуючы, що могли бъ мене видипхнуты. А середъ тыхъ темныхъ та бидныхъ жинокъ я найшла бильше щыроты й порады. Я спробувала навить черезъ ныхъ перепытуваты за деякою роботою, щобъ заробыты що-небудь на удержання своеи дытыны. Я вмила шыты и брала шытво до-дому. Дали черезъ одну служныцю, що услуговувала у одного професора, мени трапывся добрый заробокъ—перепысуваты начысто якусь кныжку, що той професоръ самъ напысавъ. Я пышу гарно и швыдко и, прысившы твердо до работы, за два мисяци заробыла щось изъ пятде-

сять рынськихъ. Олесьови я ничего не казала про свои заробитки: боялась, щобъ винъ не прогнивався. Довидався одначе по якимсь часи самъ,—мабуть видъ того жъ такы професора, взявъ мене на экзаменъ и, розвидавши все, ничего не сказавъ, тилькы поцилувавъ у очи й, описля якось сумно замисльвшысь, прошепотивъ: „Бидне дытя!“

Въ червню въ кинци я родыла. Дытя було гарне, якъ ангель, але мени було не весело, глядючи на нього. Ажъ теперъ я почала думаты надъ своею будущыною й будущыною своеи донечкы. Що зъ неи буде? Чы те саме, що зъ мене? И я, що доси не разъ Богу дякувала за свое щастя, раптомъ почула якусь несказану тривогу. Боже мій! И що жъ таке я справди? Удержанка и бильше ничего! Чы щиро чы нещиро говорити Олесь про свій будущый авансъ, про намиръ одружытыся зо мною, а все-таки теперъ справа черезъ се не зминюється. Теперъ я зрозумила мылосердни погляды, таемни зитхання та похытування головою моихъ сусидокъ, бидныхъ зарибныцкыхъ жинокъ, зрозумила ти урывани слова, колы ричъ заходила про Олесья, ти шептання, колы въ хату ввходила яка нова сусидка, ти тысячни подробыци, яки хочъ и не были призначени на те щобъ мене шпыгаты й ранаты (ти жинкы дуже добре розумили мое становыще, бо бильша частына зъ ныхъ и сами черезъ нього перейшли за-молоду), та все-таки дуже болилы и смутылы мене.

Олесьови я ничего не говорила про свои муки, бо й по що? Колы винъ мене любить, думалось мени,

то певно й самъ такъ само мучыться, а колы ни, то й не варто. А винъ справди мучывся. Маленьку нашу ци-лувавъ и мылувавъ, якъ мати, не якъ батько, и часомъ я бачыла, що колы дывывся на неї, якъ спало, то слезы наvertsались у нього на очі. И що мени було йому говорити? Оставалось тилькы ждаты й буты терпеливою.

VII.

По трьохъ мисяцяхъ дивчынѣ наша вмерла.

Олесь зачавъ ридше буваты у мене. Литни марши, дали маневры, дали зновъ якась служба,—цилымы тыж-нямы, а дали й по довше не бувавъ у мене. Наши стричи були холодни й коротки. Здавалось, що зъ смертю дытны зныкло наше щастя й те тепло, що давнише проймало насъ обохъ, колы мы были разомъ. По маневрахъ винъ захорувавъ и пролежавъ бильшь мисяця. Написавъ мени, щобъ я сидила дома й не ва-жылася прыходиты до нього. Що я вытерпила за той часъ!...

Ажъ на третимъ тыжни я дизналася, що винъ мавъ поедынокъ черезъ мене. Ти офицеры, що тоди пидходили до насъ въ реставраціи, здыбавшыся зъ нымъ пидъ часъ маневривъ (воны были львивськи) по-чали роспытуваты його про ту даму, що зъ нымъ си-дила и чому винъ имъ їи не представивъ, и въ до-датку сказали про мене щось таке, що Олесь вызвавъ ихъ обохъ на поедынокъ. Отже одного винъ ранивъ,

а другый ранивъ його, и то досыть небезпечно. Се я дизналась видѣ одного жовнира зъ його компаниі, якого просто зачепыла зъ викна.

Я не могла довше вытрыматы, побигла до нього. Зъ тяжкою бидою я добылася, щобъ мене до нього допустылы. Винъ лежавъ на постели, блидый якъ крейда, помарнилый. Куля попала йому въ груди и тилькы дивнымъ случаемъ не положила його на мисци трупомъ.

Рыдаючи прыпала я до нього, цилувала його ноги и руки. И винъ расплакався.

— Ну, чого ты! Чого ты!—повторявъ.—Тутъ тоби не можна бугы. Йды до-дому, я тоби напышу.

Довго я не хотила вступытись; ажъ колы прыйшовъ докторъ и сказавъ мени, що винъ буде здоровъ, але теперъ ще потрибно йому спокою, я пишла.

Винъ не пысавъ мени, але по килькохъ тыжняхъ самъ прыйшовъ. Зъ якою нетерплячкою, зъ якимъ неспокоємъ я ждала його! Якими чудовыми фарбами малювала соби першу зустрічъ зъ нымъ по тій страшній проби, якъ крипко божылася, що все, все жыття свое, працю и вси помыслы виддамъ йому! А колы прыйшовъ и глянувъ на мене и мовчки сивъ на крисло, я видразу почула, що мижъ намы все скинчене, що намъ треба розстатися, що те, що дали буде, те буде тилькы довшимъ чы коротшымъ прощаннямъ.

Прощання вышло короткымъ. Винъ сказавъ мени заразъ, що його авансъ пропавъ теперъ на довгый часъ и що його за кару перенесено до Араду—пыль-

нуваты вїйськової тюрмы, и що винъ за тыждень му-
сыть выбиратися въ дорогу.

Я выслухала його сливъ, якъ холодный стовпъ. Винъ почавъ потишаты мене, говорывъ, що николи про мене не забуде, що буде мени пысаты,—але я знала, що й винъ самъ потребуе потихы. Я тилькы плакала. Мы розстались добрымы прыателямы. Вид-
• йижджаючи винъ давъ мени трохы грошей на жыття та пару лыстивъ до своихъ знайомыхъ и радывъ пошукаты соби якого заробитку.

Я спродала де-що зъ своеи гардеробы и зразу не потребувала журытыся жыттямъ, могла въ крайнимъ рази переждаты пару тыжнивъ, поky щось бы добре трапылося. Але служба трапылась заразъ, у того самого професора, якому я перепысувала кныжку. Професоръ бувъ добрый чоловикъ, але жинка його почала ревнуваты мене до чоловика й по двохъ мисяцяхъ, середъ зимы, я мусила выступыты зъ службы.

Я кынулась до другихъ Олесьовыхъ знайомыхъ,
• до якихъ мала лысты, але нажыла стилькы прыкростей и сорому, що плюнула на все. Вси воны знали мою исторію, вси ззыралыся на мене, якъ на звирия, посыла-
• лалы мене одни до другихъ, щобъ уси побачылы ту „лайдачку, що звела и зныщыла такого доброго и здатного чоловика“. Ти слова сказавъ мени пры кинци одень старый ротмистръ, до якого мене такожъ по-
• слано по заробитокъ.

Писля сього я вже бильшь не ходыла, а пойихала до Львова. Тутъ я зупынылася въ однимъ изъ жы-

дивськихъ готеливъ и почала зновъ шукаты роботы. Але роботы не було, грошей не стало, пару день я бигала, якъ одурила; цілий день описля сидила въ отупинни въ своимъ покоику, помы до мене не пидійшовъ кельнеръ и не сказавъ мени килькохъ сливъ. Я останками крovy вся почервонила видъ тыхъ сливъ, скочыла мовъ на грани, але кельнеръ не вступався, я не втекла, не могла втекти никуды видъ своєї доли...

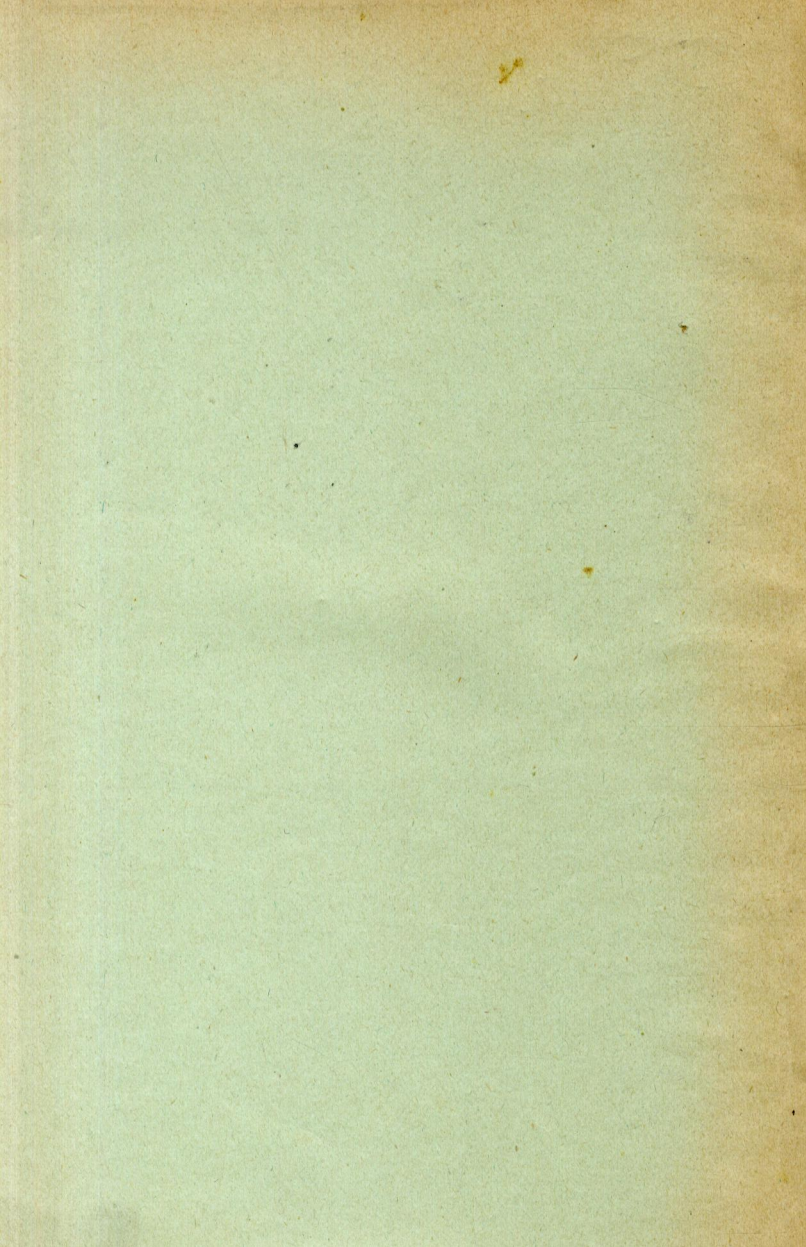
Я не разъ бачыла, якъ галузка, видирвана видъ дерева, плыве по води, домы не попаде въ крутижъ. И тутъ ще зразу плыве вона спокійно, описує далеки кругы; але де дали, то кругы вузши, рухъ їи швыдший, помы течія не змеле нею й не кыне въ спинене гырло, де вона й пропадає. Чы вынна гылька, чы вынна вода, що такъ воно діється?...

9. IV. 1890.

Р г л а в ъ.

	Сторинкы.
До свитла	5
Цыганы	39
Лисы и пасовыська	59
Исторія моєи сичкарни	77
Довбанюкѣ	89
Домашній промыслѣ	103
Манипулянтка	117
Мижѣ добрымы людѣмы	210

31.622/2

Ф I
3-415

Франко

ЗБИРНИКЪ
ГЗОРИВЪ

2